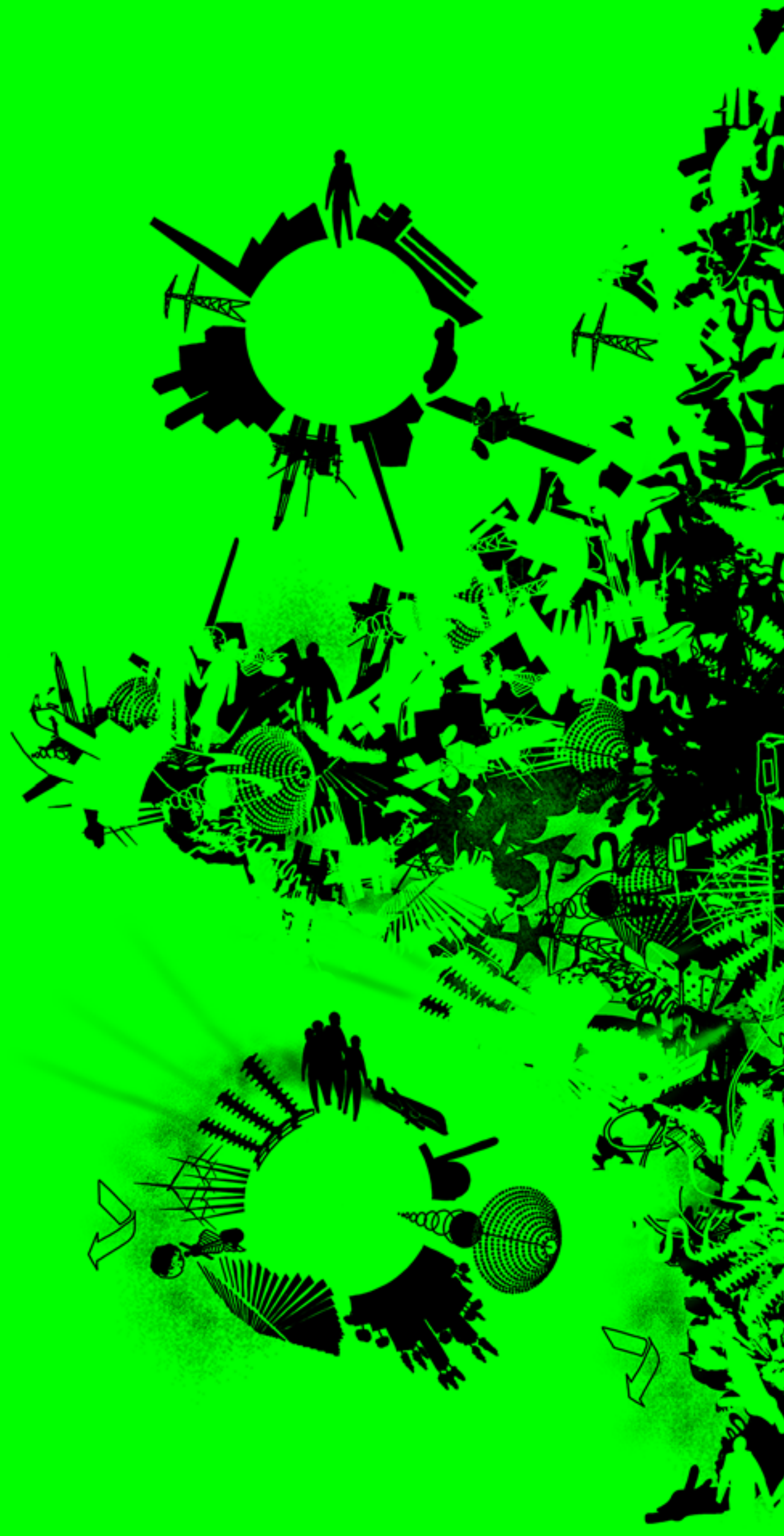

POP DOWN MELT UP

diepe adaptatie voor een verre toekomst

Kunst maken en waarderen is heel persoonlijk maar het collectieve belang ervan is onbetwist. Als mensen kunnen we niet zonder verbeeldingskracht en creativiteit. Het scherpt ons perspectief en opent nieuwe manieren van kijken en creëren. En dat hebben we nodig voor onze eigen persoonlijke ontwikkeling en om de uitdagingen in onze samenleving aan te kunnen.

De sloop van een kolencentrale als inspiratie nemen voor het gesprek over de energietransitie. Of misschien wel: als inspiratie voor een gesprek over de toekomst. Dat is wat de makers van Pop Down / Melt Up doen. In hun eigen woorden is het een startschot voor ‘een periode van vooruitzicht’. Kunst en cultuur prikkelen onze verbeeldingskracht en kunnen ons helpen om de transitie energiek vorm te geven.

Want er is meer dan alleen een energietransitie. We zijn op zoek naar vastigheid in een wereld in verandering. Ontwikkelingen gaan snel en de toekomst kent veel onzekerheden. Niemand heeft de ul-tieme wijsheid in pacht. Gedeelde waarden kunnen ons helpen samen richting te bepalen. En Pop Down / Melt Up wil daaraan bijdragen met een multidisciplinair kunstproject.

Het neerhalen van de 172 meter hoge schoorsteen van de kolencentrale is een mooi symbool voor een nieuwe tijd. Met het verdwijnen van het een ontstaat er ruimte voor iets anders. Alles is onderhevig aan de tijd. Behalve de tijd zelf. In Pop Down / Melt Up is de tijd enerzijds vastgelegd in een documentaire en anderzijds nemen de makers er een voor-schot op. Door scenario’s in woord en beeld te schetsen van hoe het zou kúnnen worden. Inktzwart of hemelsblauw. En alles daartussen-in. De beelden die ze oproepen zijn sterk. Stemmen tot nadenken. Nodigen uit je eigen beeld van die toekomst te schetsen en de schets van je burens te begrijpen. En na te denken over wat er zou moeten gebeuren om die toekomst samen te realiseren.

Fossiele energie komt uit de grond en is daarmee goeddeels aan het oog onttrokken. Nieuwe energie wordt veel vaker zichtbaar, lokaal en regionaal geproduceerd. Zonnepanelen, zonneparken en windmolens zijn niet meer weg te denken uit onze omgeving – ook niet in ons mooie Zeeland. We worden ons bewust waar we onze energie vandaan halen. Het kan het landschap aantasten maar ook verrijken. Daar zijn ruimtelijk-fysieke afwegingen voor nodig. Om dat goed en duurzaam te kunnen doen, mag iedereen een stem hebben en moeten we de juiste afwegingen maken. Ook dat vraagt energie. Mentale energie. Kunst en cultuur leveren energie door inspiratie. Daar maken we dankbaar gebruik van. Omdat kunst ook vooral onze eigen verbeeldingskracht stimuleert. Dat doet Pop Down / Melt Up ook. En dat is een mooi resultaat van het boek en van dit veelomvattende project van het Centrum voor Beeldende Kunst Zeeland.

Als de kolencentrale straks helemaal ontmanteld is, wordt er op die plek eerst gras gezaaid. Ontstaat er een grote, groene weide. Ligt de wereld voor ons open – staan we met z’n allen zij aan zij om de transitie samen energiek vorm te geven.

Han Polman
Commissaris van de Koning in Zeeland

inleiding	scenario's	documentaire	appendix
pop down / melt up	mobilis in mobile	afscheid van een kolencentrale	initiatief
6	8	58	60
	borssele 2134		kolensafari / kwadranten-interviews
	16		61
	zeeland nu		ground control / perspectief
	18		62
	de zwijger		partners
	26		63
	de maker		
	34		
	de sjamaan		
	42		
	de heler		
	50		

De sloop van de kolencentrale van Borssele markeert een baanbrekend moment in de energie- en klimaattransitie. Deze historische energietechniek uit fossiele brandstof was anderhalve eeuw lang de motor achter de industriële vooruitgang. Een tijdperk komt nu ten eind, een nieuwe dient zich aan, maar wat ligt er in het verschiet? De keuzes die we nu moeten maken zullen vele consequenties hebben, maar kunnen we die overzien? Het project Pop Down / Melt Up zet deze stille maar fundamentele Antropocene revolutie in de schijnwerpers met een kritische en creatieve aanpak. Het filmportret van dit energiereliek brengt je in het oog van de transitie-storm. De atlas toont de fictieve toekomst van Zeeland in vier doorwrochte, provocerende en diep voelbare design-fiction-scenario's. PD/MU biedt meerdere denk- en kijkkaders én verschillende handelingsperspectieven. Het is een uitnodiging aan iedereen om meerdere wegen te verkennen waarlangs we ons kunnen of moeten bewegen, en om met wederzijds begrip een nieuwe energie voor de toekomst aan te boren.

De afgelopen twee jaar heeft CBK Zeeland met vele partners aandacht besteed aan de culturele betekenis van de sloop van de kolencentrale van Borssele. Na het verbod op kolen voor energieproductie in 2019 is nu in 2020 de sloop een feit. Daarmee komt een eind aan de 3 megaton CO₂ uitstoot per jaar en de productie van ongeveer 3% van de benodigde binnenlandse elektriciteit. De sloop van de kolencentrale voltrekt zich in een periode dat we beseffen dat we veel voorzichtiger moeten zijn met grondstoffen en vervuiling. Daarnaast zijn we volgens sommige wetenschappers beland in het Antropoceen – het geologische tijdperk waarin de mens de meest invloedrijke factor is in de veranderingen van de atmosfeer, de biosfeer en natuurlijke systemen. De sloop op zichzelf is voor de meeste mensen misschien een technische kwestie zonder veel betekenis. Maar het project Pop Down / Melt Up (PD/MU) zet deze stille revolutie in de schijnwerpers. Heel concreet omdat de karakteristieke schoorsteen van de centrale, een soort monument voor een aflopende energiegeschiedenis, uit het landschap verdwijnt. De vragen over de schoorsteen, de centrale en de elektriciteit, zijn aanleiding voor vragen over het verleden, het heden en de toekomst van energie. PD/MU heeft die vragen onderzocht.

verwikkeld

Duurzaamheid is een belangrijk thema in de activiteiten van CBK Zeeland, zoals *Krot of Kans*, *Circulaire en Biobased bouwtechniek* en conferenties over stedelijke en regionale ontwikkeling. Deze thematiek biedt aanleidingen om architecten en ontwerpers uit te nodigen om een verkennende rol te spelen in maatschappelijke vraagstukken. Hun transsectorale onderzoeken en inspirerende perspectieven zijn van grote waarde – zowel technisch, voor duurzame technologie en beheersmodellen, als cultureel, voor sociale en maatschappelijke verbanden in de ruimtelijke context. De systemische kenmerken van duurzaamheid en transitie worden duidelijk in de onderling afhankelijke factoren en morele dilemma's. Overzicht daarover is van groot belang, maar het is haast onmogelijk om het totale veld te overzien, laat staan

integraal in te grijpen. Het helpt daarom om concrete situaties aan te pakken en ze met creatieve onderzoeken en perspectieven te verkennen.

De sloop van de kolencentrale is zo'n concrete case. Deze energiecentrale, sinds 1974 gestookt met olie, gas, kolen en biomassa, is na 40 jaar dienst stilgelegd om economische en milieuredenen. De centrale leverde elektriciteit, werkgelegenheid en ook milieuvervuiling. In 2015, het jaar van het Klimaatakkoord van Parijs, kwam hier definitief een einde aan. Vragen over duurzame techniek dienen zich aan, over een mogelijke schone ontmanteling en een eventuele herwaardering van de sloopmaterialen. Een slimme ontmanteling zou materiële en financiële schade kunnen voorkomen, zoals dat zich destijds voordeed bij de sanering en sloop van de Thermphos fabriek in Vlissingen. Er rijzen ook maatschappelijke vragen, over de vervanging van de centrale, over de aanstaande ontmanteling van de kerncentrale in 2034 en over alternatieve energie die minder CO₂ uitstoot. Elke vraag roept al snel een volgende op: over de mix van fossiele, kern-, wind- en zonne-energie om de klimaatdoelen voor 2030 te halen, over de temperatuurstijging, het rijzen van de zeewaterspiegel en hoe we dat kunnen voorkomen. Over hoe hoog de dijken moeten worden en hoe we het leven achter die dijken organiseren – de haven, de steden, de landbouw, het toerisme. De kwesties zijn onlosmakelijk met elkaar verwikkeld – zogenaamde *Wicked Problems*.

In de Sloehaven bij Borssele staan een aantal energie gerelateerde bedrijven dicht bij elkaar, waar onder de kolencentrale en de kerncentrale van EPZ. Deze plek vormt een reëel Zeeuws decor met redelijk overzichtelijke implicaties en een concreet aanknopingspunt om de energie- en klimaattransitie in de breedte te verkennen. Het biedt een aanleiding om het einde van de kolencentrale vast te leggen en stil te staan bij het tijdsgewricht waar de sloop symbool voor staat. CBK Zeeland en de vele genodigden zijn de uitdaging aangegaan om deze lokale variant van een internationale problematiek te exploreren. Het project PD/MU stelde daarvoor twee doelen:

- 1 Leren van de sloop van de kolencentrale om de toekomstige ontmanteling van energiecentrales maatschappelijk gewicht te geven.
- 2 De erfenis en de fossiele denkwijze uit het verleden vervangen door een nieuwe denkwijze over de energie- en klimaattransitie.

multifocaal perspectief

De opzet van PD/MU bestaat uit een viertal thematische hoofdonderdelen die de voortgang structuur hebben gegeven: heden, toekomst, scenario's en daad.

De eerste stap in de benadering van de sloopproblematiek is een inventarisatie van het algemene energievraagstuk. Achttien deskundigen uit verschillende disciplines (ingenieurs, bestuurders, sociologen, ontwerpers en kunstenaars) zijn naar de centrale gekomen voor een tweedaagse ontdekkingsreis, de *Kolensafari*. De ervaring van de operationele realiteit van de energie-opwekking geeft gewicht en duiding aan het onderwerp voor de deelnemers. De aangrijpende realiteit van de sloop van de centrale is vastgelegd door Iris Grob. De foto's in deze publicatie zijn stills uit haar documentaire.

De gesprekken tussen alle deskundigen ten tijde van de Kolensafari geven aan hoe complex en emotioneel beladen het schetsen van de energie-toekomst is. Iedereen kijkt met een andere bril naar dezelfde fenomenen. Een van de presentaties tijdens deze Kolensafari heeft een centrale rol gekregen in de aanpak van de andere projectonderdelen – het kwadranten-schema van Dirk Sijmons, geijkt op de vier filosofische opvattingen over het Antropoceen van Clive Hamilton, een Australische wetenschapsfilosoof. Het gepresenteerde kwadranten-schema belooft de polarisatie te verminderen door die verschillende visies ten opzichte van elkaar te verduidelijken. Om het kwadranten-schema meer diepgang te geven zijn nationale deskundigen en lokale stakeholders erover geïnterviewd. Deze gespreksrondes, vanuit onder andere ecologisch, financieel, technisch en filosofisch perspectief, brengen nuance en verbinding tussen de vier houdingen in het schema.

De rijkdom aan inzichten uit de kwadranten-interviews maken de vele facetten van de energietransitie begrijpelijk. Maar door hun veelheid kunnen ze ook de materie verhullen, zoals bomen het bos. Het visualiseren van de scenario's is daarom belangrijk. Het geeft een beeldend inzicht in de complexe toekomst. Een team met een filosoof, een ingenieur en ruimtelijk ontwerpers, heeft in een grotendeels online workshop de thema's van de gesprekken in de kolencentrale en de genuanceerde houdingen in het kwadranten-schema uitgewerkt in een atlas met vier provocerende toekomstkaarten van Zeeland. De onderlinge afhankelijkheid van thema's als energie, waterveiligheid, natuur, milieu, landbouw en stedelijkheid komen hier bij elkaar. De toekomst van de locatie van de centrale is verbeeld in een multifocaal perspectief met zicht op Borssele, Walcheren, Zeeland, de Noordzee, Europa en de wereld. Deze kaarten bieden een enorme ideeënrijkdom en zijn online beschikbaar om in te zoomen op de vele details.* Aanvullende kronieken over drie generaties van een Zeeuwse familie geven een intiem idee van hoe het leven in elk van de scenario's zou kunnen zijn.

Het oorspronkelijke plan voor een werkelijk Museum voor Fossiel Expressionisme blijkt door de vele veiligheidsvoorschriften onmogelijk. Daarom is de beoogde waardecreatie niet zozeer gezocht in de materiële herbestemming, maar in de creatie van media die de energietransitie, en de maatschappelijke omvang en complexiteit ervan, voor iedereen begrijpelijk maken. De PD/MU producten zullen de dialoog en de samenwerking aan de energietransitie accelereren, in Zeeland en daarbuiten. We zullen bestuurders, ondernemers, deskundigen, belangenorganisaties en individuele burgers erin meenemen om de reikwijdte van het onderwerp te tonen en verschillende houdingen daarin een plek geven.

nieuwe handelingsperspectieven

Het project PD/MU levert na twee jaar werk een levendig filmbeeld van de sloop van de kolencentrale en een transsectorale atlas van toekomstscenario's voor Zeeland.

De vastgelegde inzichten komen voort en pakken door in een breed netwerk van deelnemers die de kolencentrale en zijn context onder de loop hebben genomen. De uitwisselingen van zienswijzen en kennis zijn fundamenteel voor de eindresultaten. Ze maken een indrukwekkend multidisciplinair en stilistisch gevarieerd project op basis van wetenschap, verbeeldingskracht en narratieve vervoering. Het reikt de lezer meerdere kanalen aan om de blik te verruimen over de klimaattransitie, in de lokale context maar ook daarbuiten. Het biedt een startshot voor een periode van vooruitzicht – een toegankelijk overwegingskader voor nieuwe handelingsperspectieven voor duurzaam leiderschap en een waardig en inclusief antwoord op de klimaatuitdaging.

* cbkzeeland.nl/architectuur/pop-down-melt-up

wakker worden in het antropoceen

In 2000 concludeerden klimaat-wetenschappers Paul Crutzen en Eugene Stoermer in een wetenschappelijk artikel dat de mensheid een globale geologische *kracht* is geworden¹. Dat was natuurlijk al eerder onderkend², maar hun invalshoek was nieuw. Zij signaleerden dat de impact van de mens op de aarde – opgevat als één functionerend geïntegreerd systeem³ – langzamerhand het karakter heeft gekregen van systeembrede ontregeling. We beïnvloeden niet alleen het klimaat, maar ook de geo-chemische cycli van de planeet, de zuurgraad van de oceanen en de vermindering van de sedimentstromen van rivieren waarvan de grootte zijn afgedamd voor de elektriciteitsproductie. Bovendien is het oppervlak natuurgebieden in relatief korte tijd dramatisch verminderd door ontginning voor de landbouw en verstedelijking, waarmee de biodiversiteit zodanig is uitgehold dat specialisten al spreken over de ‘zesde massa-extinctie’. Het vernieuwende inzicht van Crutzen en Stoermer vormt een breuk met eerdere opvattingen, waarin de groeiende invloed van de mens werd beschouwd als een geleidelijk en sluipend proces, beperkt tot de schaal van ecosystemen of landschappen. Volgens Crutzen en Stoermer is het tijd om een nieuw tijdperk, het ‘Antropoceen’ uit te roepen. Dit Antropoceen stellen zij zich voor als een afsplitsing van het huidige geologische tijdperk, het Holocene, dat is begonnen na de laatste IJstijd, ongeveer 12.000 jaar geleden. De gemengde reacties op die nieuwe term ontwikkelden zich tot heftige debatten, die een glimp boden van de verstrekkende praktische en filosofische implicaties van het uitroepen van dit ‘Tijdperk van de Mens’. Negatieve reacties liepen uiteen van de verzuchting dat een ‘tijdperk van de mens’ het top-punt van hoogmoed zou zijn tot de opvatting dat het de zoveelste metafoor was van milieuactivisten om het gevoel van urgentie te versterken. Natuurlijk, de milieubeweging heeft een naam hoog te houden als het aankomt op pogingen het grote publiek te bereiken om ze van de toestand van het milieu bewust te maken met pakkende titels als ‘An inconvenient

truth’, sprekende infographics en metaforen als ‘planetaire grenzen’, ‘earth day’, ‘grenzen aan de groei’, et cetera.

Wat is er nu eigenlijk zo fundamenteel veranderd dat dat het uitroepen van het Antropoceen wettigde? En wat is er niet veranderd? Dat wordt aardig duidelijk als je kijkt naar een boek dat voor veel mensen het milieuactivisme voor het eerst naar een mondiale schaal tilde: *Man’s Role in Changing the Face of the Earth*. Het bevat de verslagen van een conferentie die in 1955 op Princeton University werd gehouden. Zo’n 150 wetenschappers, onder wie socioloog Lewis Mumford en theologen als Teilhard de Chardin leverden bijdragen. Als we naar de inhoudsopgave kijken, valt op dat bijna alle thema’s van vandaag midden jaren vijftig al aanwezig waren. Er zijn hoofdstuktitels als *Het tijdperk van fossiele brandstoffen*, *Het klimaat van steden* en *De mens als veroorzaker van nieuwe plantengemeenschappen*, enzovoort. Wat is er de daaropvolgende decennia dan veranderd? Allereerst brachten in de jaren zeventig nieuwe hulpmiddelen de epistemologische verandering die al die verschillende probleemvelden uit *Man’s Role* met elkaar verbond in conceptuele modellen. De gedurfde modellen die Jay Forrester en Donella en Dennis Meadows creëerden voor het rapport *Grenzen aan de groei* van de Club van Rome is wellicht het bekendste voorbeeld.⁴ Enkele jaren later breidden systeemecologen als H.T. Odum dit verder uit door modellen te maken van materiaal- en energiestromen in zowel de natuur als in de menselijke economie en ze in één model als een ecosysteem te beschrijven, met de suggestie dat we kunnen voorspellen hoe het systeem zich als geheel zal gedragen.⁵ Dat zal waarschijnlijk altijd een belofte blijven. Zelfs al zouden we beschikken over kwantumcomputers en overvloedige big data, dan nog zijn er geen echte modellen te maken, omdat we doodeenvoudig het theoretische inzicht missen over het hoe en waarom van de meeste oorzaak-effectrelaties in het model. Sommigen menen dan ook dat deze hypercomplexiteit voorspellen fundamenteel onmogelijk maakt.

Big data kunnen echter heel nuttig zijn, bijvoorbeeld om bewerkelijke animaties te produceren zoals de welbekende YouTube-hit van NASA *A Year in the Life of Earth’s CO₂*. Hiervoor werd een gigantische hoeveelheid data gebruikt om een dynamisch beeld te produceren van een jaar in de CO₂-cyclus van onze levende planeet. Deze animatie illustreerde op een evocatieve wijze duidelijk hoezeer menselijke en natuurlijke processen zich met elkaar verweven en dat die invloed een mondiaal niveau heeft bereikt. Dat is de cesuur in het denken. We verstoren een aantal systemen van de aarde. En hier komt Earth System Science, (ESS) in beeld. ESS onderscheidt zich van geologie en ecologie doordat er met een systeeminvалshoek op mondiale schaal wordt gekeken.⁶ ‘De mens als mondiale kracht’ was de voornaamste reden dat Crutzen en Stoermer de term ‘Antropoceen’ opwierpen.

Het voorstel wordt nu serieus bestudeerd door de Internationale Commissie voor Stratigrafie. Haar debat richt zich vooral op de vraag wanneer dit Antropoceen dan zou zijn begonnen, waarbij drie met elkaar strijdende opvattingen zijn te onderscheiden. Om te beginnen zijn er de vertegenwoordigers van de ‘old school’: ze voeren de invloed van de mens op aardsystemen terug tot de migratie vanuit Afrika waarmee door jachtdruk, uiteindelijk op alle continenten vrijwel alle grote herbivoren en roofdieren uitstierven. Dit heeft, zo zeggen de aanhangers van deze hypothese, een diepgaande invloed op het klimaat gehad. Daarmee zou het Antropoceen feitelijk vóór het Holocene beginnen. Anderen uit de ‘old school’ situeren de start bij het begin van de landbouw, rond 10.000 jaar geleden, dat ook traceerbare invloed op het klimaat had. Volgens de tweede, meer pragmatische rede-natie zou 1769 een mooi startpunt voor het tijdperk van de mens zijn, toen James Watt het patent verwierf op de stoommachine. Toen begon immers het gebruik van fossiele brandstoffen op massale schaal. De derde denkschool, die langzamerhand de overhand lijkt te krijgen, plaatst het logische begin van het Antropoceen halverwege de twintigste eeuw. Deze hypothese is gebaseerd op

duizenden bijna synchrone geologische signaturen in de stratigrafische data uit de periode na de Tweede Wereldoorlog, die een wereldwijde toename markeren van de bevolking, de industriële activiteit, het energieverbruik, de uitstoot van broeikasgassen en, als ‘golden spike’, de heldere geologische markering tonen van een dunne, wereldwijde laag van radioactieve isotopen door de detonaties van de atoombommen en atoomproeven.

Deze naoorlogse periode staat ook bekend als De Grote Acceleratie. Als je naar alle metertjes op een denkbeeldig dashboard van de planeet Aarde kijkt, dan zie je dat in een periode van iets meer dan een halve eeuw alle indicatoren in sociaaleconomische trends en trends in aardsystemen hetzelfde beeld geven. Bevolkingsgroei, gebruik van natuurlijke hulpbronnen, energieverbruik, uitputting van visvoorraden, productie van broeikasgassen, papiergebruik, kappen van bossen, zoetwatergebruik et cetera laten in die periode allemaal een exponentiële groei zien. De steeds steilere grafieken gaan bijna door het dak.⁷

Deze bundel van stijgende lijnen kan men op heel verschillende manieren bekijken. Sommigen zien het als de trotse weergave van economische vooruitgang, anderen als een ordelijke manier om al de afzonderlijke milieuproblemen waar we voor staan te benoemen. De Franse filosoof Bruno Latour neemt een radicaal ander standpunt in en beschouwt het als een grafische weergave van de apocalyps, en de mensheid zit er middenin.⁸ Niet de vier ruiters zijn de aankondigers van de eindtijd, maar onze exploderende welvaart.

Het doet er niet eens zoveel toe of de Internationale Commissie voor Stratigrafie het eens wordt over het Antropoceen als een officieel geformaliseerd geologisch tijdperk. Het concept is al in veel wetenschappelijke publicaties opgedoken en is ook doorgedrongen tot het grote publiek, gevoed door de populair-wetenschappelijke pers.

Als het Antropoceen, het idee van de mensheid als geologische kracht eenmaal heeft postgevat,

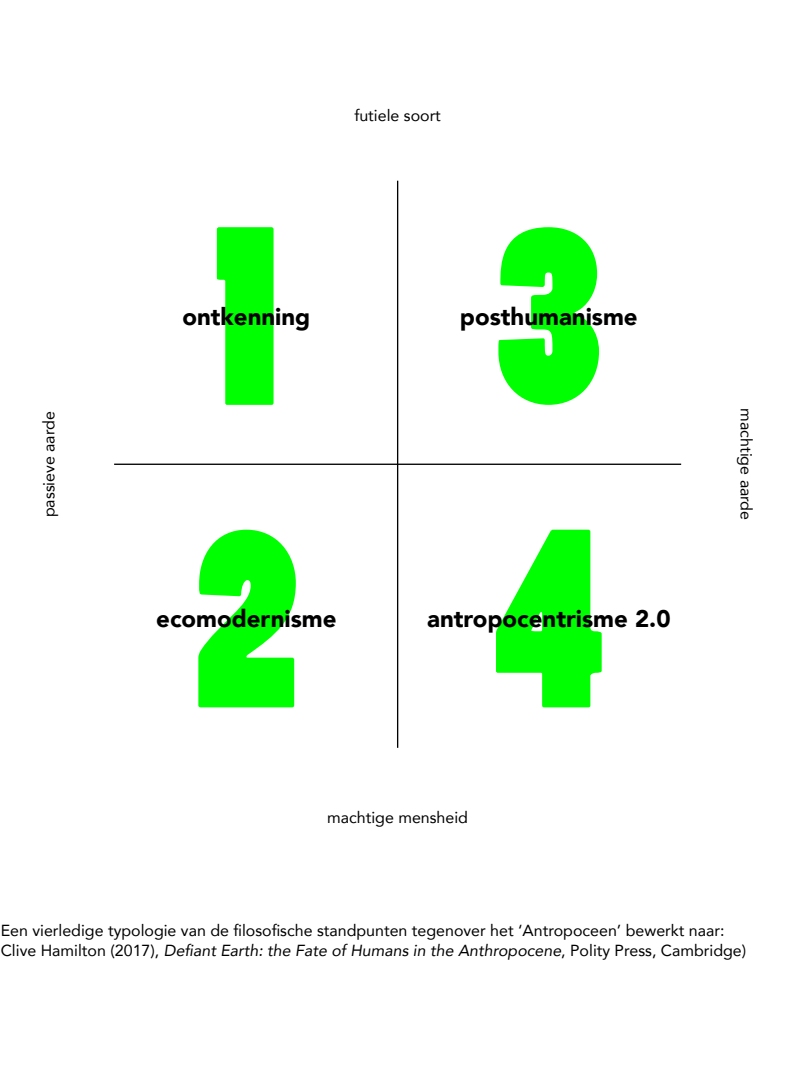
laat het je niet meer los. Het inzicht dat de geschiedenis van de mensheid en van de planeet onderling hecht vervlochten zijn, is baanbrekend⁹. Het impliceert onder meer dat het domein van de vrije wil en dat van de noodzaak meer met elkaar te maken hebben dan we ooit hebben gedacht¹⁰. Als we de menselijke interventies kunnen beschouwen als een natuurkracht die invloed heeft op aardsystemen, legt dat de pseudo-tegenstelling bloot tussen natuur en mensheid. Deze tegenstelling heeft – net als die tussen lichaam en geest – eeuwenlang het denken gedomineerd en het zicht op de echte problemen belemmerd. Wij mensen dachten buiten de natuur te staan en dat de natuur los van ons stond. De natuur werd óf tot iets heiligs gemaakt, iets ver weg, of gezien als het ‘andere’, het domein waar we tot in eeuwigheid onbegrensde hoeveelheden grondstoffen aan konden onttrekken en waar we ons afval in een letterlijk bodemloze put konden dumpen. Het Antropoceen stelt dat menselijke en natuurlijke processen met elkaar verbonden zijn in een complex nieuw geheel, altijd in beweging en zonder een denkbeeldig ‘natuurlijk evenwicht’ om op terug te vallen.

Ook in de wereld van planning en ontwerp bracht het besef van het Antropoceen vroegere vanzelfsprekendheden over de relaties tussen de mens en de planeet waarop hij woont aan het wankelen. Het Antropoceen is een stimulans voor een zoektocht naar nieuwe beroepsattitudes, verantwoordelijkheden en misschien zelfs voor een nieuwe kijk op de ethiek van de ontwerpdisciplines. Het nadenken over handelingsperspectieven in deze ingewikkelde situatie, waarin we tegelijkertijd dader als slachtoffer zijn, vereist een meer afstandelijke blik. In dit soort gevallen is niets zo praktisch als een goede theorie.

vier verschillende filosofische posities vormen een kwadrant

De Australische filosoof Clive Hamilton, onderscheidt vier principeel verschillende filosofische posities die men kan innemen ten opzichte van het Antropoceen. Hij doet dat door twee dilemma’s met elkaar te verbinden. De manier waarop je de positie van de mensheid zou kunnen bekijken: als een futiele, bescheiden soort, of het andere uiterste: een machtige mensheid die zelfs in staat is het verloop van de planetaire systemen te veranderen. Het an-

dere dilemma is hoe je de positie van de wereld ziet. Passief als een soort onveranderlijk achterdoek, waarop de mens zijn ambities kan botvieren en waarop hij zijn utopieën kan projecteren of als ander uiterste: een levende en machtige planeet die allerminst passief is en in staat onvoorspelbare problemen te veroorzaken als zijn systemen worden ontregeld. Als je de twee lijnen kruist ontvouwt zich een vierledige typologie, een kwadrant waarin elk van de vier vlakken staat voor een opvatting ten opzichte van het Antropoceen. We denken dat dat viertal ons kan helpen onze weg te vinden in het nieuwe tijdperk.¹¹

De vier -ismes (ontkenning is de vertaling van denial-ism) zijn filosofische standpunten ten opzichte van het Antropoceen. Niet meer en niet minder. We moeten daarom zeer attent zijn op de – soms subtiele – verschillen tussen filosofische scholen en de opvattingen over de relatie mens-natuur, met wereldbeschouwingen, met politieke opvattingen en leefstijlen. In de filosofie en de religie zijn er uiteenlopende opvattingen over de relatie mens-natuur. In het schema heeft deze schat aan opvattingen een sterk versimpelde vertaling gekregen, namelijk de vraag of onze soort al of niet in staat zal zijn de aardsystemen te

veranderen. Iets soortgelijks geldt voor wereldbeschouwingen. Het kwadrant bevat letterlijk ‘wereldbeschouwingen’ met zijn verdeling in passieve aarde en machtige aarde, en de andere twee uitersten, twee ‘mensbeelden’: de mens als futiele soort en de machtige mensheid, terwijl figuurlijke wereldbeschouwingen en figuurlijke mensbeelden natuurlijk niet zo dichotoom zijn. Je kunt je voorstellen dat de vier standpunten zich uiteindelijk tot leefstijlen ontwikkelen (iets wat we verderop in dit boek ook enthousiast zullen doen). Een van de complicaties is misschien wel dat het standpunt dat mensen innemen lang niet altijd overeenkomt met

en politieke speelveld van de milieupolitiek lijkt te bestrijken. De vier standpunten zijn natuurlijk ideaaltypes. Beide assen zijn glijdende schalen die talloze tussenposities mogelijk maken. Dit maakt het situeren en preciseren mogelijk van specifieke opvattingen in het kwadrant.

Deze vaststelling doet niets af aan het gegeven dat Hamiltons typologie een hoog abstractieniveau heeft, dat ver verwijderd lijkt van de dagelijkse politieke realiteit. We hebben een aantal tussenconcepten, raakvlakken en stapstenen ontwikkeld om deze kloof te overbruggen en de vier posities te detailleren en wat verder te onderbouwen. Elke paragraaf gaat kort op de filosofische achtergrond in en schetst de ideologische energie die loskomt. Bij de verdere uitwerking van de vier standpunten zullen we telkens bespreken welke mensbeelden ermee kunnen worden geassocieerd. We vragen onszelf af welke ethiek ten grondslag ligt aan de wijze waarop tegen natuur en landbouw wordt aangekeken in de betreffende positie. We noemen dat kortweg landethiek. Het is een kernbegrip uit de geschiedenis van de Amerikaanse natuurbescherming die hier goed te pas komt.¹² In ecologische zin zou je een ethiek kunnen definiëren als een zelfopgelegde beperking van de handelingsvrijheid in de strijd om het bestaan. We behandelen in het verlengde daarvan telkens de rol van het ruimtelijke domein, van planologie, architectuur en landschapsarchitectuur vanuit de verschillen in appreciatie van het begrip ‘site’, plek of locatie in elk van de vier posities. Vervolgens schetsen we welke handelingsperspectieven in het milieubeleid voorstelbaar zijn vanuit de vier ideaaltypische standpunten. En welke verschillende inkleuring de perspectieven zullen geven aan de economie. We proberen de perspectieven herkenbaarheid te geven door er de denkers bij te halen die ermee geassocieerd kunnen worden. Aan het einde van de paragrafen schrikken we er niet voor terug om de vier perspectieven te verpersoonlijken.

1 ontkenning

Laten we beginnen in de linkerbovenhoek, waar het idee is dat de mens niet in staat is op eigen kracht de aarde wezenlijk te veranderen en dat de planeet met alles erop en eraan ons, als de kroon van de schepping, ten dienste staat. De meeste mensen hebben nu natuurlijk nog nooit van zoiets

als ‘het Antropoceen’ gehoord en zijn dus niet als ontkenners aan te merken, zij kunnen met informatie en educatie over de implicaties zoals klimaatverandering geleidelijk aan geïnformeerd worden en uit hun onwetendheid worden bevrijd. Er is natuurlijk ook een categorie mensen die er bewust voor kiest in een gezegende staat van onwetendheid te blijven. Wat niet weet, wat niet deert. Maar er bestaat ook een harde kern van kwaadaardige onwetendheid – mensen die willens en vaak tegen beter weten in ontkennen dat de mensheid ook maar enige impact heeft op mondiale systemen, laat staan op het klimaat. Deze ontkenners doen het Antropoceen af als de zoveelste metafoor die door

Onwetendheid, wegkijken, negeren en ontkennen resulteren in zwijgen. De meest treffende personificatie van het denialisme is de zwijger.

milieuactivisten is gefabriceerd om alarm te slaan. Zij presenteren het als iets van de linkse elite, of zelfs als een communistische samen-zwering om een eind te maken aan onze manier van leven en aan de welverdiende welvaart die de (westerse) samenleving dankzij haar vernuft heeft bereikt. Ze beschrijven het Antropoceen als een hoax, bedoeld om de beschaving en de vooruitgang tot stilstand te brengen. Het bewustzijn van de milieugevolgen van het menselijk handelen levert, in deze visie, een overdosis aan zelfreflectie die het de ‘beschaving’ onmogelijk maakt haar ware potentieel te ontwikkelen. Dankzij autocraten als Trump en Bolsonaro is er een sterke, groeiende politieke beweging op gang gekomen waarvan klimaat-ontkenning zo ongeveer de kern vormt. Het is te gemakkelijk om ‘alt-right’ als de bron aan te wijzen, want we moeten toegeven dat de beweging wellicht ook sterker wordt vanwege de ontkenner in ieder van ons, zelfs van degenen die zich zorgen maken. Er is een stem in ieder van ons die eist dat ‘onze politici nu moeten handelen’ maar een tweede stem die fluistert: ‘Ik hoop dat ze dat niet hoeven; ik zou het vreselijk vinden mijn privileges op te geven.’ George H.W. Bush verklaarde tijdens de besprekingen over het Kyoto-protocol: ‘The American way of life is not negotiable.’ Ontkenning is het standpunt van degenen die bang zijn, en tevens de enige

houding van degenen die met droge ogen en zonder schaamte het fossiele-brandstoffenfeestje tot de laatste druppel willen voortzetten: het legitimeert ongelijkheid en hebzucht, die onderling nauw verbonden zijn. Ontkenning wordt sterker dankzij de menselijke eigenschap die wel ‘cognitieve dissonantie’ wordt genoemd. Hoe meer mensen met ongewenste feiten worden geconfronteerd, hoe dieper ze de hakken in het zand zetten. Door deze ideologische mist bevinden veel van dit soort ontkenners zich in een eeuwigdurend heden, verlangend naar een niet-bestaand verleden. Een situatie vergelijkbaar met die in de film The Truman Show, waarin Jim Carrey niet doorheeft

ten, stormen, overstromingen, hittegolven, natuurbranden – plus de smeltende ijskappen en de stijgende zeespiegel. Toch kan de eerdergenoemde cognitieve dissonantie voor een lange remweg zorgen; de reactie op het rampzalige bosbrandenseizoen 2019-2010 in Australië is daar het bewijs van. Vier op de tien Australiërs geloven nog steeds dat de mens geen invloed heeft op het klimaat. Tien procent gelooft dat dat een complete mythe is. Het verhaal is in de wereld gebracht dat de branden werden veroorzaakt door voorstellen van de Australische Groenen – die overigens nooit aan de regering hebben deelgenomen – om het preventieve afbranden te verbieden – wat ze nooit hebben voorgesteld – en/of dat de branden niet erger waren dan voorgaande jaren – wat onjuist is – en/ of dat ze door pyromanen waren aangestoken – wat ook niet waar is. Het feit dat Australische wetenschappelijke instituten al jaren waarschuwen dat dit soort rampen waarschijnlijker wordt vanwege de opwarming van de aarde en de droogte, wordt dagelijks ontkend en vermengd met de eerder genoemde leugens en halve waarheden door de journalisten van de Murdoch-pers en overgenomen in de sociale media. Vasthouden aan ontkenning tegenover deze onloochenbare feiten staat of valt met het geloof in een uiteindelijke oplossing van buitenaf, een *deus ex machina*, zoals een atoombom gooien op orkanen om hun koers te veranderen voordat ze aan land komen. Wetenschap en technologie schieten wel te hulp als het echt misgaat, zo lijkt de gedachte.

De visie op de menselijke aard heeft in de wereld van het denialism wel wat weg van de protestantse overtuiging dat de mens inherente beperkingen en tekortkomingen heeft. De mens wordt zondig geboren. In dat mensbeeld kan er geen enkel vertrouwen bestaan in progressieve bewegingen die de samenleving willen verbeteren. Die werken averechts omdat ze geen rekening houden met de zonde. Het beleid moet bescheiden en nederig zijn.

Als we kijken naar de (land) ethiek die het best aansluit bij het standpunt van de ontkenners, dan staat het ideaal van de boer en het boeren – als bemiddelaar tussen samenleving en natuur – centraal. Biodiversiteit is een neveneffect van het boerenbedrijf. Het boeren speelt een centrale rol in de mythe van de opkomst van de mens in de monotheïstische religies (zoals het jodendom, het christendom en de

islam), waar de ‘uitvinding’ van de landbouw de mensheid verheft uit zijn barbaarse staat en vervolgens genoeg overwaarde produceert om verstedelijking mogelijk te maken en in een nog later stadium de vorming van staten¹⁶. In deze wereldbeschouwing vloeit alle beschaving voort uit het boerenbedrijf. Dit is een in wezen libertair standpunt, waarin de eigendomsrechten (van boeren) worden beschouwd als natuurlijke rechten die niet gereguleerd mogen worden, zelfs niet als het boerenbedrijf zelf een verwoestende invloed krijgt op het milieu. Onvervreembare eigendomsrechten komen in deze opvatting toe aan de eerste die land ontgint (of, als eufemisme, ‘verbetert’) en het daardoor kan omheinen. Zie hoe deze privatisering altijd de ‘commons’, de grond in collectief eigendom, wegnabbelt. Het is ook het eeuwige excuus voor kolonialisme: ‘Zij (de inheemse bevolking) deden niets met het land tot wij kwamen en het verbeterden.’¹⁷ Land dat door de ‘vaderen’ is ontgonnen is bijna heilig en mag niet worden weggegeven. Ongerept land is er voor de jacht en natuuronderhoud wordt bepaald door de principes van het rentmeesterschap. Het wekt geen verbazing dat in deze zienswijze de economie draait om landeigendom. We komen hier echte ondernemers tegen, die in tegenstelling tot CEO’s van grote bedrijven die gewoon loonslaven zijn, hun eigen hachje op het spel zetten. De economische houding is hier een deugdzame manier van eerst sparen, dan pas uitgeven. In overeenstemming daarmee zouden de banken dan vooral coöperatieve ondernemingen zijn. Met die libertaire instelling en focus op een kleine overheid worden belastingen gezien als een stagnerend arrangement in de economie.

In de omgang met ruimte, van ruimtelijke ordening tot architectuur, wordt het ontkenners-kwadrant gedomineerd door conservatieve ideeën. Waardering voor het gewortelde en lokale staat tegenover de razende krachten van de globalisering. Identiteit is het sleutelwoord. Uitgesproken (landschaps-) architectonische opvattingen zijn hier uit den boze; nieuwe artefacten moeten opgaan in de omgeving. In deze houding tegenover het Antropoceen zal ‘site’ beschouwd worden als een objectieve eigenschap van een plek, bewaakt door de genius loci, de geest van de plek, en niet iets in het oog van de beschouwer.

Door de ‘site’ bijna heilig te verklaren wordt die gefixeerd en verliest ze haar uitdrukingskracht.

Een metafoor voor de beroeps-attitude die bij dit standpunt past zou zo iets als golfterreinontwerper kunnen zijn. De golfterreinontwerper staat voor een kleine, geïsoleerde niche waar strikte spelregels en dominante – internationale – basisvoorwaarden gelden. Hij produceert overal ter wereld dezelfde resultaten, onafhankelijk van de beschikbaarheid van water en andere randvoorwaarden. Overal wordt de illusie herschapen van de Ierse en Schotse weilanden, waar de sport is ontstaan.

Schrijvers en denkers die dit standpunt volgens ons waarschijnlijk zullen onderschrijven zijn – afgezien van de reeds genoemde dr. Pangloss – de onlangs overleden Engelse conservatieve denker en schrijver Roger Scruton, de mentor van Thierry Baudet, een filosoof die zijn waarden verdedigt in *How to be a Conservative*, ook geïnteresseerd is in esthetiek en een zeer uitgesproken criticus is van moderne architectuur. In dit universum hoort ook Ayn Rand thuis, de schrijfster van *De eeuwige bron* en *De kracht van Atlantis*, die zeer populair is in Amerikaanse conservatieve kringen omdat ze een voorstander was van rationeel en ethisch egoïsme, altruïsme verwierp, en een lans brak voor een kleine overheid en laissez-faire kapitalisme.

Verpersoonlijking: als we in de afgrond kijken van het trollen over de klimaatcrisis, dan zien we dat bijna alle boze en hatelijke tweets afkomstig zijn van mannen, voornamelijk witte mannen, die meestal bang zijn dat alles zal veranderen en dat ze hun privileges zullen kwijtraken. Hoewel die mensen een heel grote mond hebben, beschouwen ze zichzelf als onderdeel van de zwijgende meerderheid die verkiest weg te kijken van de crises of zoals dr. Pangloss denkt dat alleen Gods plan de weg zal wijzen, en dat de mens nederig en stil moet zijn. Als personificatie kiezen we daarom voor: de Zwijger.

✚ (eco-)modernisme

In het ecomodernisme wordt het ideaal van eeuwige vooruitgang levend gehouden. In deze wereldbeschouwing kan economische groei gecombineerd worden met het verkleinen van de ecologische voetstap. Als de economische groei ecologische problemen oplevert, dan is er altijd wel een rationele oplossingen voor te vinden, zo is de gedachte. Het ecomodernisme, een radicaal optimistische tak van de milieubeweging, is ontstaan in de VS en heeft zijn meest

uitgesproken pleitbezorger in het Breakthrough Institute¹⁸. Het is opgekomen als een poging het vooruitgangsverhaal te verzoenen met een aangepaste vorm van milieuaactivisme. Om antwoorden te vinden op de problemen van het Antropoceen, of althans het verhaal dusdanig af te zwakken dat het menselijk handelen geen al te erge gevolgen zal hebben, wordt er in het ecomodernistische wereldbeeld van uitgegaan dat er duidelijk gedefinieerde problemen bestaan die stuk voor stuk op een rationele manier kunnen worden opgelost, als een overzichtelijke lijst met af te werken punten. Beïnvloeden we de geochemische cycli? Dat kunnen we oplossen door om te schakelen op een circulaire economie. Teruglopende biodiversiteit? Kunnen nieuwe ecosystemen, deels bestaande uit niet-inheemse, invasieve en niet samen geëvolueerde soorten niet dezelfde ecosysteemdiensten leveren? Er zijn zelfs de-extinctieprogramma’s in voorbereiding, die uitgestorven dier- en platensoorten kunnen terugbrengen als de DNA-technologie eenmaal verder is ontwikkeld. Het is niet louter een kwestie van vertrouwen stellen in de technologie, het gaat verder. Ecomodernisten leven in een technosfeer die wordt omschreven als een extra culturele laag van de biosfeer. De technosfeer zet een turbo op de biologische organische evolutie. In de technosfeer krijgt het wereldwijde, onderling verbonden en verknoopte technologiesysteem zijn eigen momentum en op termijn – door ontwikkelingen in de AI – misschien zelfs zijn autonomie. In deze wereldbeschouwing doet elke nieuwe uitvinding de technosfeer weer een stapje evolueren, of dat een goede of een slechte ontwikkeling is, daarover laten we ons niet uit, net zoals we ons van moralistische oordelen onthouden over de richting waarin de biologische evolutie zich bewoog¹⁹.

Het ecomodernisme ligt in het verlengde van het modernisme zelf. De modernistische kijk op de wereld stamt uit de Verlichting en berust op enkele sleutelbegrippen. De natuur en haar hulpbronnen zijn een onveranderlijke constante en de ontwikkelingsrichting is duidelijk, en emancipatie is daarbij de drijvende kracht. Het modernisme belooft vrijheid en de ultieme emancipatie van de mens: een losbreken uit de ketenen van de natuur. Het beste moet (altijd) nog komen, de toekomst is beter dan het verleden. Zowel politici als ontwerpers formuleren hun idealen in oplossingen (solutionisme) of in utopische termen.

Het meest treffende voorbeeld van de drijvende kracht achter dit technologisch optimistische geloof in de vooruitgang is wellicht nog steeds Norman Bell Geddes’ General Motors-paviljoen op de Wereldtentoonstelling van 1939 in New York, waarin de Amerikanen waren voorbereid op de zegeningen van massamobiliteit en de steden zich daarop aanpasten. 30.000 bezoekers per dag van dit Futurama kregen een button opgespeld: ‘I’ve seen the future’. In onze tijd zou een Futurama 2.0 wellicht het beeld zijn van de machtige mens die oprijst uit het boek *Homo Deus* van Yuval Harari²⁰. De mens wordt meer machine en de machine wordt menselijker, en dankzij big data en onze slimme steden kunnen we ons gedrag voorspellen en reguleren. In deze wijze van zien is de grote ontkoppeling tussen biologische en technische evolutie al begonnen. Door de technologische trends in de medische wetenschap zal de gemiddelde leeftijd van mensen opschuiven naar 100 jaar en verder. In deze techno-optimistische opvatting is ouder worden een ziekte die genezen moet worden en moet de dood tot een achterhaald concept worden gemaakt²¹. Voor de echte techniekenthousiastelingen is de sprong naar kolonisatie van Mars maar een klein stapje (nadat we de aarde onleefbaar hebben gemaakt?).

Het zelfbeeld van de mens in het ecomodernisme is positief: de

De maker met zijn onvermoeibare inventiviteit is de best denkbare personificatie van ecomodernisme.

meeste mensen deugen, en het gaat goed met de mensheid. Het is een beetje zoals nieuwe optimisten als Pinker en Rosling, die er – misschien wel terecht – op wijzen dat de situatie met de mensheid nog nooit zo positief is geweest²², maar daarbij over het hoofd zien dat het met de planeet dezer dagen veel slechter gaat en het hele punt missen dat er misschien een oorzaak-gevolgrelatie tussen beide bestaat. Er moet ook bij worden vermeld dat de focus wel erg ligt op het individu. De valkuil is de suggestie dat de individuele consument de problemen kan (en moet) oplossen door van gedrag te veranderen, gloeilampen te vervisselen voor LED verlichting, of duurzame spullen te kopen in plaats van zich te engageren in de noodzakelijke systeemverandering.

Het menselijk lichaam en de menselijke geest zijn in deze visie deels kneedbaar. We moeten ons blijven aanpassen aan de technologie en de zelfgecreëerde technosfeer²³. Technologische innovatie wordt beschouwd als een onstuitbare natuurkracht waarmee we worden geconfronteerd. Robots zullen onze banen overnemen. De dominante denkwijze is niet hoe we de technologie moeten sturen, maar hoe we ons moeten aanpassen aan deze tsunami, als individu en als samenleving. Hoe kunnen we de arbeidsmarkt aan robotisering aanpassen? Hoe moeten we het onderwijs aanpassen aan artificiële intelligentie? Et cetera.

Ecomodernisten verwerpen de ‘wet van behoud van ellende’. Zij zullen het eindeloos volhouden milieuproblemen – die uit technologisch handelen voortkwamen – op te lossen met nieuwe technische interventies en vervolgens niet moe worden de bijeffecten van hun oplossingen weer te bestrijden, ad infinitum. Er is een rotsvast geloof dat aan dit conundrum uiteindelijk te ontsnappen is. Doorbreken van deze vicieuze cirkel zou worden beschouwd als de ultieme triomf van de mensheid. Men spreekt ook in dit verband over ‘het goede Antropoceen’. Het Antropoceen wordt voorgesteld als een toestand van geromantiseerd verval die eenvoudig kan worden hersteld of herstart zonder blijven-de gevolgen voor de mensheid of voor de planeet.

len, zoals het modernisme veronderstelt, zou de tovenaarsleerling desastreuze effecten tweeeeg kunnen brengen.

Als je een schaalverdeling zou mogen maken tussen techniek en wetenschap, dan zou het eco-modernisme op die schaal meer naar de kant van de technologie neigen. Dit universum wordt beheerst door een nogal nauwe, reductionistische definitie van wetenschap. Ecomodernisten laten zich voorstaan op hun rationaliteit en op hun oplossingsgerichtheid bij alle soorten vragen, of die nu technisch of ethisch van aard zijn. De landethiek die past bij het ecomodernisme, de meest technologische van de vier posities, is de utilitair geïnspireerde opvatting dat het moreel juiste landgebruik het meest rationele landgebruik is. Dat kan worden afgemeten aan de maximale opbrengst van alle economiseerbare producten. Deze landethiek kan het fundament vormen van industriële landbouw en ook een breuk met het familiebedrijf niet schuwen. Vaak wordt verwezen naar de mogelijkheden die dit geoptimaliseerde landgebruik, maximale oogst op een minimale oppervlakte, zou openen voor het reserveren van meer ruimte voor natuur (een perspectief dat overigens al decennia lang als een worst wordt voorgehouden en maar nergens wil materialiseren). Deze landethiek zal ook zorgen voor een economisch optimale verhouding tussen opbrengst en gebruik van kunstmest/pesticiden. De landbouwingenieur als ‘planner’ is de intermediair tussen samenleving en land(gebruik). In de praktijk zal dit betekenen dat het ecomodernisme ervoor zal lobbyen om over te schakelen naar super productieve, genetisch gemodificeerde gewassen, gecombineerd met pesticiden die fijn zijn afgestemd op deze – gepatenteerde – rassen. In deze landethiek wordt de natuur als een hulpbron gezien en als instrument ingezet in de vorm van ecosysteemdiensten.

Een financieel systeem dat dicht bij het gedachtegoed van het ecomodernisme ligt vertoont sterke verwantschap met de landethiek. Land is in deze zienswijze kostbaar vastgoed. Vrij ondernemerschap, vrije markten met een gelijk speelveld en vrije handel zijn het ideaal. Rationele maar eenzijdige economische optimalisatie leidt tot fusies in de bankensector. De toepassing van verfijnde, uit de technologie overgewaaide algoritmen schept zijn eigen realiteit en leidt uiteindelijk tot privébanken die ‘te groot zijn om te vallen’.

‘Cap and trade’-handel van overdraagbare CO₂-rechten past heel goed in dit systeem.

De ruimtelijke ordening, stedenbouw en de architectuur waren voorname pleitbezorgers van het modernisme. Een groot deel van de twintigste eeuw is stedenbouw vrijwel synoniem geweest aan techniek en social engineering. De rol van architectuur en stedenbouw in het oplossen van maatschappelijke vraagstukken werd in vaak utopische termen gesteld. Omgekeerd kregen veel utopieën door architectuur en stedenbouw een ruimtelijke uitdrukking. In die zin is de ruimtelijke ordening een trouwe bondgenoot en heraut geweest van het modernisme, terwijl de landschapsarchitectuur een veel bescheidener rol speelde. In de hoogtijdagen van het modernisme waren de traditionele manieren om de natuur weer te geven in landschapsontwerpen – de wildernis, de tuin en het landschap²⁴ – zo goed als verdwenen. Bepanting werd formeler, werd louter decor voor het programma, bijvoorbeeld voor de openluchtrecreatie.

De specifieke rol die ‘site’ in het ecomodernisme zou gaan spelen ligt in het verlengde van de nadruk op nut. De kenmerken van de ‘site’ worden uitgedrukt in kwantitatieve maatstaven en termen van geschiktheid voor verschillende soorten menselijk gebruik. De ontwerper evalueert de ‘site’ naar de eisen van het programma; is geschikt of niet voor de nieuwe functie. Zo niet, dan moet de ‘site’ worden verbeterd of geoptimaliseerd. De beroepsattitude die bij het ecomodernisme past is de ingenieurs-ethos.

Geen betere verpersoonlijking van het (eco-)modernisme dan ‘de maker’. De Maker heeft een utopische kant, in de zin dat hij de grote uitvinder is en een mogelijk dystopische zijde in de figuur van de tovenaarsleerling.

✚ posthumanisme

Laten we over de verticale lijn van het schema springen en kijken wat zich daar afspeelt. We beginnen in de rechterbovenhoek waar we een bescheiden mensheid combineren met het geloof in de levende planeet, zoals bepleit in Lovelocks Gaia-theorie waarin de aarde wordt begrepen als een zelfregulerend superorganisme. Het centrale idee van de filosofische school van het posthumanisme is dat alle soorten van ‘zijn’, ontologieën, naast elkaar mogen en moeten bestaan. De leefgewoonten van de

westerse cultuur zijn gelijkwaardig aan andere culturen en de zijnswijzen van inheemse volken. Je komt via twee routes op dit standpunt uit. Een spirituele route die leidt naar een pantheïstische wereld waar elk schepsel en elk ding bezielid is. Of de route van de sociale wetenschappen, die na tientallen jaren van ‘kritische’ studies over ras, gender, geloof en kapitalisme uiteindelijk is uitgekomen bij menselijke zelfgenoegzaamheid. In filosofisch jargon wordt dit gekarakteriseerd als ontologisch pluralisme.

In het posthumanisme wordt de mens geacht een stap terug te doen en te beseffen dat hij maar een bescheiden onderdeelje is in het web van het leven en de planeet deelt met talloze levensvormen. In het recente verleden nog beschouwden we de aarde en de natuur als een passief podium en onbeweeglijk decor voor het doorlopende geschiedenistheater van de menselijke beschaving. Maar de mensen raken er inmiddels steeds meer van overtuigd dat het podium zelf in beweging is gekomen en aan deze voorstelling meedoet. De ooit solide geachte grens tussen cultuur en natuur verkruiemt op alle fronten. Op dit snijvlak gebeuren dingen waar we de juiste woorden nog niet voor hebben. Zelfs uit het feit dat we een afzonderlijk woord voor natuur hebben blijkt al dat we denken dat we er geen onderdeel van zijn. Er

Het posthumanisme vraagt om mediatie tussen de mens en de niet menselijke dieren. De sjamaan is de daarbij passende personificatie.

worden hybriden gevormd. Ieder milieuprobleem dat we tot dusver hebben benoemd, is in wezen een versmelting van wat we natuurlijke en menselijke processen plachten te noemen. Dus is, in deze wijze van zien, zelfs het klimaat een hybride en misschien wel een groter artefact dan de eindeloze stedelijke landschappen die we hebben gebouwd.

In het posthumanisme is er een dominante onderstroom die ervan overtuigd is dat onze milieucrises hun oorsprong vinden in een spirituele crisis²⁵. We moeten niet (alleen) ons gedrag veranderen, er zijn vooral oplossingen te vinden in een verandering van bewustzijn, onze mentaliteit, hoe we in de we-

reld staan. De encycliek *Laudato Si* van paus Franciscus²⁶ was een steuntje in de rug voor deze opvatting en gaf er een impuls aan. Je kunt voor een oplossing van deze crisis putten uit traditionele religies maar ook uit eigentijdse bewegingen, zoals deep-ecology of eco-spiritualiteit²⁷. Anderen stellen dat we alle spirituele bronnen van de wereldgemeenschap moeten onderzoeken om de ecologische crisis het hoofd te kunnen bieden²⁸. Met andere woorden: voor het welzijn van de wereldgemeenschap moeten we weer een beroep doen op de kernleer en -praktijken van de oude wijsheidstraditie, het perennialisme.

Het wekt geen verbazing dat juist in onze tijd initiatieven opkomen om landschappen of landschapselementen hun eigen wettelijke status te geven, zoals de erkenning van de Whanganui-rivier in Nieuw-Zeeland als rechtspersoon. De Maori onderhandelden daar al 140 jaar over. Het is geen toeval dat ontologisch pluralisme bij deze doorbraak een rol heeft gespeeld. Dichter bij huis: de vestiging van de Ambassade van de Noordzee, heel chic aan het Lange Voorhout in Den Haag, bedoeld om de Noordzee in al zijn diversiteit te emanciperen, tot een volwaardige politieke speler. Het gaat om een collectief van mensen en niet-mensen, een Parlement der Dingen waarin zelfs het abiotische een ontologie heeft²⁹. De natuur kan in

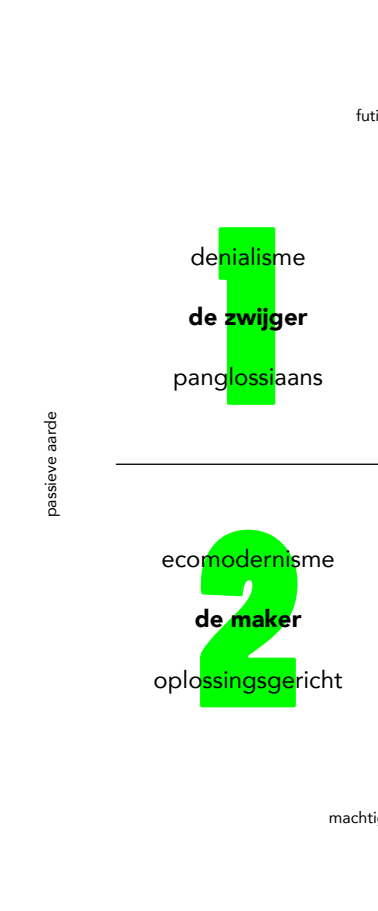
de ons omringende ecosystem

ongedaan maken, defragmen-tatie, et cetera. Herstellen wat beschadigd of gebroken is, weer verbinden wat is losgeraakt. Ook reverse engineering zou een handelingsperspectief kunnen zijn in Antropocentrisme 2.0. De door ingenieurswerk aangerichte schade ongedaan maken, zoals het initiatief van ngo's om overal in Europa afgedankte dammen te verwijderen⁴¹ om migratie van vis-sen weer mogelijk te maken. Het soort werk dat een zelfbenoemde Planet Repair Man zou doen. Een inspirerend voorbeeld uit de nieu-we gereedskapskist is 'bouwen met de natuur', waarin we natuur-lijke processen voor ons laten wer-ken in plaats van gebruik te maken van 'harde' civiele techniek om de menselijke behoeften te bevredi-gen, zoals de Zandmotor aan de Nederlandse kust een alternatieve vorm van kustbescherming biedt.

Een ontroerend voorbeeld is de bekende Braziliaanse fotograaf Sebastiao Salgado, die de eerste dertig jaar van zijn loopbaan ‘em-bedded’ fotograaf is geweest in alle rampgebieden van de wereld. Hij kreeg een *burnout* die leidde tot een artistieke crisis, en klaag-de dat zijn ziel was gebroken. Als tegengif maakte hij een hommage aan het leven op de planeet, de natuur en inheemse volken in een fotoproject dat bijna tien jaar duur-de⁴². Samen met zijn vrouw Lélia stapte hij daarna uit zijn observe-rende en commentaar gevende rol in een rol van direct handelen. Ze besloten de geërodeerde en volledig leeggekapte haciënda van zijn vader te herbebossen. Dat deden ze met 200 soorten planten- en boomsoorten uit het bedreigde Atlantische regenwoud, en ze bewezen dat de afkalving van de biodiversiteit niet onom-keerbaar hoeft te zijn. Hun initia-tief, georganiseerd in het Instituto Terra, bleek ook aan te slaan in de wijde omtrek van de boerderij, en daarna in de hele regio. Een handelingsperspectief bieden en handelen. Hun kwekerijen hebben nu een capaciteit van zo’n miljoen zaailingen per jaar. Wim Wenders maakte een film, ‘The Salt of the Earth’ van deze persoonlijke ontwikkeling.

Ecologische infrastructuur-initiatie-ven van elke soort en schaal pas-sen ook in het Antropocentrisme 2.0. Deze ontwerpen van nieuwe configuraties, stapstenen en ver-bindende zones zijn de toepassing van de invloedrijke bio-geografi-sche theorie van eilanden ontwik-keld door de ecologen McArthur en Wilson⁴³. In de halve eeuw die volgde op deze baanbrekende pu-

blicatie manifesteerde Edward O. Wilson zich als een van de meest invloedrijke ecologen van onze tijd. Zijn recente boek *Half Earth* is een radicale oproep om de helft van alle landmassa en oceanen uit te roepen tot strikte reservaten. Voor een echte garantie dat het leven op aarde in al zijn diversiteit wordt beschermd, het leven van de mensheid inbegrepen, stelt hij, is het van het hoogste belang om niet alleen afzonderlijke soorten te beschermen, en ook niet slechts ecosystemen, maar ook natuurlijke processen en bovenal evolutiepro-cessen. Bescherming van het web van het leven vereist voldoende functionele ruimte: de halve aarde.

Karakterisering van de vier sectoren in het kwadrant van filosofische standpunten ten opzichte van het Antropoceen.

lets uitvoerbaarder zijn de ‘rewil-ding’ in Noord-Amerika en Europa om het spontane opveren van po-pulaties van grote graasdieren en predatoren te ondersteunen nu de landbouw- en jachtdruk afnemen in regio's die de landbouwrace niet meer bijhouden en geleidelijk ontvolken.

Voor de verpersoonlijking van dit standpunt lijkt ‘de heler’ een perfecte keuze.

■ pluralisme?

Laten we de vier besproken posi-ties overzien. De vierledige typo-logie vormt een handig navigatie-

instrument in het Antropoceen, waarin ook de standpunten van politici, milieuactivisten en filoso-fen een plaats krijgen. Naar onze mening zullen de ideologische breuklijnen tussen de vier stand-punten de komende decennia bepalend zijn voor het politieke en ecologische debat. De verschillen in wereldbeschouwing tussen de standpunten en hun dynamiek zullen een enorme hoeveelheid politieke energie produceren.

Ten eerste is er een enorme on-gelijkheid tussen de twee helften van het kwadrant. Misschien wel 90% van het milieudiscours vindt plaats in het linkerdeel van de

het einde van het kapitalisme⁴⁴. Voordat we een kijkje nemen aan de andere kant van het kwadrant, waar ervan wordt uitgegaan dat de aarde een actieve kracht is, moeten we beseffen dat dit voor reduc-tionistische wetenschappers en modernisten een soort bijgeloof is. Misschien wordt de barrière tussen de twee zijden van de afbeelding wel gevormd door het verschil tussen reductionistisch en holistisch denken, of preciezer: de grote moeite die ‘harde’ wetenschappers hebben om complexiteitstheorieën en denkscholen uit de sociale wetenschappen te accepteren, zoals de actor-netwerktheorie en dergelijke.

Tussen de twee standpunten aan de bovenkant van de figuur, Ontkenning en Posthumanisme, en de twee onderaan het viervlak, Ecomodernisme en Antropo-centrisme 2.0, rijst ook een stevige barrière op. Het is een barrière tus-sen ‘rede’ – de onderste helft – en ‘geloof’ – de bovenste helft – die leidt tot verschillende opvattingen over de natuur. Boven de streep staat de natuur voor het goddelij-ke, of kan ze bezield zijn; onder de streep is de natuur een sacrosanc-te tegenhanger van de cultuur. Bij nadere beschouwing zou de horizontale lijn de oude filosofische dualiteit kunnen markeren tussen monisme en dualisme⁴⁵. Monisme is de leer die elk onderscheid tussen het fysieke brein en het abstracte concept van de geest ontkent. Hier is de geest in feite een verper-soonlijkte uiting van elektrische signalen. Dit is een hemelsbreed verschil met het dualisme, waar de overtuiging is dat een mens twee delen belichaamt, het lichaam als één entiteit en de geest en de ziel als een andere. Voor het dualisme is er meer tussen hemel en aarde dan het oog kan waarnemen, het concept van een bezielde natuur bijvoorbeeld, voor het monisme moeten de twee – lichaam en ziel – naast elkaar bestaan,

We moeten ons bewust zijn dat de epistemologie van Hamiltons kwadrant beperkt is. Bij onze be-handeling van de vier standpunten zinspeelden we op hun respectie-velijke utopische en dystopische kanten, maar dat is een nogal ver-simpelde dichotomie. Het kwadrant om dit vertrouwde geloof in de vooruitgang los te laten, creëert een hoge barrière tussen de twee helften van het kwadrant. Toegegeven, het is heel moeilijk een samenhangend alternatief voor te stellen. Zoals Slavoj Žižek opmerkte, kunnen veel mensen zich gemakkelijker het einde van de wereld voorstellen dan

handzame indeling, en als we de beperkingen ervan in het oog blijven houden achten wij het kwa-drant toepasbaar in het huidige milieudebat.

Als ze tot het extreme worden doorgeredeneerd hebben alle vier ideaaltypische posities tekortko-mingen of zwakke punten. Geen van vier bieden een compleet, waterdicht en samenhangend handelingsperspectief. Het stand-punt van de ontkenners valt niet vol te houden als natuurrampen niet langer gebagatelliseerd kunnen worden, al kan cognitieve dissonantie de remweg nog flink verlengen⁴⁶. De ecomodernisten zullen gaan beseffen dat de vlucht vooruit in technische oplossingen oncontroleerbare neveneffecten produceert en ze de grenzen van hun hoogmoed ontmoeten. Het posthumanisme lijkt de praktische instrumenten te ontberen die no-dig zijn om hun type oplossingen op te schalen. Het antropocentris-me 2.0 zal voortdurend worden ingehaald door de gebeurtenissen, aangezien de ontwikkelingen op de wetenschappelijke werkvloer al-tijd sneller gaan dan de eendeloze ethische discussie over de rol van de techniek. In het licht van deze haastige diagnose lijken overigens de tekortkoming van het antropo-centrisme 2.0 het eenvoudigst te herstellen. Dit gezegd zijnde lijkt moraal en elkaar met de vinger nawijzen niet de juiste manier om de mondiale problemen aan te pakken. Niemand heeft de ‘silver-bullit’ waarmee alle pro-blemen kunnen worden opgelost niemand kan bogen op het enige juiste morele kompas,

Alle vier de standpunten zijn aan-wijsbaar aanwezig in de samen-leving, zij het met flink uiteenlo-pende legitimiteit. We zullen deze pluraliteit moeten omarmen. De tijd van simpele, eenduidige op-lossingen is voorbij; we hebben de controle niet meer⁴⁷. We betreden nu het domein van het probabilis-me. Het boek van Alexis Shotwell, *Against Purity*, laat zien waarom vervuiling en compromis een start-punt kunnen zijn om iets te doen in plaats van een reden om het op te geven⁴⁸. Voorwaarts gaan zal doormodderen betekenen, in con-stante dialoog met onze opstan-dige aarde. In de zich langzaam voltrekkende catastrofe zou Jem Bendell's ‘Deep Adaptation’ (ingrij-pende aanpassing) de uitkomst kunnen zijn van deze dialoog⁴⁹. De hoopvolle boodschap is dat deze confrontatie met onze biosfeer te beschouwen is als een soort adolescentie, het ontwaken van de volwassenheid van de mens-

heid. In het Antropoceen botst de volwassen geworden adolescent tegen de grenzen van eerder ongeremd gedrag aan. De aarde reageert op een ongestvrije, zelfs vijandige manier⁵⁰.

Voor de ontwerperswereld zal het meest treffende verschil misschien zijn dat het Antropoceen het gelei-delijke einde van het modernisme markeert. Het modernisme loopt tegen zijn grenzen aan en zijn gouden eeuw lijkt geleidelijk aan ten einde te lopen. De aarde blijkt een actieve partij te zijn en geen onbeweeglijk decor. De beloofde emancipatie en bevrijding van de ketenen die ons aan de natuur binden is inmiddels omgeslagen in een constante zorg, nu we ons be-wust zijn van alle milieueffecten en zelfs de lucht die we inademen in de gaten gehouden moet worden. Er is steeds minder consensus dat het mogelijk is om economisch te groeien en tegelijkertijd de voet-afdruk te verminderen. Vrijheid en ongebondenheid verkeren in hun tegendeel, waarbij de mens in fi-losofische zin een ingebed subject wordt, via een web verbonden met andere levende en dode actoren. Ontwerpers moeten zich afvragen of ze de trouwe accessoire bij het modernisme zullen blijven die ze altijd zijn geweest, of dat ze onderdeel zullen worden van een of andere tegenkracht. Mobilis in mobile van Jules Vernes kapitein Nemo zal het beste motto zijn om onze weg te vinden in het Antropoceen en de tijgers ervan te berijden, in de wetenschap dat de tijd van simpele, eenduidige oplossingen voorbij is.

Dat het Antropoceen een hobbe-lig ritje gaat worden en een echte uitdaging voor onze politici is nog zacht uitgedrukt. De juiste koers proberen te vinden in een situatie waarin jij en je achterban tegelij-kertijd overtreder en slachtoffer zijn, is een politiek vraagstuk van jewelste. Wat we nu zien is dat politici zich verbergen achter het argument dat er geen publiek draagvlak is voor actie op het kli-maatfront. Ze handelen eerder als een bemiddelaar voor de woede van het volk dan als verantwoor-delijke afgevaardigden, door ons gekozen om ervoor te zorgen dat het fysieke bestaan van onze laag-gelegen delta wordt beschermd. Zij hebben de verantwoordelijk-heid om te voorkomen dat er een situatie ontstaat waarin de gele hesjes moeten worden ingeruild voor gele zwemvesten.

noten

- ¹ Crutzen, P.J., & E.F. Stoermer, ‘The “Anthropocene”’, in *Global Change Newsletters* No. 41, 2000, p. 17 en ook Crutzen, P.J. (2000), ‘Geology of Mankind’, *Nature* 415, 23.
- ² De invloed van de mens op wereldschaal (ter onderscheiding van het aardsysteem) werd al eerder onderkend: zie bijvoorbeeld Fairfield Osborne (1948), *Our Plundered Planet*, Faber and Faber, Londen, of de indrukwekkende verslagen van de wereldconferentie in Princeton in 1955, William L. Thomas, red., (1956), *Man’s Role in Changing the Face of the Earth*, University of Chicago Press, Chicago, en voor een uitgebreidere historische ontleding van de geschiedenis van de milieubewe-ging: Christophe Bonneuil en Jean-Baptiste Fressoz (2016), *The Shock of the Anthropocene*, Verso, Londen.
- ³ Hamilton Clive & Jacques Grinevald (2015), ‘Was the Anthropocene Anticipated?’, *The Anthropocene Review* 2, no. 1: pp. 59-72.
- ⁴ Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jergen Randers & William Behrens III (1972) *Grenzen aan de groei, rapport van de Club van Rome* (modellen van de hand van Jay Forrester), Spectrum.
- ⁵ Howard T. Odum, Elizabeth C. Odum (1981) *Energy Basis for Man and Nature*, McGraw-Hill Books, New York.
- ⁶ Wikipedia: ESS beschouwt interacties en ‘feedbacks’ via materiaal- en energiestromen tussen de cycli van de subsystemen van de aarde, proces-sen en ‘sferen’ – atmosfeer, hydrosfeer, cryosfeer, geosfeer, pedosfeer, lithosfeer, biosfeer en zelfs de magnetosfeer – en de impact van menselijke samenlevingen op deze componenten.
- ⁷ Will Steffen e.a., ‘The Trajectory of the Anthropocene: The Great Acceleration’, *Anthropocene Review*, januari 2015 (geüpdatet van 2004).
- ⁸ Bruno Latour tijdens de presentatie van de Nederlandse vertaling van zijn boek *Face à Gaia. Huit conférences sur le Nouveau Régime Climatique* in november 2017 in de aula van de Universiteit van Amsterdam.
- ⁹ Chakrabarty, Dipesh (2009) ‘The Climate of History: Four Theses’, *Critical Inquiry* 35: pp. 197-222, en een elegant overzicht van dezelfde auteur over het verschil tussen een naam en een geologisch concept, waarin hij stelt dat we kunnen inzoomen op een historische tijdschaal waarin kolonialisme en kapitalisme van belang zijn en uitzoomen naar de geologische tijdschaal om de mensheid in het perspectief van de geologische geschiedenis te zien, zie: Dipesh Chakrabarty (2016) ‘The Human Significance of the Anthropocene’ In: Bruno Latour & Christophe Leclercq, *Reset Modernity!*, ZKM | Centre for Art and Media, Karlsruhe / MIT Press Londen.
- ¹⁰ Hamilton, Clive (2010) *Requiem for a Species, Why We Resist the Truth About Climate Change*, Earth Scan, Londen.
- ¹¹ Clive Hamilton (2017) *Defiant Earth, the Fate of Humans in the Anthropocene*, Polity Press, Cambridge.
- ¹² Ethische overwegingen in de geest van Aldo Leopolds (1949) *Land Ethics: A land ethic is a philosophy or theoretical framework about how, ethically, humans should regard the land*. In: *A Sand County Almanac, and sketches here and there*, Oxford University Press.
- ¹³ Voltaires klassieker uit 1759, *Candide*, bevat een satirisch commentaar op de optimistische filosofie van Karl Leibniz, die het idee promootte dat omdat God in elk opzicht volmaakt was, alle rampen, ziekten en tegenslagen deel uitmaakten van Zijn grote plan. Daar volgt logischerwijze uit dat we in de best mogelijke van alle werelden leven. Deze opvatting wordt in het boek verdedigd door de filosofieleraar van Candide, dr. Pangloss.
- ¹⁴ Oreskes, Naomi & Erik M. Conway (2012) *Merchants of Doubt*, Bloomsbury, New York.
- ¹⁵ Reinhold Niebuhr, (1952) *The Irony of American History*, herdruk (2008), The University of Chicago Press.
- ¹⁶ Scott, James C., (2017) *Against the Grain. A Deep History of the Earliest States*, Yale University Press, New Haven/Londen.
- ¹⁷ Willem Schinkel & Rogier van Reekum (2019) *Theorie van de Kraal, Kapitaal, Ras, Fascisme, Boom*, Amsterdam.
- ¹⁸ The Breakthrough Institute tagline in ‘Technological Solutions to Environmental Challenges’, zie https://thebreakthrough.org/(geraadpleegd november 2019).
- ¹⁹ Het technium werd bedacht door Kevin Kelly (2010) *What Technology Wants* New York, Viking Penguin Press; de term sloeg niet aan, dus wij ge-bruiken hier de term technosfeer als alternatief.
- ²⁰ Harari, Yuval Noah (2017) *Homo Deus, een kleine geschiedenis van de toekomst*, Amsterdam, Thomas Rap.
- ²¹ Het begin van deze beweging eind jaren tachtig, begin jaren negentig wordt geschetst door Ed Regis (1990), *Great Mambo Chicken and the Transhuman Condition*, 1991, Basic Books.
- ²² Het technium werd bedacht door Kevin Kelly (2010) *What Technology Wants* New York, Viking Penguin Press; de term sloeg niet aan, dus wij ge-bruiken hier de term technosfeer als alternatief.
- ²³ Steven Pinker (2018) *Enlightenment Now: the Case for Reason, Science, Humanism and Progress*, Penguin Books, Londen.
- ²⁴ Dixon Hunt, John (2000) *Greater Perfections: The Practice of Garden Theory*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- ²⁵ De begrippen en verwijzingen in deze para-graaf zijn opgepikt door het voorwoord te lezen van *The Challenge of the Environmental Crisis* van Mary Evelyn Tucker en John Grim van het Center for the Study of World Religions, Harvard Divinity School Religions of the World and Ecology Series.
- ²⁶ Paus Franciscus (2015) *Laudato Si’, Over de zorg voor het gemeenschappelijk huis*, encycliek.
- ²⁷ David Kinsley, (1995) *Ecology and Religion: Ecological Spirituality in a Cross-Cultural Perspective*, Englewood Cliffs, Prentice Hal, New Jersey.
- ²⁸ Charlene Spretnak (1991) *States of Grace: The Recovery of Meaning in the Post-Modern Age*, Harper Collins, New York.
- ²⁹ https://www.ambassadevandenoordzee.nl/mensen/
- ³⁰ Voor een voorproefje van deze wereld, zie: Alan Weisman (2010) *The World without Us*, Harper Collins, New York, die met een scherp oog voor erosieve details schetst hoe lang alle menselijke constructies zullen blijven bestaan. Spoiler alert: niet erg lang. De meest duurzame interventies zullen de enorme gaten van de damjmbouw en bronzen standbeelden zijn. Brons is volledig inert.
- ³¹ Arne Naess (1973) ‘The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement’, *Inquiry* 16: pp. 95-100.
- ³² Kapleau, Philip (1989), *The Three pillars of Zen: teaching, practice, and enlightenment*, Anchor Books, New York, pp. 43-44.
- ³³ De omzettingsefficiëntie van varkensvlees is 9%, van gevogelte 21%, van eieren 31%, van zuivel 14% en van rundvlees slechts 3%. Uit: A. Shepon e.a. (2016) ‘Energy and protein feed-to-food conversion efficiencies in the US and potential food security gains from dietary changes’, *Environmental Research Letters*, jrg. 11, nr 10.
- ³⁴ Charles Foster (2016) *Being a Beast*, Profile Books, Londen. De auteur probeert te leven als das, als otter, als vos, als hert en als gierzwaluw, om hun leven en het onze beter te begrijpen.
- ³⁵ Twathies, Thomas (2016) *Goat Man, how I took a Holiday from being Human*, Princeton Architectural Press, New York.
- ³⁶ Marshmallow Laser Feast (MLF) *We live in an Ocean of Air*, getoond in de Saatchi Gallery in Londen, (2019)
- ³⁷ Progogine, Ilya & Isabelle Stengers (1984) *Order out of Chaos: Man’s New Dialogue with Nature*, Bantam Books, New York.
- ³⁸ Martijntje Smits (2017) ‘De terugkeer van de technologiepolitiek’, tijdschrift *De Helling*, winter 2017.
- ³⁹ Pablo A. Tittonell, ‘Towards Ecological Intensification of World Agriculture’, inaugurele lezing op de Wageningen Universiteit, Wageningen, 2013.
- ⁴⁰ Paul Thompson (2010) ‘Land.’ *Life Science Ethics*. red. Gary L. Comstock. Springer Publishing, Raleigh.
- ⁴¹ The Nature Conservancy (2019) *Restoring Free-Flowing, Rivers in Europe, A practitioners toolkit for dam removal*. TNC.
- ⁴² Sebastiao Salgado, (2013) *Genesis*, Taschen, Keulen.
- ⁴³ Robert MacArthur & Edward O. Wilson (1967) *The Theory of Island Biogeography*, Princeton University Press.
- ⁴⁴ Slavoj Žižek (1994) *The Spectre of Ideology, Introduction to Slavoj Žižek* (red.) *Mapping Ideology*, Verso.
- ⁴⁵ Julia Chadag (2017) ‘Monism, Dualism and Perception’, in: *How Things Matter*, Macalester College, Saint Paul.
- ⁴⁶ Om te zien hoe cognitieve dissonantie werkt en hoe extreme hardnekkig die kan zijn hoeft men maar te kijken naar de reactie van Australische conservatieve politici op de bijna apocalyptische bosbranden van 2019-2020.
- ⁴⁷ De binnenzide van het omslag geeft de conceptuele en politieke energie in en tussen de vier standpunten weer (Ro Koster, 2019).
- ⁴⁸ Alexis Shotwell (2016) *Against Purity. Living Ethically in Compromised Times*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- ⁵⁰ Rootselaar, Florentijn van (2018), interview met Clive Hamilton voor het tijdschrift *Filosofie*, in: Dijk, Marc van, ‘Rassessimist zet de mens centraal’, *Trouw*, 16 oktober 2018, pp 10-11.

Deze paragraaf is bedoeld de lezer geestelijk voor te bereiden op kaarten die we hebben geproduceerd voor het Sloehavengebied en wijde omgeving. Die voorbereiding is nodig omdat we die projecties maken voor de ultra lange termijn van het jaar 2134. Het lijkt bizar om vanuit 2020 honderd-en-veertien jaar vooruit te kijken. Allereerst, 2134 is geen wilde leukurig jaartal. Het is dan op de kop af honderd jaar geleden dat de verlengde afschrijvingstermijn van de kerncentrale bij Borssele afliep. De kaarten laten op een bijzondere manier zien hoe we zijn verdergegaan op dat kerngetallerein van de EPZ waar eens ook een kolencentrale stond, die in 2020 is afgebroken. Zo ver in de toekomst proberen te kijken heeft meestal weinig zin. Een weerman kan door meerdere modellen toe te passen nog net iets zinnigs zeggen over een periode van zo’n tien dagen vooruit, een beleggingsadviseur durft hooguit een kwartaal vooruit te kijken, het CPB levert de politiek – met de nodige slagen om de arm – een blik op de kerngetallen van het komende politieke boekjaar. Voorbij die tijdshorizonten wordt het voor weermannen, beleggingsadviseurs en economen turen in de mist. We betreden het territorium van de complexiteits-theorie waar het aantal verknopingen tussen oorzaak-effect-ketens zo kolossaal wordt dat, in combinatie met een gebrek aan kennis over het waarom van een groot aantal van die ketens, we de grenzen aan het menselijk kenvermogen bereiken. Zelfs al zouden we over superkrachtige quantum-computers beschikken, dan nog doen zich in die kluwen van processen onvoorspelbare bifurcaties voor, waarin het geheel de ene kant of de andere lijkt te ‘kiezen’. Wetenschappers spreken van het gebied van de principiële onvoorspelbaarheid.

Toch is er een onverwachte opening naar die verre toekomst. Geen *worm hole* uit een *science fiction* roman die reizen in de tijd mogelijk maakt, maar doordat er vreemd genoeg een aantal zaken zijn die we wel zeker weten. Voorspellingen die op pure fysica berusten, zoals de halfwaardetijd van uranium bijvoorbeeld, die een rol speelt bij het zoeken naar oplossingen voor het opslaan van radioactief afval. Heel dicht

tegen de harde wetenschap ligt de consensus dat de aarde opwarmt, het klimaat onregelmatig wordt en dat menselijk handelen via de uitstoot van broeikasgassen daarvan de oorzaak is. Hoe snel de opwarming gaat kunnen we alleen binnen bepaalde bandbreedtes voorzien, maar dat het opwarmt weten we zeker. Wat de klimaatwetenschappers ook vrij zeker denken te weten is de mate van opwarming die bij een bepaalde concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer hoort. Dus we weten wel waar we qua opwarming kunnen uitkomen maar niet hoe lang we er over zullen doen. De effecten van die opwarming zijn te kwantificeren zoals de zeespiegelrijzing. De eenvoudigste som is weer pure fysica, iets wat warmer wordt zet uit, dus de zeespiegel komt omhoog. Ingewikkelder zijn de koppelingen met de atmosfeer – het effect van de wolken bijvoorbeeld – en de koppelingen met de cryosfeer, het bevroren deel van de aarde. Hoe snel smelten de ijskappen van Groenland en Antarctica, en wat betekent dat voor de zeespiegel? Wat gebeurt er als de permafrost ontdooit en er zeer grote hoeveelheden methaan zullen vrijkomen? En hebben we dan te maken met geleidelijke processen waaraan we vrij eenvoudig kunnen rekenen, of verloopt het proces – door alle koppelingen die erin zitten – letterlijk onberekenbaar? Er zijn bijvoorbeeld allerlei aanwijzingen dat het smelten van de West Antarctische plaat niet geleidelijk gaat, maar zich schoksgewijs voltrekt. En het wetenschappelijke slechte nieuws is, dat als het systeem voorbij een *point of no return* komt, dit proces onomkeerbaar is. Met andere woorden: we kunnen niet via de omgekeerde weg terugkeren naar de huidige situatie. Het klimaatstelsel als geheel is op eenzelfde manier onregelmatig. Het is geen thermostaat waaraan we kunnen draaien. Het wordt niet meteen koeler als we de uitstoot van broeikasgassen zouden staken. Er zijn processen op gang gebracht die erg langzaam te herstellen zijn en soms zelfs onomkeerbaar zijn. Uitgestoten CO₂ blijft bijvoorbeeld zo’n 10.000 jaar in de atmosfeer voordat het door de oceanen is opgenomen. Er zijn geen makkelijke technische maatregelen die ons kunnen terugbrengen in dat relatief stabiele Holoceen. We hebben het wispelturiger en ongenaak-

baarder Antropoceen letterlijk over onszelf afgeroepen.

Door de onomkeerbaarheid van die processen weten we daardoor wel degelijk iets zinnigs te zeggen over de verre toekomst, terwijl we nog steeds het weer van over een maand niet kunnen voorspellen. We weten zeker dat het warmer zal worden, maar kunnen minder stellig zijn over hoeveel en over de snelheid waarmee dit proces zich zal voltrekken. We weten daardoor ook ‘zeker’ dat de gevolgen van de klimaatontwikkeling, zoals zeespiegelstijging en de verzuring van de oceanen waarin uiteindelijk al dat CO₂ weer moet worden opgenomen, zich zullen voordoen. Alweer, hoe veel dat zal belopen en wanneer precies zich welke verhoging zal aandienen is minder zeker. In beide verwachtingen is evenwel een trend te bespeuren. Qua globale opwarming moeten we sterk rekening gaan houden met het gegeven dat we de 1,5°C, zoals die in het Parijsakkoord is vastgelegd, niet gaan halen (die gaan we dus wel halen maar gaan er overheen en dat zelfs alles op alles moet worden gezet om niet door de 2°C grens te breken. Iedereen die denkt dat zo’n 2 à 3 graden opwarming eigenlijk weinig voorstelt, en zich handen-wrijvend verheugt op de Zeeuwse Midderrand, raden we sterk aan het boek ‘Zes Graden’ te lezen, waarbij de rampzalige mondiale gevolgen van elke halve graad gemiddelde verhoging worden uitgespeeld aan de hand van het beste beschikbare wetenschappelijke materiaal. Het woord ‘gemiddeld’ is hier het springende punt. 2°C opwarming gemiddeld betekent dat er blaatrekkende hittegolven zullen voorkomen en delen van Zuid-Europa en Noord-Afrika letterlijk onleefbaar, dus ongeschikt voor menselijk leven, zullen zijn.

Met de zeespiegel is het al net zo gesteld. In The New York Times werd een mooi overzicht gepubliceerd over de veranderende tijdschalen die worden gehanteerd over klimaatverandering. In de jaren vijftig van de vorige eeuw dachten wetenschappers over het tempo van klimaatverandering in termen van (tien)duizenden jaren, tussen de jaren zestig en de jaren tachtig van diezelfde eeuw werd gerekend in termen van eeuwen of enkele millennia, van de jaren

negentig tot nu krimpt dat venster snel naar tussen de vijftig en vijf (!) jaar. Daarbij voegt zich het inzicht dat klimaatverandering geen geleidelijk proces is, maar gepaard gaat met echte kantelpunten. Voor de verschillen in inschattingen van de zeespiegelrijzing is een dergelijk proces zichtbaar in de laatste twintig jaar. Vanaf 1990 wordt de verhoging telkens naar beneden bijgesteld, tot vanaf 2012 wetenschappers tot de conclusie komen dat het afsmelten van de ijskappen moet worden meegerekend. Vanaf dat moment kan je zeggen dat elke latere (model) berekening weer voorspelt dat het stijgende water zowel ‘hogere’ als ‘eerdere’ zal komen. Met een hoog-scenario van 0,98 m in 2100 ingeschat door de IPCC en 2,50 m voor datzelfde jaar door de NOAA (De Amerikaanse *National Oceanic and Atmospheric Administration*). Een ruime bandbreedte natuurlijk, maar de tendens is even duidelijk als alarmerend.

Vanuit deze lange golven is het dus helemaal niet zo gek om naar 2134 te kijken. Al die onstuitbare trends zullen zich binnen die termijn van ruim honderd jaar duidelijk manifesteren. Het menselijke gedrag is minder gemakkelijk te voorspellen. Hoe zal de samenleving reageren? Hoe zullen we ons teweerstellen, gaan we soepel meeveren of het min of meer gelaten over ons heen laten komen? En welke rol spelen verschillende (politieke) opvattingen daar dan weer in? Het is onze hypothese dat de vier, in het vorige hoofdstuk ontwikkelde, manieren van aankijken tegen het Antropoceen, de Zwijger, de Maker, de Sjamaan en de Heler, door hun stevige filosofische basis ook in die verre toekomst de basishoudingen van de samenleving ten opzichte van de biosfeer zullen representeren. Wij menen dat de ideologische en politieke scheidslijnen en breukvlakken zich tussen deze vier posities zullen afspelen. Als we deze vier filosofieën confronteren met die lange trends kunnen we een interessante schets maken van het toekomstige toernooiveld van de milieudiscussies.

Wat wij u gaan voorleggen zijn dan ook geen toekomstvoorspellingen maar scenario’s. Scenario’s die hun interne consistentie ontleen aan de vier achterliggende wereld-

beelden waar ze uit voortkomen. We schetsen vier werelden die in zekere zin radicaal zijn omdat we postuleren dat de meerderheid van de mensen daarin hetzelfde denkt. Dus in de wereld van de Heler, wonen vooral mensen die dit wereldbeeld aanhangen, in de wereld van De Zwijger, de Sjamaan en Maker idem dito. Deze vier Borssele 2134-werelden krijgen gestalte door te schetsen hoe daar, vanuit het wereldbeeld en geconfronteerd met de problemen uit de lange trends, de energievoorziening gedacht is, de waterveiligheid gewaarborgt is, hoe de natuur ervoor staat en welk beleid daarop wordt ontwikkeld en hoe landbouw en voedselvoorziening geregeld zijn. Deze hersengymnastiek wordt gecompliceerd door naar het specifieke milieubeleid te kijken dat erbij hoort en naar het veranderende vestigingspatroon in 2134 van recreatieparken, dorpen en steden. We beschrijven de werelden van binnenuit, dat wil zeggen dat droge kengetallen en beschrijvingen worden becomingmentarieerd en beschreven door de mensen vanuit het wereldbeeld zelf. Het zijn overigens geen verrassingsvrije toekomst. We jagen er in elk van de vier werelden twee ‘Godzilla’s’ doorheen, rampen die de gang van zaken ernstig verstoren. De eerste ramp is voor elk scenario gelijk, maar er wordt, zoals u zult zien, op vier verschillende manieren op gereageerd. Het is een beperkte, maar venijnige, waternood op Beveland door een dijkval tijdens een springvloed bij Bath – oorzaak waarschijnlijk het steeds verder uitdiepen van de Schelde – die ervoor zorgt dat de schrik er weer goed in zit. Ieder scenario krijgt daarnaast een ramp te behappen die specifiek is: datgene gebeurt wat men het meest vreest of het minst verwacht vanuit dat wereldbeeld. Net zoals in een goede film beschrijven we de wereld waarin de ramp zich aandient, maar zich nog niet in volle omvang heeft voltrokken.

De vier werelden worden voorstelbaar gemaakt door wonderkaarten waar in één tekening vijf opeenvolgende schaalniveaus worden ontvouwd, waarin de ruimtelijke expressie van het betreffende scenario wordt gevangen. Het lijkt op de Aleph van Borges, het punt waar vanuit je alle andere

punten op aarde kunt zien. In vijf stappen springt het oog van het Sloehavengebied, naar Walcheren en Westerschelde, naar de Nederlandse kust, naar noordwest Europa, en tenslotte naar een deel van het noordelijk halfrond van onze planeet. We bedienen ons van een bedrieglijke figuratie waardoor u als kijker nog van alles herkent aan deze toekomstige werelden. Ook blijven we zo ver mogelijk weg van het soort technologisch futurisme waarop de gebroeders Das een patent leken te hebben. Het gaat meer om de grote lijnen, de letterlijk structurende elementen die het Zeeuwse landschap zullen veranderen.

Wel voorzien we de vier Borssele 2134-werelden van vlees en bloed door er ‘personae’ in te laten rondlopen die op ooghoogte verslag doen van hun lotgevallen, en ons zo een blik gunnen op de gevoelstemperatuur van de werelden en het leven dat er geleid wordt. Alhoewel zo’n blik in de toekomst al behoorlijk opwindend kan zijn, voeren we de spanning nog wat op door de personae een familieverband te geven en ze te wortelen in het Zeeland van nu. Door de variatie in leeftijd en karakter wordt het mogelijk een spreidschot aan perspectieven te tonen, die soms ook schuren met de wereld waarin ze leven. In de schets van Zeeland nu maakt u in een beknopte familiekroniek kennis met Joseph en Bernadette van Remmerswaal en hun kinderen Jos, Sarah, Agnes en Paulus. Zo maar een Zeeuwse familie die met een tijdmachine de toekomst in wordt geschoten, zodat u de kennismaking in 2134 kunt hernieuwen.

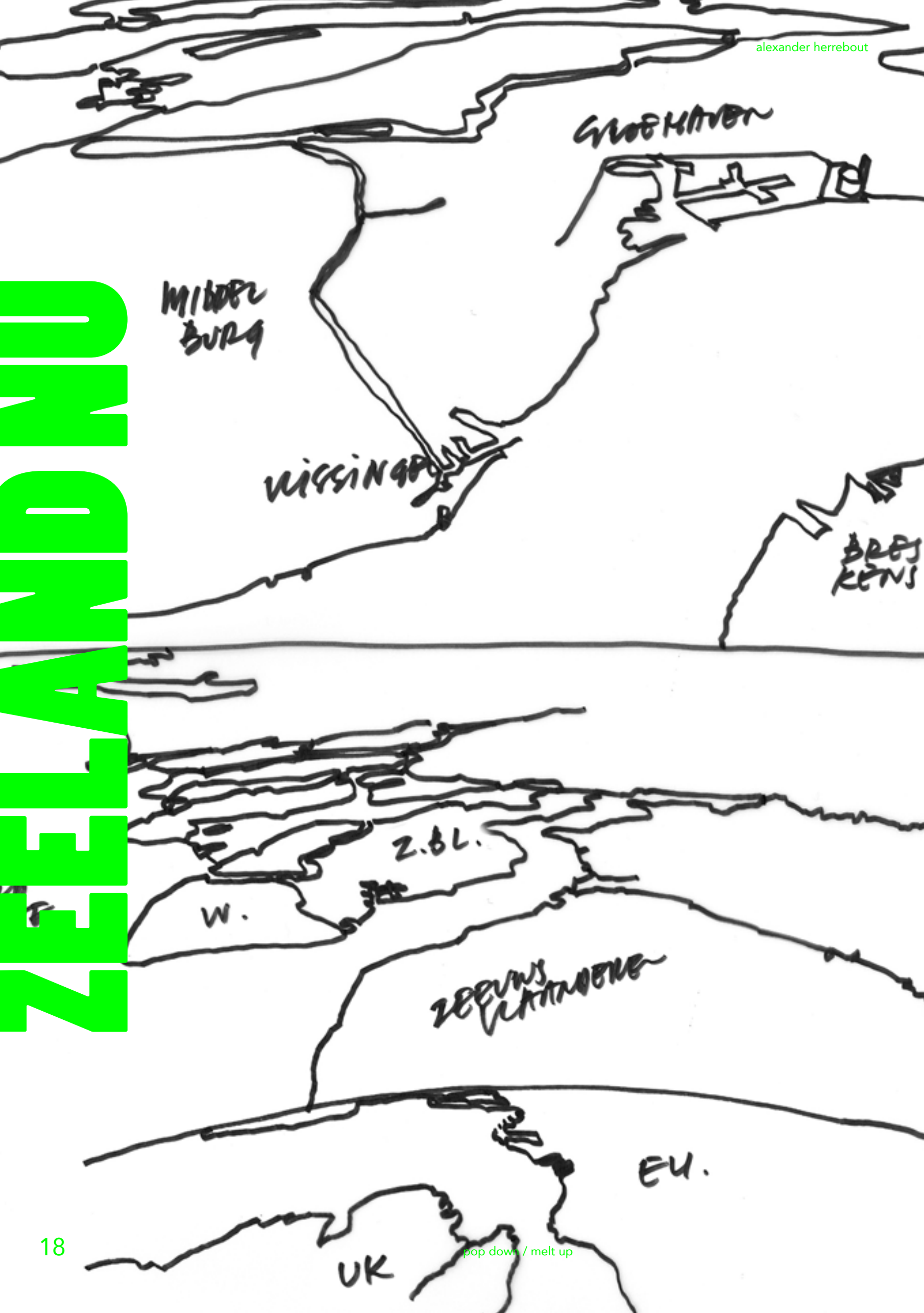
De resulterende scenario’s, beelden en personae zijn constructies die voor onze rekening blijven en hebben hoegenaamd geen wetenschappelijke pretentie. Maar we zijn toch niet helemaal over een nacht ijs gegaan.

De inschattingen van de temperatuurstijgingen rond 2150 zijn ontleend aan: Matthew Collins, Reto Knutti (et al.), ‘Long-term Climate Change: Projections, Commitments and Irreversibility’, In: *Climate Change 2013: The Physical Science Basis*, Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.

De inschattingen over de zeespiegelrijzing zijn ontleend aan: Bart van den Hurk, Peter Siegmund, Albert Klein Tank (Eds.), *KNMI 14, Climate Change scenarios for the 21st Century – A Netherlands perspective*, KNMI, 2014.

De gevolgen voor het Nederlandse waterveiligheidsbeleid zijn losjes gebaseerd op: Deltares, *Strategieën voor adaptatie aan hoge en versnelde zeespiegelrijzing, een verkenning*, Delft, 2019.

Aard en omvang van de gevolgen van klimaatverandering zijn, zoals gezegd, geïnspireerd door: Mark Lynas, *Zes Graden*, Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht, 2020.

energie
Een groot deel van de Nederlandse energieproductie is lang geproduceerd in en rond Borssele door de aanwezige kolen- en kerncentrale. De kolencentrale werd in 2019 ontmanteld, als onderdeel van een reeks maatregelen om de energievoorziening van Nederland duurzamer te maken en de uitstoot van CO₂ te verlagen. De kerncentrale draait volgens afspraak nog door tot 2034, maar door lobby's, een uitzending van Zondag met Lubach voor kernenergie en de urgentie om binnen korte tijd minder CO₂ uit te stoten lijkt dit nog geen uitgemaakte zaak.

In het havengebied is de voorzichtige transformatie van de energievoorziening te zien: op de plek van de gesloopte kolencentrale komt een zonnepark terug en worden vanuit Vlissingen Oost windmolenparken op zee gebouwd en worden oude olieplatforms ontmanteld. Ook zijn er nieuwe windparken op zee en langs de Deltawerken verrezen.

Men ziet kansen voor de productie van groene waterstof om zo hogere temperaturen (600°C) voor de procesindustrie te kunnen halen, zonder uitstoot van CO₂. Dit staat alleen vooralsnog voor de periode na 2030 op de planning (hiermee is Zeeland vergelijkbaar met de provincie Groningen waar de transitie van de procesindustrie rondom Delfzijl te maken heeft met dezelfde opgave).

waterveiligheid
Aan de waterveiligheid wordt op diverse plekken gewerkt. Zo vinden er verschillende dijkversterkingsprojecten plaats, vooral langs de Westerschelde. Dit gaat op sommige plekken samen met natuurversterking en recreatie zoals bij Waterdunen en de ontpoldering van de Hedwigepolder, waar onder protest landbouwgrond is afgestaan voor waterveiligheid.

Een belangrijk aandachtspunt blijft de verdieping van de vaargeulen dicht op de kust van Walcheren waardoor steile randen ontstaan en kans op dijkval toeneemt. De Oosterscheldedekering functioneert nu, maar zal op afzienbare termijn vaker dicht moeten gaan waardoor de voordelen van de open verbinding wegvallen en dit effect heeft op de natuur. Ook nu al verdwijnen zandplaten door zandhonger en stijging van de zeespiegel.

natuur(beleid)
Natuur wordt in Zeeland vooral ontwikkeld aan de buitenzijde van de dijken en in de onrendabele landbouwkundige gebieden, vaak

de te natte en te zilte gebieden zoals de gebieden met zoute kwel. De uitbreiding van de industrie bij de grote havencomplexen rond Vlissingen en Terneuzen en de Kanaalzone wordt gecompenseerd met de ontwikkeling van natuur op andere plekken, zij het vaak gefragmenteerd. De ontwikkeling van natte natuur stuit regelmatig op protest, zeker zoals bij de ontpoldering van polders of het afsluiten van zeedijken ten behoeve van de vogels in Natura 2000 gebied. De aandacht voor groen in de stad, dorpen en op het schoolplein neemt toe.

milieu(beleid)
Het huidige milieubeleid is erop gericht de nadelige effecten van het menselijk handelen binnen de redelijke grenzen te houden. De economische belangen van de grootschalige industriële havengebieden zijn groot en daardoor ontbreken vooralsnog de noodzakelijke ambities en acties om een ambitieuze transitie in gang te zetten. Ondanks dit wordt er vooral rondom het Sloegebied en de Kanaalzone gezocht naar symbiose tussen bedrijven zoals hergebruik van CO₂, restwarmte en proceswater.

Daarentegen worden nog steeds 'duurzame' datacenters in de haven gebouwd en gebruik gemaakt van koelwater dat wordt geloosd in de Westerschelde met alle gevolgen voor het onderwaterleven zonder hergebruik van deze warmte. North Sea Ports, de fusie tussen zeehavens Vlissingen, Gent en Terneuzen, is minder ambitieus op het gebied van milieu dan bijvoorbeeld de haven van Rotterdam.

landbouw/voedselvoorziening
De grondgebonden landbouw beslaat een groot deel van het grondgebruik in Zeeland; het wordt door de Zeeuwen bijna als een verplichting gezien de vruchtbare Zeeuwse klei te benutten voor de productie van voedsel. Veelal gaat het om de conventionele/reguliere landbouw, al krijgen 'alternatieve' bedrijven zoals Loverendale (een van de eerste biodynamische bedrijven van Nederland), voedselbossen en directe verkoop van groenten en fruit, meer aandacht maar dit blijven vooralsnog uitzonderingen. De landbouw heeft te maken met een aantal opgaven. Zo wordt de gewenste omvorming naar een kringlooplandbouw door het lage aantal (melk)veehouderijbedrijven een lastig verhaal, gezien het tekort aan dierlijke mest. Daarnaast is Zeeland door zijn ligging sterk afhankelijk van regenwater. Het

brakke en zoete water van de sloten is vaak naar verhouding met de rest van Nederland al zo zout dat Zeeland zelfs met een eigen waarde rekent voor zoutwater. Door klimaatverandering neemt de vraag naar zoetwater voor teelten toe. Door de droogte zijn de opbrengsten de afgelopen jaren van de typisch Zeeuwse teelten zoals zaai-uien en consumptie-aardappelen met 20% afgenomen. Er wordt gezocht naar mogelijkheden om water langer vast te houden zoals aanleg van waterbassins en infiltratie in de kreekrug. De visserij heeft het lastig: de vissers door het verbod op pulsvisserij en mosselkwekers door verminderde opbrengsten van mosselzaad en de bloei van schuimalg die de mosselen aantast. In de zoektocht naar nieuwe mogelijkheden wordt ingezet op teelt van kweekvis (zonder antibiotica) en de teelt van zeewier.

vestigingspatroon
De stad en het platteland zijn in Zeeland over het algemeen duidelijk te onderscheiden, al zorgt het gevoel van ruimte ervoor dat bij uitbreidingen de ruimte ook wordt genomen en bouwen niet leidt tot verdichting of efficiënt ruimtegebruik. In Zeeland geldt een standaard grondgebonden woning met tuin immers als een 'echt' huis, appartementen zijn voor de Zeeuwen geen 'volwaardige' woningen. Tenzij je op de boulevard van Vlissingen woont waar het uitzicht telt. Door de druk op de Belgische huizenmarkt, worden steeds meer starterswoningen gekocht als eerste of tweede woning door onze zuiderburen. Hierdoor is er een tekort aan betaalbare starterswoningen en transformeren kleine kernen 's winters in slaapdorpen, waar ze 's zomers overlopen van zongebruinde en zonbebrilde toeristen. Het landschap is het kapitaal van Zeeland maar lijkt sterk onder druk te staan door het ontbreken van landelijke en provinciale regie en lokale wethouders die nieuwe parken en ontwikkelingen graag zien komen.

De kustvisie, opgesteld om de kust vrij te houden van de aanleg van nieuwe grootschalige recreatieparken heeft een onbedoeld effect: dorpen en gebieden landinwaarts die buiten dit beleid vallen worden onder het mom van werkgelegenheid volgezet met nieuwe ecolodges en andere 'groene' producten die interessant zijn voor beleggers. De benodigde seizoensarbeiders voor toerisme en de landbouw worden in oude vakantieparken gestald, deels uit nood, deels als een interessant verdienmodel.

zeeland nu

reuzen en geulen
Het containervervoer is de afgelopen jaren gigantisch gegroeid onder invloed van het groeiend aantal internetaankopen via bedrijven zoals Amazon en Alibaba. Sinds 1970 is de vervoerscapaciteit van de schepen gegroeid met 1200% (!) Deze reus-achtige schepen van 350 meter kunnen nu net door de Westerschelde. Gemiddeld wordt deze daarom uitgediept met 1 meter per 10 jaar. Wat gaat dit betekenen voor het unieke meergeulenstelsel van de Westerschelde? En voor de waterveiligheid?

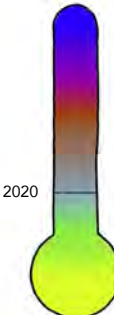
sloehaven
De Sloehaven behoort tot een van de hoogste punten van Zeeland. Het is opgespoten zand op de plek van een oude geul – het Sloe – en ligt aan een van de laagste punten van Nederland, een vaargeul van 62 meter diep.

koel water?
De energiecentrales staan aan de diepe geulen voor een goede bereikbaarheid per schip voor de aanvoer van kolen en de beschikbaarheid van het benodigde koelwater voor de kern- en kolencentrale. Dit koelwater dat wordt geloosd uit de centrale heeft een nadelig effect op het onderwaterleven.

polder van borsselle
De kerncentrale zelf staat in de polder van Borsselle, het Zeeuwse zusje van de Beemster. Het is een echte renaissance polder met een herkenbaar poldergrid waarin het dorp zelf gedraaid ten opzichte van het poldergrid is gepositioneerd. Deze polder is nog relatief gaaf en herkenbaar en samen met dit unieke dorp Unesco waardig net als haar Noord-Hollandse zusje de Beemster.

safe haven
Zeeland is in tijden van urbanisatie en Corona een aantrekkelijke plek om heen te vluchten: vanuit de Bible Belt trekken mensen naar Tholen en de ruimte en veiligheid is een reden voor babyboomers om de Randstad met alle drukte te laten voor wat het is en de laatste jaren van de carrière te slijten in het ritme van een dorp of suburb in de Zeeuwse kiel.

burgen en kerkes
Op de hoge zandbulten in het landschap ontstaan de 'burgen' Middelburg, Oostburg en Souburg. Op de zanderige kreekruggen op het eiland Walcheren liggen de 'kerkes' verspreid, zoals Gripsakerke, Koudelkerke, Biggakerke. Dit zijn dorpjes met in het centrum de kerk met daaromheen de woningen.

oosterscheldekering light
Vanwege de dammen verdwijnen zandplaten en vis migratie en neemt blauwalg toe. De Brouwersdam wordt een Oosterscheldekering 'light': de deuren van de sluis gaan soms op een kier.

afgeschreven kering
De Oosterscheldekering is waarschijnlijk door de zeespiegelstijging al veel eerder afgeschreven dan de oorspronkelijke verwachting van 200 jaar: nu wordt rekening gehouden met het einde van deze eeuw, al is dat waarschijnlijk ook te positief.

grootschalig boeren
Voor het overgrote deel bestaat Zeeland uit vruchtbare zeekeleipolders waar grootschalig uien en aardappels worden geteeld zoals Schouwen-Duiveland, Tholen, Noord-Beveland, Zuid-Beveland. Zeeuws-Vlaanderen is als akkerbouwgebied aantrekkelijk voor investeerders uit Vlaanderen en Frankrijk.

van uien naar kiwi's
Op de lichtere gronden voornamelijk in Zuid-Beveland vindt fruitteelt plaats: appels, peren en bessen. Nu komt daar door de hogere temperaturen ook de teelt van kiwi's bij.

kleinschalig boeren
Boeren op Walcheren is minder makkelijk: kleine kavels, natte plekken en zout water zijn obstakels. Veel boeren combineren dan ook hun bedrijf met een minicamping. Enkele tuinders doen proeven met ondergrondse opslag van zoet water in kreek-ruggen en bassins.

methaan komt eraan
De Noordpool smelt sneller dan verwacht en in Siberië ontdoet de permafrost. Er komt nu bevroren methaan vrij, een gas dat 80x sterker bijdraagt aan de opwarming van de aarde dan CO₂. In het zuiden rukt de Sahara op en wordt groter, vruchtbaar land verdwijnt, nemen misoogsten toe en komt migratie op gang.

david en de biodiversiteit
Bossen verdwijnen: in Zuid-Amerika en Indonesië vanwege grootschalige teelt van soja en palmolie, in California en Australië door toenemende bosbranden. Steden in de delta's zoals Florida en Jakarta dalen jaarlijks met enkele centimeters door grondwaterwinning en bodemdaling. De biodiversiteit is vanaf de jaren 70 met 70% afgenomen. David Attenborough brengt als ooggetuige hiervan een documentaire uit.

middelburg
Middelburg is een echte monumentenstad waar de tijd lijkt te hebben stilgestaan. Schijn bedriegt, het hart van de stad is nog maar 75 jaar oud, want gereconstrueerd na een grote brand in de oorlog. De stad is met zijn kernfunctie voor het eiland Walcheren, culturele voorzieningen en plek voor provinciale ambtenaren zeg maar het Amsterdam van Zeeland.

vlissingen
Vlissingen is de stad met de zee, havens, hoogbouw en bacculuur: het Rotterdam van Zeeland. Het strand op het zuiden is stedenbouwkundig stevig verankerd door de Badhuisstraat en de monumentale Leeuwentrap: een kaarsrechte verbinding tussen het oude centrum en het strand. De Zeeuwse Schevevingseweg zeg maar.

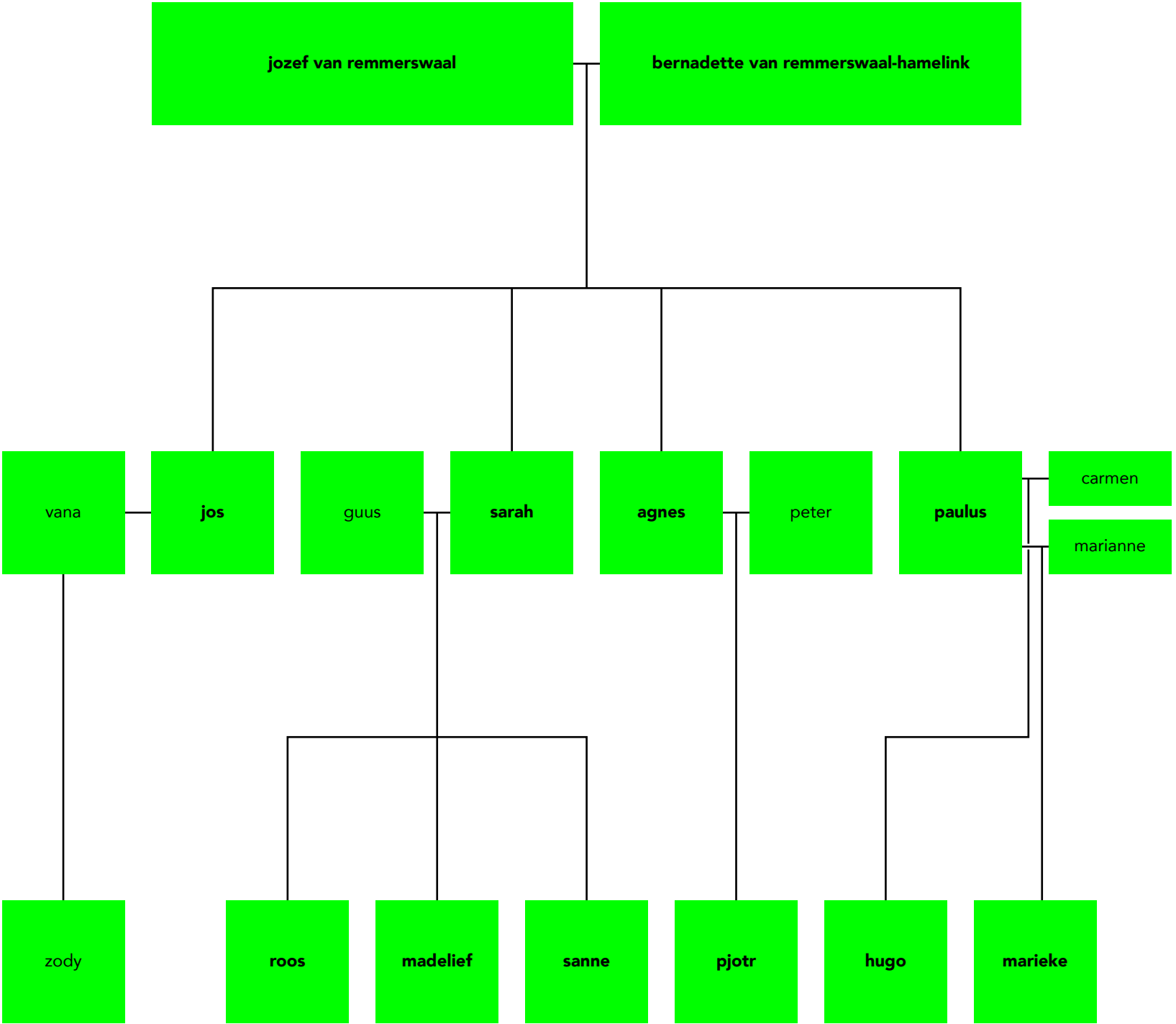
westkapelle en de noormannen
Westkapelle heeft een band met de Vikingen: de achternamen in het dorp en de naam van de voetbalclub VV de Noormannen verwijst naar de tijd van de middeleeuwen waarin deze noordelijke types hier aan land kwamen.

north sea port
Drie havens – Vlissingen, Terneuzen en Gent – samen één.

Het onvermijdelijke begin van een toekomstverkenning is het heden. Met als uiteindelijk doel om de wereld van 2134 te kunnen betreden aan de hand van levende mensen, hebben we in het Zeeland van 2020 een familie geconstrueerd. Eentje die nooit in deze samenstelling bestaan heeft, maar waarvan de brokstukken met enig speurwerk in de Zeeuwse realiteit zijn terug te vinden. Er is gekozen voor de conventie van bloedverwantschap die de verschillende personen aan elkaar verbindt. Een gedeeld Zeeuws verleden en een beginnende divergentie in de halve eeuw die achter ons ligt. In aanleg zijn de verschillen in opvatting over hoe de wereld in elkaar zit en hoe de mens om zou moeten gaan met klimaatverandering al zicht-

baar. Bij het beschrijven van de karakters is geprobeerd zo min mogelijk te typeren, iemand niet als behulpzaam of koppig neer te zetten, maar eigenschappen te laten blijken uit hun daden en de manier waarop ze omgaan met aan de werkelijkheid ontleende gebeurtenissen. Zo worden het mensen die we kennen, herkennen en met wie we mee willen bewegen. Dat het een familie is, maakt het complex maar ook mooi. De Van Remmerswalen blijven – leuk of niet – tot elkaar in relatie staan en in enkele gevallen ook op elkaar aan gewezen. In die zin loopt dat parallel aan de constructie van de toekomst in kwadranten, waar de scheidslijnen evenmin als absoluut beschouwd moeten worden.

water en vuur de voorvaderen

Het begint in het interbellum. Jozef (1924-1978) en Bernadette (1928-2020) van Remmerswaal zijn geboren in de jaren '20 van de vorige eeuw in Krabbendijke. Op dat moment zijn auto's in het dorp nog een zeldzaamheid, wordt het land bewerkt met paardenkracht en heeft alleen de dokter telefoon. Jozef is de zoon van de smid en Bernadette een schipperskind. Ze trouwen vlak na de oorlog. Jozef werkt samen met zijn vader in de smederij en zolang er nog maar nauwelijks huizen te krijgen zijn, wonen hij en Bernadette in bij z'n ouders. Behalve paarden worden er na de oorlog ook auto's gerepareerd, eerst buiten, dan in een grote werkplaats die aan de smidse wordt gebouwd. Jos en Ber, zoals ze meestal worden genoemd krijgen pas laat kinderen. Jozef ligt bijna twee jaar in isolement met TBC, te 'kuren'. Rust en levertraan, de longen goed in het vet. Als hij net weer is opgeknapt verwoest de watersnoodramp van 1953 het grootste deel van huis en smidse. Ook hier betekent de wederopbouw tegelijkertijd een uitbreiding. Hoewel auto's nog steeds geen gemeengoed zijn, wordt naast het huis een grotere, moderne garage gebouwd. Met een vuur uiteraard, want een smidse zonder vuur is geen smidse. In 1958 wordt eindelijk hun langverwachte kind geboren. Zoon Jos zal in de loop van de jaren '60 nog twee zussen en een broertje krijgen. Tegen die tijd is de wereld er een stuk anders uit komen te zien. Mensen hebben geld, de tractor heeft paardenkracht vervangen en in het dorp staat voor steeds meer deuren een auto. En de dijk die zich in 1953 zo onbetrouwbaar toonde? Die ligt nog steeds voor de deur. Zelfs vanuit het bovenraam kan je er niet meer overheen kijken en binnenkort wordt ook nog eens de Oosterschelde afgedamd, al zijn er al in 1967 zo nu en dan protesten te horen.

jos en vana – zody

Jos (1958) is garagehouder in Krabbendijke. Zijn vader was ook garagehouder en weer zijn vader was de dorpsmid. Hij droomde ooit van een groots en meeslepend bestaan als jazz muzikant, maar woont nog steeds achter de dijk. Hij is gebleven waar hij geboren is. Niet omdat hij niet weg wilde, maar omdat vader Jozef al vroeg overleed en hij als enige volwassen zoon geacht werd de garage over te nemen. Net begonnen aan het derde jaar beëindigt hij zijn studie aan het conservatorium in Rotterdam. In plaats van het koper poetst hij nu het blik van Opels en Mazda's.

Jos is een verstokt vrijgezel en voor zijn jongere broer en zussen zo'n beetje de plaatsvervangend kostwinner. Pas als broer Paultje in 1989 eindelijk ook het huis uit gaat leeft hij weer op. Hij haalt de tuba van zolder en meldt zich aan bij amateurorkest Excelsior in Goes. Vrouwen zijn te ingewikkeld voor hem, vertrouwt hij Bernadette in een van de schaarse moeder-zoon gesprekken toe. Hij blijft liever alleen.

Vana Kagame vlucht ten tijde van de Rwandese genocide voor de Hutu's. Eerst de bergen van Congo in en, nadat een brandbom het kamp in is gegooid, het land uit. Ze heeft tickets voor Amerika, maar wordt met haar dochters tegengehouden bij de overstap op Schiphol. Zody is de oudste. Het eerste dat ze zich van Zeeland herinnert is als een beeld uit een speelfilm. *Dat we op de spoorlijn liepen met een grote koffer achter ons aan. Op slippers en in dunne doeken, met op een briefje het adres van het aanmeldcentrum. Mijn kleine zusje en ik hand in hand, de baby op moeders rug. Vana had geen idee van het spoor of van treinen. Dus toen er plotseling een locomotief luid toeterend kwam aangestormd, wisten we zeker dat we dood zouden gaan. Pas uren later vonden we het centrum. Daar hilde mijn moeder vier uur lang.*

Jos ontmoet de trotse Afrikaanse vrouw bij de bushalte, haar haren hoog in een kleurige doek gewikkeld, haar kleding tot in de puntjes verzorgd. In het kader van haar inburgeringscursus deelt ze de garagehouder mee dat het 'Mooie weertje is deze daag.' Het is liefde op het eerste gezicht. Een half jaar later trouwen ze.

Nog steeds wordt Vana 's nachts bezocht door de spoken, de herinneringen aan Congo, aan het vuur, de soldaten, de gillende hutbewoners. Overdag zorgt ze liefdevol voor haar dementerende schoonmoeder die in het dorp wordt verpleegd. Bernadette herinnert zich nog nauwelijks iets. Is het beter om te onthouden of om te vergeten?

Vana en haar kinderen waren de eerste Afrikanen in het dorp. Over vermeend racisme haalt Jos z'n schouders op. Sommige mensen kwamen

ineens niet meer in de garage. Een goede klant wilde een accu laten nakijken en kwam toen hij Vana zag, terug voor een reëutje, *want je weet het nooit met dat soort mensen, hè*. Hij heeft hem meteen die accu weer in zijn handen gedrukt. *Neem maar weer mee. En je hoeft niet meer terug te komen.*

Inmiddels is Zody 32 jaar. Een charismatische jonge vrouw met sprankelende ogen. Na twee jaar vrijwilligerswerk in de vluchtelingenkampen in Griekenland en Libanon is ze terug gekeerd naar Zeeland en werkt nu bij de sociale cliëntenraad Walcheren.

Jos heeft een hekel aan elektrische auto's. Wat hem betreft gaat er niks boven een goed afgestelde dieselmotor. Eerst kwamen de computers onder de motorkap en nu de accu's, de lol gaat er een beetje af. Je bent straks alleen nog maar een doorverkoper die alles wat kapot gaat terug stuurt naar de fabriek. Over milieu en klimaat maakt hij zich niet zo'n zorgen. Wat niet wil zeggen dat dingen niet anders kunnen. Eten van dichtbij, de aardappels en uien van boer Schot even verderop, een moestuintje achter de garage. En al dat gesjouw de hele wereld over, ach, het brengt ook goede dingen. Veelbetekenend kijkt hij naar Vana. *Vliegen heb ik nog nooit gedaan, en het hoeft ook niet zo nodig. Alleen New Orleans hè, dat zou ik wel één keertje willen.*

— Met de tuba als handbagage, plaagt Zody.

sarah en guus – roos, madelief, sanne

Sarah (1960) is het oudste meisje van het gezin en heeft het moeilijkst thuis. Ze speelt basgitaar, sport alle dagen en heeft als puber stevige aanvaringen met haar vader over de dag des Heeren. En dat terwijl Jozef van Remmerswaal als overtuigd ARP-man nog een witte raaf is in het SGP bolwerk. (In 1917 werd de SGP in Krabbendijke opgericht en is daar nog steeds de grootste partij). Aan tafel en voor de – pas vanwege de WK voetbal in 1974 aangeschafte – televisie gaat het vooral over politiek. Het zijn de roerige dagen van het kabinet Den Uyl, van de Lockheedaffaire, oliecrisis, treinkaping en Bloemenhove.

Twee dagen nadat ze haar eindexamen gehaald heeft verhuist Sarah naar Amsterdam om antropologie te gaan studeren aan de VU. De eerste vijf maanden woont ze bij een hospita in Buitenveldert, maar al snel daarna voegt ze zich met een paar vrienden bij de krakers van De Groote Keijser. Eén keer zijn haar ouders op bezoek geweest. Haar vader is fel tegen kraken. *'Gij zult niet nemen wat van u naasten is'*, heeft Jozef in een vrije variatie op de tien geboden herhaaldelijk gemompeld. Maar zoals wel vaker blijkt dat hij eerder tot de rekkelijken dan de preciezen behoort en vervangt met Patrick, een punker met wie Sarah het erg goed kan vinden, het slot van de buitendeur voor een betrouwbaarder model. Het is de laatste keer dat hij op bezoek is, want in de week nadat Lou de Jong zijn held Willem Aantjes van lidmaatschap van de Waffen-SS heeft beschuldigd overlijdt hij aan een hartstilstand.

Sarah neemt vanaf dat moment haar studie heel serieus en gaat in de zomer van 1980 ondanks de politieke onrust voor drie maanden naar Bangla Desh. Als ze terugkomt blijkt dat ze de aansluiting met haar vrienden volledig is kwijtgeraakt. Sinds de rumoerig verlopen kroning van Beatrix is de kraakbeweging verder geradicaliseerd. Na haar afstuderen verhuist ze naar Den Haag om bij de Novib te gaan werken. De anti-apartheidscampagne loopt dan al een tijdje en ze kan het goed vinden met de nieuwe directeur, Max van den Berg. Ze woont in een woongroep aan de Spijkmakersstraat en wordt moeder van een tweeling, Roos en Madelief, die ze in gedeeld ouderschap met haar vriend Guus opvoedt. In het najaar van 1988 vertrekt ze halsoverkop naar Bangla Desh om te helpen na de cycloon en de immense overstromingen die het land hebben geteisterd. Drie maanden later keert ze gedesillusioneerd terug. Misselijk, doodmoe en naar later blijkt zwanger. Guus en Sarah verhuizen naar Middelburg en betrekken een huisje in de Molstraat. Daar wordt in juni 1989 Sanne geboren. Ondanks haar somberte en schuldgevoel over de genegerde zwangerschap, een kerngezond meisje.

Pas in 1999 besluit Sarah weer echt te gaan werken. Nieuwe eeuw, nieuwe kansen, mompelt ze tegen Guus. Als freelancer heeft ze nog af en toe een artikel of projectvoorstel geschreven voor haar oude werkgever en incidenteel voor de Groene Amsterdammer. Guus is een succesvol fotograaf en hun kleine huisje is intussen drie keer meer waard dan toen ze het kochten. De oudste twee kinderen zitten op het Montessori-college

Sarah en Paul

Paul en Sarah

Paul en Sarah

en Sanne is al op haar tiende jaar aan de laatste groep van de basisschool begonnen.

2020. Sarah is 60 geworden. Met de kinderen hebben ze een huisje gehuurd in de Ardennen. Madelief wilde eigenlijk naar Barcelona, maar Guus vindt dat je dat niet meer kan maken. Voor de lol van een weekend-je, een hectoliter kerosine wegbranden. *Zeker omdat het niet mag van Roos*, schuimbekt ze. Roos werkt voor milieudefensie en heeft onlangs nog een weekend in een Duitse bruinkoolmijn doorgebracht met haar vrienden van Code Rood. De meeste blauwe plekken die ze opliep in de confrontatie met de Duitse politie zijn weer verdwenen, maar van de gekneusde ribben heeft ze nog behoorlijk last. Kleine zus Sanne is er heel uitgesproken over. *Moet je maar niet in een Duitse mijn gaan zitten*. Zelf is ze er maar half bij, want ze moet de drukproeven van haar proefschrift nog controleren. ‘Assessing coastal flood risk at the global scale’, is de droge titel, maar het heeft haar groot academisch aanzien opgeleverd en binnenkort gaat ze met een collega van Deltares in Delft naar Bangladesh om op praktisch niveau te bekijken waar je wel en niet zou moeten bouwen. En Sarah gaat mee, al ziet ze er eigenlijk tegenop. Het klimaat levert in de regenachtige Ardennen tot diep in de nacht discussies op, zeker als Sarah en Guus onthullen dat ze Middelburg gaan verlaten en een Tiny House gaan bouwen in Vrouwenpolder. Intussen brandt de open haard, dat dan weer wel. *Zou opa ook gedaan hebben*, zegt Sarah.

agnes en peter – pjotr
Agnes is geboren op 18 januari 1963, de koudste dag van het jaar, misschien wel van de eeuw. Zelfs de Oosterschelde is bevroren, wat het einde betekent voor vrijwel alle mossels en oesters. Het zal een schraal jaar worden voor de vissers in Yerseke. Terwijl een paar honderd kilometer verderop een aantal onverschrokkenen zich opmaakt voor de Elfstedentocht kruipt de ambulance door de witte nacht. De hoeveelheid bloedverlies heeft de vroedvrouw doen besluiten om in het ziekenhuis verder te gaan, maar nog voor ze bij Kruiningen zijn is het kind er al. Bernadette sterft bijna van bezorgdheid, maar de vroedvrouw ziet het al snel: deze redt het wel.

En ze redt het wel. Twaalf jaar later fietst Agnes haar geboortroute bijna dagelijks. Twintig kilometer naar het Christelijk Lyceum in Goes, waar ze voor het eerst heen ging toen broer Jos (die op sportdag nog een keer lelijk onderuit gehaald is door Jan Peter Balkenende) net zijn examen had gehaald. Nadat haar vader is gestorven heeft ze het zwaar op school. Ze blijft zitten en spijbelt vaak. Hoewel ze met zus Sarah geen geweldige verhouding heeft, heeft die haar in de jaren op dezelfde school nooit verlinkt.

Op Mosseldag in Yerseke ontmoet ze Peter van Loeven, muzikant en flierefluiter die als ambitie heeft om van de wind te leven. Hij neemt haar mee naar vrienden en feestjes in zijn woonplaats Middelburg. Haar schoolvriendin Jacqueline bezorgt haar de nodige keren een alibi voor haar ongeruste moeder. Met frisse tegenzin maakt ze de havo af. Hoewel ze af en toe jaloers is op haar zus in Amsterdam piekert ze er niet over om te gaan studeren. Ze heeft liever geld op zak en op school *wel voor een jaar of twintig genoeg boeken gezien*. Het betekent wel dat ze veel thuis is. Zestien jaar, een parttime baantje bij de bakker die niet van haar af kan blijven, maar gelukkig te bang is om betrapt te worden en ‘s avonds ruzie met haar moeder omdat ze geen zin heeft om als babysit voor Paultje te fungeren. Als het eenmaal officieel aan is blijft ze vaak bij Peter in Middelburg logeren.

Eerst heeft ze een baantje als serveerster in café de Mug, maar dankzij bemiddeling van haar oudste broer kan ze op de administratie van een aannemingsbedrijf in Goes terecht. Anders dan gevreesd is ze stipt en collegiaal. Feesten doet ze wel in het weekeinde en een vast salaris is ook wat waard. De vriendenkring blijft bestaan. Muzikanten, die in wisselende samenstelling in verschillende bands zitten. Haar vriend Peter is drummer eerst van The Old Firm en later van Crappy Dog. Erik Vandenberge, de ‘Bob Dylan van Zeeland’, is de leider van de band. Ze spelen naar eigen zeggen ‘vuilnisbakkenblues’ op ‘biologisch geteelde’ gitaren.

In 1993 gaan ze uit elkaar, als vrienden. Dertig, een mooie leeftijd om te scheiden zegt Agnes en betreft een huurflat in Goes. Een *doorwaai-woning* noemt ze het, maar het is dicht bij haar werk en groot genoeg voor haar en zoon Pjotr die net acht is geworden. Als ze hem af en toe

Paul en Agnes

Agnes en Paul

Agnes en Paul

noodgedwongen meeneemt naar de aannemerij hangt hij eindeloos in de werkplaats. Hij wil ook timmerman worden, huizen bouwen. ‘Geen bruggen of schepen?’ plaagt Agnes, maar nee, huizen moeten het zijn. Het joch leert vijlen, schaven en zagen. *Drie mensenplagen*, zegt Oom Jos bij wie hij graag logeert.

Ondanks de breuk gaan moeder en zoon nog regelmatig naar concerten van vaders band. Pjotr wordt inderdaad timmerman en loopt z’n leerwerkstage bij zanger Erik die bezig is met het realiseren van zijn hout-jetouwtjestrogebouwtje in Breda. Agnes knoopt twee keer een nieuwe relatie aan, maar langer dan een paar maanden duren ze geen van beide.

In 2013 verandert de wereld. Peter vertrekt met een paar andere bandleden en enkele vriendinnen richting Schotland om het Noorderlicht te zien. Niet per cruiseschip, maar met een oud werkbootje waar schipper Arnout een zeil op heeft gemonteerd. Al voor ze in Schotland zijn pikt de kustwacht de *Wroclav* op, omdat het scheepje in zwaar weer nauwelijks zeewaardig blijkt. Vijf bemanningsleden stappen geschrokken af, maar de rest onder wie Peter zet de reis voort richting Noorwegen. Daar komen ze nooit aan.

Vaak lopen ze op de boulevard in Vlissingen, Pjotr en Agnes. Ze *kunnen elk moment weer opduiken* probeert Agnes hem op te monteren. Beiden weten beter. De *Wroclav* is voorgoed verdwenen. Het drama heeft Pjotr veranderd. Hij is serieuzer geworden en zegt de *‘alto’s met hun muziek en leemhutten’* vaarwel. Met een beetje geleend geld begint hij zijn eigen timmerbedrijf. De timing is goed; de bouw begint sinds de krediet-crisis eindelijk weer aan te trekken en Pjotr is stipt, handig en secuur. Voor hij er goed en wel erg in heeft is hij zelf baas van vier klussers. Zijn moeder reist elk voorjaar naar Noorwegen, zogenaamd op vakantie, maar Pjotr weet wie ze zoekt. Hij weigert mee te gaan. Binnenkort wacht een grote klus, want er komt nieuwbouw op het terrein van de voormalige kolencentrale in Borssele.

paulus en carmen – hugo, marieke
Paulus (1967) is pas 11 als zijn vader overlijdt. Ruim voor die tijd was hij al een moederskindje. Verwend als nakomeling mag hij thuis veel meer dan zijn broer en zussen bij elkaar. Met name Sarah heeft de nodige kastanjes voor hem uit het vuur gehaald. Terwijl zijn oudere zussen al lang het huis uit zijn woont Paulus nog tot zijn 22ste bij zijn moeder die inmiddels over de 70 is. *Ga je deze eeuw het huis nog uit?* grapt Oom Jos, die in het nieuwe gedeelte aan de garage woont. Paulus heeft het lastig gehad op school. Weinig vrienden (waar de doublure van 4 havo ook niet echt bij hielp), ruzie met de steile wiskundeleraar en steevast twee keer per week te laat. Hij kan het eigenlijk alleen goed vinden met Leo, de zoon van de slager. Zij zijn samen blijven zitten en de enige busreizigers uit de klas. De rest fietst allemaal naar Goes.

Als hij van school komt wil hij eerst gaan werken om een Atari 520 te kunnen kopen. Leo’s vader kan wel hulp gebruiken in de slagerij en met Depeche Mode’s *Master and Servant* keihard op de koptelefoon leert hij uitbenen, karbonades hakken en worst maken. Op het moment dat hij de felbegeerde eigen computer kan uitpakken zegt hij zijn baantje op ‘om te gaan studeren’. Hij speelt hele nachten *megaroid* en de doorgaans zachtmoedige Bernadette dreigt meermalen hem het huis uit te zetten.

Weer is het Jos, de eeuwige vrijgezel, die uitkomst brengt. Hij vraagt Paulus of hij op de computer een database kan maken van zijn klanten, met ruimte voor hun betaalgedrag. Paulus ontwerpt een logo en de bonnen worden voortaan automatisch opgemaakt. Jos beweegt z’n broertje ertoe weer te gaan werken en zijn VWO diploma te halen. Naar de reguliere school wil Paul voor geen goud terug. In 1987 rond hij het Luzac in Goes af en gaat rechten studeren. Vanwege zijn baantje in de videotheek blijft hij aanvankelijk thuis wonen.

Met zijn tien jaar oude Volkswagen Golf rijdt hij vier keer in de week naar Leiden. Hij zakt voor zijn propedeuse en wordt in zijn tweede studiejaar lid van Minerva. Daar wordt hij in 1990 geschorst omdat hij bij de ontgroening te lang op een feut zou zijn blijven staan. De jongen belandt in het ziekenhuis. Paulus kan zich er (bier, bier, bier) niets van herinneren en als hij bij een bezoek aan het slachtoffer ontdekt dat die inmiddels een stevig geldbedrag heeft ontvangen trekt hij de conclusie dat hij als zondebok heeft gediend om iemand anders uit de wind te houden. Een aantal boezemvrienden van Willem Alexander is op dat moment ook koorlid.

Paul en Agnes

Agnes en Paul

Agnes en Paul

Paul zet zijn studie in Rotterdam voort en gaat werken op de juridische afdeling van de NAM. Zijn inkomen wordt jaarlijks stevig aangevuld door de verhuur van twee stacaravans die hij bij Groot-Valkenisse op de kop heeft getikt. Zowel de tarieven als het aantal toeristen stijgen jaarlijks. Op zijn 29ste trouwt hij met Carmen, een tien jaar oudere Middelburgse galeriehoudster, die hem met een aantal kunstaankopen heeft geadviseerd. Zij heeft haar kinderwens nooit onder stoelen of banken gestoken en gezien haar leeftijd komen ze in aanmerking voor IVF. In de zomer van 1998 als de ozonlaag vrijwel alleen nog maar uit gat lijkt te bestaan, wordt Hugo geboren.

Op dit moment werkt Paulus nog steeds bij de NAM en houdt zich bezig met de dossiers rond de gaswinningslocaties Spijkenisse en Monster, waar steeds meer verzet tegen komt. In Valkenisse heeft hij inmiddels een tiental huisjes die zomers door Duitsers en ‘s winters door Sloveense gastarbeiders worden bewoond. Carmen heeft de galerie verkocht en is vaak weg met vriendinnen. Zoon Hugo is een getalenteerd surfer.

Het leven lacht Paul van Remmerswaal toe totdat Marieke zich meldt, dochter van Marianne Goedbloed met wie hij in zijn begintijd bij de NAM een jaar of drie een verhouding heeft gehad.

Hallo Pappa, zegt ze. *Ik wilde het even over mijn studietoelage hebben*.

aarde

In januari 2020 sterft Bernadette, 91 jaar oud, ruim veertig jaar na Jozef. Van het nieuwe millennium heeft ze weinig meegekregen. Eén eeuw is wel genoeg voor een mensenleven; de herinneringen die er nog waren betroffen de periode met Jozef, de zomeravondwandelingen na spertijd, de onder water gezette polder bij Kruiningen vlak voor de bevrijding, het op hol geslagen paard van Geert Mol en de tocht in de ambulance met de pasgeboren Agnes. De laatste jaren heeft ze Jos consequent met ‘Jozef’ aangesproken. Het is bij hem dat ze de dag na haar dood voor het eerst sinds lang weer bij elkaar zitten. In de keuken geurt het naar Afrikaanse kruiden. Paul is als altijd in strak in het pak, de rest gaat informeler gekleed. Zody is het verdrietigst, wat Paul zichtbaar ergert. *Moet zij erbij zijn?* vraagt hij aan Jos. De dodelijke blik van Sarah smooit de discussie.

Daarna hebben ze het over de keuze van de dominee, de muziek en de lijst genodigden. De tekst op de rouwkaart wordt besproken onder een wijntje. Met name Agnes leeft er zichtbaar van op en de eerste grappen worden gemaakt. *Tot stof zult gij wederkeren* – kan niet want ze had een hekel aan stof. Iets met *‘op haar laatste reis’* oppert Jos voorzichtig. *Ja, of haar eerste dan, ze is potdorie de provincie nooit uit geweest*, smaalt Agnes. *Zeker weten wel, Amsterdam, de Groote Keijser*, weet Sarah nog heel precies, *met Pa*. Ze krijgt een aanstekelijke lachbui bij de gedachte aan haar steile vader en de jongen met de hanekam. *Weet je dat die nu bij de AIVD werkt?* Het wordt laat die avond onderaan de dijk.

114 jaar later

Water en Vuur is een sprookje, het verhaal van zomaar een familie in Zeeland. Het is het verhaal van iedereen. Van jeugd, van kansen en keuzes. Van wat je worden wil, wat je worden kan, wat je bent geworden en van de bewegingen daar tussen. Mensen van weinig betekenis op zoek naar een betere toekomst voor henzelf of voor hun kinderen. Maar waar je vandaan komt neem je mee. Zeeuwse klei blijft altijd aan je voeten plakken.

In 2134 zullen we de familie Van Remmerswaal opnieuw ontmoeten. Ze hebben daar dezelfde leeftijd, karaktereigenschappen en familie-relaties, maar zijn in een andere wereld beland. Of eigenlijk in vier zeer uiteenlopende andere werelden. Parallele universums waar ze zich onder sterk wisselende omstandigheden staande moeten zien te houden.

energie

De afbraak van de kolencentrale in Borssele wordt aangegrepen voor het bouwen van nieuwe, moderne kolencentrales. De wereld heeft immers voor meer dan drie eeuwen kolen? Bovendien kan in een kolenpoedercentrale ook makkelijk biomassa worden bijgestookt. We produceren ook kolengas en laten het aardgasnet lekker liggen. De kerncentrale blijft, à la Belgique, eindeloos opgelapt draaien. Het energiegebruik stijgt namelijk flink, dat is normaal omdat het niveau van beschaving zich eigenlijk het beste laat afmeten aan de hoogte van het energieverbruik. Afgemeten aan dit criterium behoren we tot de hoogste beschavingen die de wereld ooit heeft gekend. De temperatuurstijging zal op zo'n 3,5°C uitkomen. Dat is overigens niet verontrustend; het klimaat is altijd al veranderlijk geweest. Hinderlijk is het wel, huidkanker is nu volksziekte nummer 1 en dat jaarlijks opduiken van de knokkelkoorts is erg vervelend.

waterveiligheid

Een kleine, maar venijnige, watersnood op Beveland door een dijkval tijdens een springvloed bij Bath – oorzaak moet waarschijnlijk worden gezocht in het steeds verder uitdiepen van de Schelde – zorgt ervoor dat de schrik er weer goed in zit. Ons antwoord is even helder als kordaat. Gekozen wordt voor de vertrouwde kortste verdedigingslijn voor kustbescherming. De aberratie van het Deltaplan wordt hersteld, de Oosterschelde gaat dus dicht. De Westerschelde half, die krijgt halverwege een doorlaatmiddel met sluis en verder traditioneel versterkte dijken op de huidige tracés langs de Westerschelde. Er wordt geen landbouwgrond afgestaan voor waterveiligheid. Bodemdaling wordt aanvaard en optredende zoute kwel doorgespoeld met het overvloedige zoete water uit het ontstane Zeeuwse Meer. De algenbloei in de stagnante bekkens en de hoge temperaturen is vervelend voor de recreatie maar de weggeviste massa's algen leveren een prima groenbemester op. De zeespiegelrijzing is fors met zo'n 2,50 m in 2134, maar achter onze gesloten kustlijn houden we het wel uit.

natuur(beleid)

Natuur is ons gegeven om te bewerken. Wat er aan dier- en plantensoorten nog voorkomt is een prachtig bijproduct van agrarische bewerking. Dat geldt eigenlijk ook voor de zee en zijn bodem die door boomkorren als een akker moet worden be-

werkt om vruchtbaar te blijven. We zijn eigenlijk al dik tevreden met onze mooie waternatuur. Zoetwaternatuur in meren, zoutwaternatuur in Westerschelde. Natuurontwikkeling is een *contradictio in terminis* en eigenlijk goedbeschouwd een vorm van godslastering. Natuur laat zich door de mens niet ontwikkelen. En als er al terreinen moeten worden begraasd dan gebeurt dat met eigen huisdieren en niet met dat langharig melkschuwe tuig uit Schotland. Ontpolderen is bij ons uit den boze of misschien wel van den boze. Het is niet respectvol tegenover onze voorvaders die het land hebben aangewonnen. Biodiversiteit is zo'n vreemde manier om de vitaliteit van de natuur aan af te lezen, maar goed, als je zo zou willen rekenen dan hebben we een flink biodiversiteitsverlies in 2134. Jammer voor de insecten, maar er is – bij ons weten – hier in Zeeland nog geen enkel ecosysteem ingestort.

milieu(beleid)

Milieubeleid is er alleen maar om de aller-scherpste kantjes er af te slijpen wanneer de menselijke gezondheid wordt bedreigd. De groeiende economie heeft in combinatie met overvloedige goedkope fossiele energie voor alle welvaart gezorgd. *Never change a winning theme*. De filosofie is eenvoudig te begrijpen vanuit het standpunt dat alles op deze aarde ons mensen, als kroon van de schepping, gegeven is om het te gebruiken. De aarde is een onuitputtelijke bron en ook een eindeloze, bodemloze put. We verbranden en winnen daaruit energie, de rest wordt gestort en geloosd. Alles wat we niet meer nodig hebben wordt door de aarde geduldig verwerkt. Geen zorgen voor morgen! Onze vuilnis maakt een cruise naar de Mediterranée. Afvalstorten kan probleemloos in de verlaten gebieden van Zuid-Europa, misschien dat de grond daarvan weer vruchtbaar wordt.

landbouw/voedselvoorziening

De boer is de bemiddelaar tussen mens en natuur en voedselproductie is eigenlijk de mooiste invulling van dit natuurrecht. Grondgebonden landbouw – vooral akkerbouw en vollegrondstuinbouw – zijn nog steeds de hoofdfunctie in Zeeland, maar de melkveehouderij heeft een opmars gemaakt. Varkensbedrijven zijn er nauwelijks, geen katholieke stront op protestante grond, wordt er wel gegrapt. Er wordt onbezorgd geboerd met hoge toevoeging van hulpstoffen en een fiks gebruik van gewasbeschermingsmiddelen.

Voor al de neo-nicotinoiden zijn onze trouwe bondgenoot in de strijd tegen plaaginsecten, waaronder tegenwoordig ook exotische sprinkhanen die periodiek voor plagen zorgen. Er zijn helaas bijna geen bijen meer. De fruitteelt is uitgeweken naar Polen waar ze die beestjes nog steeds hebben. Wat ons zorgen baart is dat het fosfaat bijna uitgeput is. De 22e eeuw heeft ook zijn zonnige kanten. Zeeuwse druiven zorgen voor prachtige wijnen met een complexe, enigszins zilte afdrank die overal ter wereld geliefd is. Het Zeeuwse meer zorgt voor een bijna onuitputtelijke zoetwatervoorziening om de zoutlast door te spoelen die is ontstaan door de kweldruk vanuit een steeds verder gerezen zeespiegel. We vertrouwen erop dat onze regering eindeloos derogatie en uitzonderingsposities kan blijven bedingen op Europese regels. We hebben het stikstofprobleem bijvoorbeeld opgelost door de versnipperde Natura 2000-gebieden te ontginnen, zo kan je ook een probleem oplossen! Dat Nederland in 2134 de grootste landbouwexporteur ter wereld geworden is en de USA is gepasseerd, is zeker ook aan het aandeel van de Zeeuwse akkerbouw te danken, maar ook aan het langzaam imploderen van deze voormalige supermacht. Tja, tja, tja wat zullen we eten? Aziëpissers noemen te dik zijn volksziekte nummer twee. Onbegrijpelijk: we hebben een gezonde bos op de wangen, want in ons dieet heeft de schijf van vijf een flinke vlees- en zuivelcomponent.

vestigingspatroon

Het geduldig voortzetten van de strikte scheiding tussen het urbane en het rurale domein heeft ons geen windeieren gelegd. Het vrijwaren van het buitengebied van losse bewoning heeft namelijk de agrarische sfeer van vreemde smetten vrijgehouden. Dat heeft de nodige armslag opgeleverd en ook een vracht aan bezwaarschriften in hinderwetprocedures gescheeld. Wel zijn er langs de kusten natuurlijk grote recreatiecomplexen maar die lopen niet in de weg. De recreatiesector bloeit. De Zeeuwse Rivièra is de grootste economische sector geworden. De 20ste-eeuwse flatgebouwen worden benut voor werkers van buitenaf in de recreatieve en de agrarische sector. Door de enorme hoeveelheden seizoenswerk in het toerisme en de landbouw heeft onze provincie een sterk fluctuerend bevolkingscijfer. In de winter zijn we weer gezellig 'onder ons' met wel flink minder echte Zeeuwen, maar Zeeland is geluk-

kig erg populair bij onze broeders en zusters uit de voormalige bible belt die zich in de dorpen hebben gevestigd en de provincie terecht beschouwen als een laatste bolwerk van de bevindelijkheid.

ramp

Iedere opvatting krijgt de ramp die het meest wordt gevreesd en het minst wordt verwacht. De Zwijger heeft zo lang de gevolgen van de klimaatverandering genegeerd dat de resulterende temperatuurstijging delen van Noord-Afrika en Zuid-Europa letterlijk onleefbaar heeft gemaakt. De temperatuur overschrijdt daar de overlevingsdrempel van het menselijke lichaam. Er is een onstuitbare stroom van honderden miljoenen klimaatvluchtelingen op gang gekomen binnen en buiten het ingestorte Fort Europa. Xenofobie wordt met een steeds grotere hoofdletter X geschreven. De Zwijgers willen alleen vluchtelingen toelaten in de provincie onder voorwaarde dat ze kunnen bewijzen christenen te zijn. Om voldoende personeel te hebben om de grenzen te bewaken is de algemene dienstplicht weer ingevoerd.

de zwijger

ramp:
de grote volksverhuizing 2.0

fort europa
Alhoewel de meeste klimaatvluchtelingen tegenwoordig van binnenuit komen, wordt de buitengrens van de EU beschermd als ware het 'Fort Europa'.

anti-piraat maatregelen op tanker
De bulkcarriers die onze kolen van ver aanvoeren moeten afdoende worden beschermd tegen het aan boord klimmen van vluchtelingen. Buitenkant schip is buitengrens Europa', wordt ons door de reders voorgehouden.

rubberboten
Honderden miljoenen mensen zijn op drift. De meesten over land via karavanen, anderen door de lucht en sommigen ook over zee.

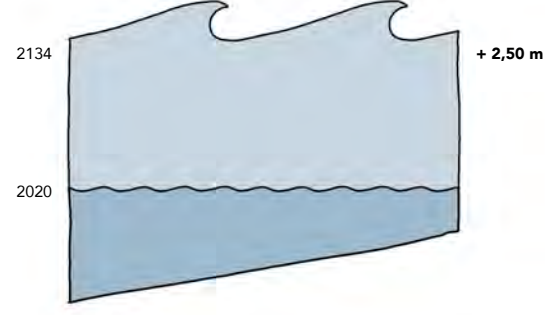
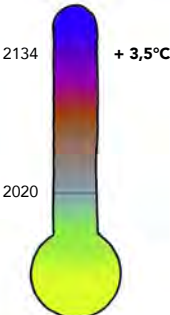
drogere wereld
De temperatuurstijging van 3°C heeft niet alleen gezorgd voor verwoestende bosbranden, maar ook dat de Sahara de oversteek naar Europa heeft gewaagd. Delen van Spanje, Frankrijk, Italië en Griekenland zijn letterlijk onleefbaar geworden.

energie

310 miljoen jaar oud oerbos
Coal is King, er is nog voldoende voor tenminste drie eeuwen. Onze kolencentrales hebben een flinke kolenbunker voor de deur om ook in tijden van nood nog maanden vooruit te kunnen.

luchtverontreiniging
Nee, het ligt niet aan uw ogen. De kaarten worden hier wazig vanwege de uitstoot die kolencentrales met zich mee brengen.

de stofwisseling van de economie
De zwarte pijlen geven de weg aan van de dagbouwminen in Afrika waar de kolen worden gedolven naar Europa, waar ze worden verstoofd. De blauwe pijlen geven weer hoe de bulkcarriers op de terugreis afgeladen zijn met afval dat gedumpt kan worden in gebieden die toch al zijn ontvolkt.

waterveiligheid

kustlijn
We gaan weer voor de vertrouwde strategie van een zo kort mogelijke harde kustverdediging.

oosterschelde
De Oosterschelde gaat dus definitief dicht conform het oorspronkelijke Deltaplan. In het nieuwe Zeeuwse Meer ontstaat een enorme buffer zoet water.

westerschelde
Wordt hakenwege afgedamd en voorzien van een reuzensluis en een doorlaatmiddel. Dit heeft gevolgen voor de havenactiviteiten.

havens
De Port of Antwerp is nu meer een kustvaarhaven. De North Sea Port en de Port of Zeebrugge breiden zich nog steeds uit om groeiende grootschalige overslagactiviteiten te herbergen.

landbouw en natuur

akkerbouw op supergrote kavels
Nog steeds de dominante grondgebruiker. Weinig maar grootschalige familiebedrijven. Veel inzet pesticiden om de plagen – zoals de opgerukte sprinkhanen – te bestrijden.

veehouderij
Heeft de plek ingenomen van de fruitteelt die is verdwenen door het ontbreken van bijen. De koeien worden ook ingezet voor natuurbegrazing. Geen langharig melkschuw tuig bij ons!

de zwijger

de kroon der schepping

andré van der hout

de schim bernadette

Hijgend bereikt Bernadette de top van de dijk. De stof van de gigantische kolencentrale van Borssele heeft zich genesteld in haar longen, in haar aderen en sinds een paar jaar ook in haar geest. Ze kijkt achter-om of haar richtingsgevoel haar niet bedrogen heeft. De akker, de elektriciteitsmast, de enorme Bethelkerk, maar waar is dan het water? De aardappelsteiger waar ze heeft leren zwemmen, één keer zelfs op de dag des Heeren, de kus met mooie Jozef, de zoon van de garagehouder, de zon die hen na het baden binnen twee minuten droogde, het lied dat hij neuriede terwijl zij heel langzaam in slaap gleed. Ze sluit haar ogen. De zilte lucht, de Oosterschelde spiegelend onder de hoge wolken. De tranen lopen Bernadette over de wangen. In plaats van het reinigende water strekt zich hier nu een eindeloze polder uit. *Noach werd een akker-man en plantte een wijngaard*. Ze kan zich de plaat uit de kinderbijbel nog precies voor de geest halen, maar de vrouw tegenover haar herkent ze niet. *Gaat het oma?* Ze pakt Zody's uitgestoken arm en loopt met wankle stappen de trap weer af.

ora et labora baron dirk-paul van rommerswael

Dirk-Paul was drie jaar oud tijdens de watersnoodramp die begon met de dijkval bij Bath. In zekere zin heeft hij alles te danken aan die Phoenixvloed, zoals de ramp meestal wordt aangeduid. Z'n landerijen, z'n adellijke titel, en zijn status als herenboer. De spoedwetten, de droogmakerijen, de voorrang voor mensen die binding hadden met het gebied, z'n familienaar en de toevallige vriendschap tijdens zijn studietijd met de latere minister van veiligheid, alles viel op zijn plek toen de inschrijving op de nieuwe polder geopend werd. En wie had gedacht dat hij als meest goddeloze van de familie op zijn 33ste nog belijdenis zou doen? Zijn vrouw Carmen lachte hem vierkant uit, maar het doel heiligt de middelen, en de orthodoxen delen nu eenmaal de lakens uit. 'Ora et Labora' heet zijn landgoed. Zeeland is de tuin van Europa geworden. De boomgaarden – druiven, sinaasappels en tegenwoordig met enig kunst en vliegwerk qua waterpeil ook olijven – strekken zich uit van de Roelshoek tot het herbouwde stadje Reimerswaal. Het is oogsttijd, dus de meeste seizoenarbeiders of *Tijdelijk Verblijvers* zoals ze meestal worden genoemd zijn er al. Het is gajes, maar ze werken hard en kosten weinig. *Gedenk dat uw leven een wind is*, heeft de predikant gisteren herhaaldelijk van de kansel geroepen, maar van de wind kan je niet leven. Hij heeft z'n schapjes op het droge en zelfs Marieke, zijn kleine bastaardkind, houdt zich de laatste maanden redelijk koest. Haar moeder is al lang vervangen door een andere werkster en het gezeur over haar verblijfplaats is eindelijk opgehouden. Dirk-Paul fluit zijn caddie. Eindelijk staat hij weer eens een middag op de golfbaan, een Flight met Hugo en zijn veel te knappe vriendin.

de vliegende hollander agnes

Het is rustig geweest op de geschillenafdeling. Sinds de klachtafhandeling is geautomatiseerd hoeft er vrijwel nooit meer te worden uitgekeerd. De verplichte fijnstofmetingen zijn vervangen door de wekelijkse waarden die het computermodel van de Energie Maatschappij Zeeland zelf oplevert. Sindsdien zijn er nauwelijks nog overschrijdingen en dat scheelt haar een hoop werk. Agnes loopt het stukje langs de immense schoorstenen en stappt op de shuttle. Sinds de CC-2013 verdween op volle zee is ze bezig toegang tot haar weduwepensioen te krijgen, maar zolang Peter niet is gevonden gaat dat niet gebeuren, hebben de juristen haar geduldig en zakelijk uitgelegd. Er is geen bewijs van zijn dood. Natuurlijk er was een cycloon, maar een schip met 400.000 ton kolen kan niet zomaar in rook opgaan. En zelfs als sprake is geweest van schipbreuk kan hij nog in handen zijn gevallen van de piratenbendes voor de Portugese kust. Morgen kan er een losgeldeis op tafel liggen. En dan is er nog die merkwaardige melding een halfjaar geleden uit Madeira, dat het schip gezien is. Twintig minuten lang, GPS-sigitaal en een optische

waarneming, die later weer werd ingetrokken. Daarna kwam de lezing dat het om een Waste Carrier op weg naar India ging. Spookschepen bestaan niet meer, maar de week erna heeft ze elke nacht liggen luisteren, gewacht op een teken, een boodschap in een fles.

In de half ondergrondse shopping mall bekijkt ze de dingen die ze straks wel zal kunnen betalen. Eerst langs de lichtreclames en gamecenters, webworld en de immense virtual reality laan. Het is hier in elk geval koel. Op de versafdeling waar zachte psalmmuzak klinkt koopt ze een 'ambachtelijk gebakken' landbrood uit de fabriek in Roosendaal en twee flessen Hollandse cognac. Boter, kaas en varkensvlees krijgt ze wekelijks van Dirk-Paul. Een aflaat voor z'n botte weigering haar te helpen met het juridisch gevecht, terwijl hij voor z'n eigen bedrijf zo ongeveer alle mazen in de wet weet te vinden.

Haar woning is van haar werkgever en de airco suist al als ze binnenkomt. Ze checkt de berichtenwand. *Aanslag verijdeld, 34 doden, gedeputeerde spreekt bij herdenking Phoenixvloed*. Niks gebeurd vandaag. Het slechte nieuws zit bij de wijziging van de gebruiksvoorwaarden: beluisteren van niet geestelijke muziek wordt weer 15% duurder. Desondanks zet ze Peters favoriete nummer op. Al met al niet zo'n heel beroerde dag. Op het betegelde plaatsje drinkt ze voor het onweer losbarst een halve fles Scheldewijn.

tempo doeloe hugo

Hugo trekt zijn baantjes in het zwembad. De schaduw van de hoteltoren valt nog net in de tuin, maar weldra zal de zon weer hoog aan de juli-hemel staan. Huize Antoinette heet het landgoed nog steeds, maar van de oorspronkelijke woning is niets meer over dan de gevelsteen. Het dijkhoofd moest eens weten dat de naam verwijst naar Netty Nijhoff, een obscure 20ste-eeuwse schrijfster die behalve met haar beroemde man Martinus ook een relatie had met een geflippte Engelse schilderes, een 'ventjeswuuf', zoals ze haar in Biggekerke noemden.

De meeste torens aan de boulevard zijn replica's van opgeschaalde Amsterdamse grachtenpanden. Daartussen zijn steeds meer echo's van Indië te zien; de gloriedagen van Batavia herleven in de Javasche Bank en Station Tandjung Priok, waar nu de landbouwraad vergadert. Hugo inspecteert de koele vergaderzaal en het in klederdracht gestoken personeel. De door zijn bureau opgezette Zeeuws Meisje campagne heeft een zodanige toeloop van rijke Duitse toeristen opgeleverd dat de beveiliging een probleem is geworden. De hete zomer heeft er natuurlijk ook aan bijgedragen. De hittegolf in Duitsland-Hongarije gaat z'n 34ste dag in en de Elbe bij Maagdenburg is volledig drooggevallen. Hier aan de kust is het gelukkig ook bij de voor deze zomer gemiddelde maximumtemperatuur van 33 graden nog wel uit te houden. De angst voor het water is vijftig jaar na de laatste overstroming alweer aardig weggeëb'd en overall langs de boulevard kondigen hijskranen de komst van nog grootsere verblijftorens aan. Hij bezit nog drie lege kavels en heeft twee nieuwe complexen in aanbouw.

Hugo en zijn vader staan sinds hij de boerderij in de Markizaatspolder met slaande deuren heeft verlaten weer op redelijk goede voet. Dankzij Dirk-Paul serveren zijn hotels altijd uitstekend eten, en de boter van 'Ora et Labora' is beroemd. Over zijn wijnen heeft hij het liever niet, want ondanks de belofte van het etiket en de zilveren medaille waar hij hem vorig jaar aan geholpen heeft is die eerlijk gezegd niet te drinken.

Op de agenda vandaag staat na twee hamerstukken (beide bouw-aanvragen) de versterking van de kustwacht als punt vijf. *Als het hier niet veilig is verhuur je nog geen schoenendoos* heeft Hugo twee jaar eerder zelf gezegd. Sinds de Zuid-Europese landen uit de Unie zijn gezet is de toestroom van vluchtelingen nog eens verviervoudigd. De immense branden in Italië doen er ook geen goed aan.

Met moeder Carmen is de verhouding sinds hij Huize Antoinette heeft laten plat bulldozeren nogal bekoeld, om het voorzichtig te zeggen. 'Barbaar' noemde ze hem. Als directeur van Het Zeeuws Museum heeft ze lang geprobeerd de kunstcollectie in stand te houden, maar na de uitspraak van gedeputeerde Bastiaanse dat *bij zulke bezoeker aantallen een virtueel bestaan meer voor de hand ligt dan geprolongeerd verblijf op een A-locatie* is ze overstag gegaan. En ze hebben gelijk gehad, want de experience 'Trots op Zeeland' is een regelrechte hit.

de herdenking marieke

Bij het monument in Bath hebben zich duizenden mensen verzameld. Ondanks de verzengende hitte zijn de meesten in het zwart gekleed. Vandaag is het 50 jaar geleden dat hier de dijk zomaar de Schelde in schoof en Zuid-Beveland weer een eiland werd. Haar vader is bij de genodigden, de eerste boer van de Markiezaatspolder die na de ramp werd ingepolderd. Wraak op de zee. Elke dag viert hij de overwinning. Elke dag sluit hij z'n ogen en vraagt om ons dagelijks brood, maar het zijn de robots die hem genadig zijn.

Er wordt een film vertoond, stokoude beelden van de veel kleinere ramp van 1953 die minder slachtoffers maakte, maar wel leidde tot de Deltawerken. De menigte gniffelt bij het fragment over de Oosterscheldekering. Een dijk met gaten, wie bedenkt het?

Als Marieke terugloopt van de plechtigheid zoeken haar ogen de horizon af. Hier ergens moet hij aan het werk zijn, leidingen herstellen in het alsmaar verder zakkende land. Het logo van de EMZ op de portacabin is niet te missen. Even verderop staat hij, Leroy, ontbloomt bovenlijf, de ravenzwarte haren horizontaal in de wind. Een indiaan in de polder. Gevlucht uit de ruïnes van New Orleans. 'Chitimacha', het woord draagt de geuren, de tradities van een vergeten vrijheid met zich mee. Een slaaf, oké, maar hij pakt adders zonder aarzelen achter de kop en lacht om hun giftige tong. Als je zo lang op de vlucht bent geweest, verdwijnt de angst. Marieke is elke dag bang en kijkt strak voor zich uit. Ze kan nu niet naar hem toe. Er zijn teveel soldaten op de been, want vorige week is er ook al een aanval van het Schurremurre geweest. Die nacht zal ze Blue Eye hacken en het beeld van bewakingscamera 16-885 door dat van de nacht ervoor vervangen. De track en trace van haar eigen chip gaat vier uur op pauze. Hoe Leroy door het hek komt weet ze nog steeds niet. 'Kijk naar de slang en niet naar z'n tanden' lacht hij. Dirk-Paul haalt z'n spreuken tegenwoordig uit andere hoek. Dieven en moordenaars zijn het volgens hem. *Ontsteek U niet over de boosdoeners; benijd hen niet, die onrecht doen. Want als gras zullen zij worden afgesneden*.

zeevlam pjotr

Pjotr is eerste stuurman op een van de immense Coal Carriers die dagelijks de EMZ-centrale bevoorraden en draagt sinds de piraterijwet standaard een laserwapen. De meeste schepen met gelukszoekers worden middels electromagnetische puls stuurloos gemaakt en zijn daarna een makkelijke prooi voor de zee, zeker als er weer zo'n hevige zomerstorm op komst is. Dit soort incidenten komt de laatste jaren zo vaak voor, dat hij zich af en toe afvraagt of het wel klopt dat de scheepjes alleen door criminelen worden bemand. De Italiaanse hofmeester op wie hij heimelijk verliefd is, heeft wel eens gezegd dat ze rond de Middellandse Zee sterven van de honger en dat niet alleen in Casablanca, maar ook in Cagliari de uitgemergelde karkassen zomaar op straat liggen.

Het interesseert hem maar matig. Hij is gaan varen om weg te zijn van de ellende. Hij had een goeie baan aan de wal als timmerman bij de EMZ, maar heeft zich na de verdwijning van het ongeluksschip van zijn vader aangemeld bij de maritieme tak. Moeder Agnes heeft gehuild, gekrijst en gedreigd, maar koppig heeft hij volgehouden. Z'n bakkebaarden laten staan, net als zijn vader wat haar alleen maar een nieuwe reeks schampere opmerkingen ontlokte. Binnen twee jaar heeft hij zijn stuurmanspapieren gehaald. Een ouderwets beroep, net als timmerman. Alleen een timmerman heeft nog steeds wel eens een zaag of hamer vast, terwijl de hele kolenvloot door een centrale computer vanaf de wal wordt gestuurd. *'Je wordt opgeleid tot een back-up systeem met drie strepen en een medicijnkistje'*, zei z'n leraar meteen de eerste dag. Maar nu vaart hij, net als Peter en vandaag keert hij terug in Vlissingen. Verlof tot 24 september.

Die avond, als het eindelijk afkoelt, loopt hij het verouwerde rondje. De Trumpboulevard af, naar het strand en langs de vloedlijn tot aan de wachttoren. Hoe vaak heeft hij hier gestaan met zijn moeder. Haar nietsziende blik, de ogen aan de horizon geplakt. Eén keer heeft hij gevraagd of ze denkt dat ie terug zal komen, maar zachtjes heeft ze het hoofd

geschud. Zonder aankondiging trekt een koude nevel over het land. De vrouw is zwart als de nacht en draagt een peuter op haar arm. Ze duikt op uit de mist boven de vloedlijn, zegt niks, kijkt alleen maar. Een sirene zonder zang, een lange gestalte, de haren opgestoken, de bedroefde ogen lichtend in de duisternis. Hij bergt z'n wapen weg en knikt onzeker naar haar. Het kind begint te huilen. Blaffende honden kondigen de gealarmeerde patrouille aan. *Problemen Kapitein?* vraagt de soldaat, een jongen nog met een vlassnorretje dat maar niet zichtbaar wil worden. Geroutineerd richt hij zijn scanner op de vrouw. *Geen ID*. Pjotr wordt rood. *Kan ik even een half uurtje...* vraagt hij en krabt veelbetekend aan zijn kruis. Het sergeantje lacht. *Over een half uur lever ik haar weer in*, belooft Pjotr.

Agnes doet onvast de deur open, een met wijn besmeurd tafellaken over de arm. *Zorg voor hen*, snauwt hij. Agnes raakt voorzichtig de huid van het kind aan, en slaat dan het laken om de twee vluchtelingen heen. Zwarte vrouw, witte was.

Terug op het strand slaat hij alarm. *De vrouw, ze rende zo maar terug de zee in. Radeloos, dus die zal morgen wel aanspoelen*. De sergeant maakt rapport op. Dank voor uw medewerking kapitein, zegt hij, en geeft hem een vette knipoog. Pjotr wijst op zijn epaulet en steekt ten overvloed drie vingers de lucht in. *Stuurman, eerste stuurman*.

onder water madelif

Madelief werkt voor het ministerie van informatie, meestal thuis in het appartement dat neef Hugo voor haar geregeld heeft, en een enkele keer in Den Haag. In het voorjaar is haar moeder na drie jaar tabben uiteindelijk aan huidkanker overleden. Ondanks haar geschifte ideeën over volkshuisvesting kon ze het in die laatste jaren eindelijk wat beter met haar vinden. Nu Sarah er niet meer is zal ze ook haar zussen een stuk minder vaak zien. Beter. Sanne is amper aanspreekbaar want die zit nu al een paar jaar aan een of ander onbegrijpelijk model te programmeren en tweelingzus Roos is nog veel geschifter dan haar moeder. In '22 en '24 heeft ze zelfs een half jaar vastgezeten voor staatsgevaarlijke activiteiten. Toen Madelif net begon op het ministerie dook haar naam nog wel eens op in een vergadering, maar sinds de desinformatiekkanalen van Planet Ape en Wealthshare zijn verwijderd, heeft ze haar niet meer gesignaleerd. Ja, in levende lijve bij de begrafenis. Broodmager en zwijgzaam dook ze op uit het niets. Haar vader en Sanne janken. *Hoe gaat het lieverd, je eet toch wel goed, heb je al een nieuw adres, bladibladibla*. Maar goed, één uitvaart en vier dagen vertroetelen later verdween ze weer even plotseling als ze gekomen was.

Direct na de begrafenis begon het toeristenseizoen, dus het werd september voor ze er eindelijk even tussenuit kon. Een welverdiend weekje Tuvalu. Sinds de archipel in de Stille Oceaan verdwenen is, heeft de Zuckerberg Company drie van de eilanden 1:1 nagebouwd op een aantal reusachtige drijvende pontons. Witte zandstranden, palmbomen en luxe hotels. Ze heeft er een paar dagen doorgebracht met snorkelen en luieren en intussen een paar ideeën opgedaan voor de nieuwe campagnes die vanaf oktober gaan lopen. Er komt een serie over Hansje Brinker en in samenwerking met het naar Middelburg verhuisde Meertensinstituut wordt een nieuwe reeks folklore-items gemaakt die in vrijwel alle lijsten als eerste kijsuggestie zullen opduiken.

Met haar staf neemt ze de aanpassingen in het nieuws door. *De bosbranden in Italië. Vermoedelijk aangestoken door Afrikaanse infiltranten*.

– *'Vermoedelijk' is dat expliciet genoeg?* Zonder pardon keurt ze de voorgestelde foto voor te dader af. *Ogen kleiner maken, mondhoeken naar beneden, huid twee tinten donkerder*.

De reportage rond het door de kustwacht getorpedeerde migrantenschip is nog wel een kluit. *Waarom niet gewoon negeren net als vorige week?* vraagt haar redacteur.

– *Er zijn een paar lijken aangespoeld en een of andere hufter heeft een foto op ons eigen net gezet*.

– *Weer een hacker?*

– *Nee, een stagiare, van het Jan Peter*.

De stagiare is er inmiddels uitgezet, maar het kwaad is geschied. In de reportage over het incident worden een paar jaar oudere beelden van

drie geredde kinderen prominent vooraan geplaatst. *Laat het hoofd van de veiligheidsdienst maar uitleggen dat het om een verijdelde aanslag gaat waarbij een aantal bomvesten tegelijkertijd is afgegaan.*

Madelifief zucht. Haar vakantie is voorbij.

zwarte kousen zwarte vrouw jos

Hij houdt niet van de warmte. Gelukkig is het koel in de kerk. Jos gaat in de kleine nis boven de preekstoel zitten en zet het orgel aan. Een droge klik. De nieuwe Bethelkerk is nu vier jaar oud, maar nog elke week mist hij het vertrouwde geluid van de blaasbalg. Het elektrische orgel klinkt perfect, maar de adem is er uit. Terwijl de kerk volloopt begint hij een improvisatie op psalm 122. Hij weet van zichzelf dat hij harder is gaan zuchten, hijgen bijna tijdens het spelen. De kosten denkt dat het net als bij iedereen door de kolencentrale komt, maar Jos weet dat het compensatie is, een substituuat voor wat is verdwenen.

De dominee is jong, een ventje nog, vorig jaar beroepen en afkomstig uit Nunspeet. Kijk hem staan in zijn zwarte toga, met zijn smalle snorretje, de onwillige lok in het gepommadeerde haar. Theatraal sluit hij de ogen en loopt, nee schrijdt, naar de kansel. *Jerusalem dat ik bemin, wij treden uwe poorten in.*

Met ds. Schot had hij een bijna vriendschappelijke verhouding. Na de dood van Sarah heeft hij zelfs een paar keer een borrel met hem gedronken en bij de legalisering van Vana heeft de predikant brief na brief geschreven. Nu is Schot zelf gestorven, ook al aan huidkanker, en haalt het orgel geen adem meer.

De nieuwe kerk is zoveel hoger dan de vorige, dat zelfs midden in de zomer de werkplaats in de schaduw ligt. Elk nadeel heeft zijn voordeel. Terwijl veel mensen in het dorp de eindeloze zomers omarmen zit hij het liefst binnen. De werkplaats is koel en opgeruimd. Sinds de revival van de benzinemotor heeft hij weer meer lol in zijn werk. Weliswaar is het grootste deel van het wagenpark nog elektrisch, maar de accuproductie stagneert en de prijzen voor lithium, kobalt en nikkel rijzen de pan uit. Van zijn Vana weet hij waarom. Ze is na 7 jaar slavenarbeid bij de tweede Kobaltoorlog Congo uitgevlucht. Na vier jaar cel in Vlissingen is ze als een van de laatste vluchtelingen gelegaliseerd. Tegenwoordig krijgt iemand van buiten hooguit een tijdelijke vergunning.

Het liefst zijn ze op de tuin. Dankzij Dirk-Paul hebben ze een beter stukje kunnen krijgen in het terugverkavelde gebied achter de vroegere dijk. *Shangri-La* staat er in uitgebeitelde letters op het hutje van resthout. *Wat betekent dat?* vroeg Zody toen hij het er op schroefde. *Zo maar, uit een heel oud boek. Een plek waar het goed is.* Behalve een schep en een schoffel bewaart Jos hier de boeken en de verrekijker die hij van zijn vader heeft gekregen.

Die ochtend is hij er voor kerktijd nog even heen gegaan om de gerepareerde pomp terug te zetten, als ineens zijn jongste zus voor z'n neus staat in gezelschap van een pikzwarte vrouw met een peuter op haar arm. Jos kijkt om zich heen en loodst de drie zwijgend het huisje binnen. *Ik dacht, jij weet misschien hoe dit moet, ik niet,* zegt ze en begint onbedaarlijk te huilen. *De zee heeft ze terug gegeven en als we voor ze zorgen geeft ie Peter misschien ook terug.*

– Ja, tuuuurlijk smaalt Jos en begint een veldbed in orde te maken.

En jij gaat straks weer lekker naar huis, een beetje zitten treuren, wijntje drinken, en ik mag de rotzooi opruimen?

– Ik werk weer, zegt Agnes.

– Dat is vast wat. *Wacht hier maar even tot ik terug ben.*

Jos haast zich naar de kerk. Zijn zuchten vermengen zich met het geluid van het orgel. Er zit weer adem in de muziek.

bevroren tijd guus

Het is een tropenjaar geweest. Letterlijk, met voor het eerst een gemiddelde temperatuur boven de 15 graden en ook figuurlijk. Sarah en haar slopende ziekte, de zorg, het huisvestingsproject dat ze koste wat kost af wilde ronden. Eindeloze besprekingen met de architect over de hoeveelheid ruimte die een Tijdelijk Verblijver nodig had, kwaliteit van het

sanitair, bouwkosten, bouwmaterialen, hij wordt alweer moe als hij er aan denkt. Langzaam vloaide de energie weg uit zijn eeuwig optimistische vrouw. Het was gek genoeg neef Hugo die het project uiteindelijk gered heeft: *die halve meter per kamer meer of minder interesseert niemand iets. Zorg dat de in-uit-monitoring op orde is, een vintage-gevel ervoor en een solide hek met schokdraad bovenop. Wordt een hamerstuk, zal je zien.* Hugo heeft gelijk gekregen, zodat het meest comfortabele TV-complex van Zeeland nog voor het oogstseizoen voltooid kon worden. Zij het dan na Sarah's dood. De foto's die hij van de breed uitgemeten opening heeft gemaakt zijn merendeels onscherp vanwege de tranen.

Nu gaat het wel weer. Nou ja een beetje dan. Guus werkt op routine, de ene klus na de andere met het ministerie van informatie als voor-naamste opdrachtgever. Ringsteken, tewaterlating van de replica van De Spiegel (het vlaggeschip van de Ruyter), een klompendans met verschrikkelijke muziek. Hij verdenkt zijn dochter Madelifief ervan hem af en toe een kluif toe te werpen, maar eet er goed van. Bovendien, een foto is altijd magisch, hoe onbenullig het onderwerp ook is. Bevroren tijd. Het ene moment dat overblijft, terwijl de rest wegglijdt in het niks. Daarom heeft hij ook zo'n hekel aan de alom tegenwoordige camera's. Als je alles de hele dag vastlegt heb je eigenlijk niks. Moet je je voorstellen dat ze daar in de toekomst uit willen reconstrueren hoe een tijdperk er uit heeft gezien. Onbegonnen werk. Maar de toekomst is niet iets wat veel mensen interesseert.

Guus drukt af. Tegenover hem staan twee acteurs in overal bij gereedschap dat in geen halve eeuw gebruikt is. Landelijke idylle. De boer als rentmeester. De ene campagne voor eerlijke producten van eigen bodem gaat straks naadloos over in de volgende. Vlees en landbouwproducten zijn met afval de grootste exportsector. Van dat afval heeft hij gelukkig maar een keer een korte reportage hoeven maken. Toen het verwerkingscontract met India rondkwam, heeft hij de overslag in een bulkcarrier vastgelegd. En iets ingeademd wat hem een week lang misserijkheid en brandende ogen heeft bezorgd. Roos zegt dat ze het gewoon dumpen. In zee als het zinkt, in India als het blijft drijven. Hij weigert het te geloven. Roos is altijd al tegendraads geweest, maar pas sinds Sarah's ziekbed maakt hij zich echt zorgen. Ze zegt hoe langer hoe minder, werkt met gecodeerde boodschappen en is al twee keer als vermist opgegeven omdat persoonsregistratie geen gegevens meer binnenkreeg. Weer drukt hij af. Een hand met eerlijk graan, dan een lachende tweeling die melk slurpt uit een emmer, net onder de koe vandaan. Onbezorgde kinderen.

Bevroren tijd.

anderhalve meter sanne

Sanne is een van de jongste medewerkers op de afdeling bij het StaatsOnderzoeksInstituut voor Waterbeheer. Na haar proefschrift kon ze kiezen uit een aantal banen met veel status, maar vanwege de ziekte van haar moeder wilde ze per se in Zeeland blijven, dus het werd het SOIW. Daar werkt ze aan een risicomodel voor Walcheren dat samen met het Sloegebied steeds meer het economisch hart van de provincie vormt. In haar model zitten niet alleen de verwachte jaarlijkse pieken bij hoog water, maar ook weerstatistieken waarmee de kans op een Noordwesterstorm boven 10 beaufort berekend kan worden en parameters die aangeven wat de hoeveelheid economische schade is die de samenleving zich wil permitteren. Het bij de lancering van Deltaplan 2.0 aangehouden maximale overstromingsrisico is al twee keer naar boven bijgesteld.

Wat haar deze week vooral zorgen baart is dat de metingen die verwerkt zijn in het Rijkswaterstaatmodel niet overeen komen met de cijfers die de kolenoverslag in Borssele zelf hanteert. Om te bepalen of een volle coal carrier al dan niet kan binnenlopen houden ze daar ook de waterhoogten bij. Twee weken geleden meerde de CC 1649 af bij afgaand tij met anderhalve meter onder de kiel. Krap aan, maar wanneer ze meteen begonnen zijn met lossen halen ze dat voor laag water. *Tenminste, wat scheppen ze er per uur uit...* Wanneer ze echter in haar eigen cijfers, de metingen die ze van Rijkswaterstaat krijgt kijkt, blijkt dat er op dat zelfde moment niet meer dan twee centimeter water tussen

schip en bodem zat. *Dat klinkt meer als inparkeren,* mompelt Sanne. *Dus die kapitein is de duivel of er klopt geen reet van die cijfers.* Hoe kan ik nou zo maar anderhalve meter water kwijt raken?

Ze belt zoekt, rekent, checkt, dubbelcheckt tot ver na werktijd.

Langzaam dringt het tot haar door. In het model waar zij al bijna twee jaar non-stop aan werkt en waar ze straks haar handtekening onder zet en als het een beetje mee zit een publicatie en salarisverhoging aan overhoudt zit iemand met cijfers te fucken. En niet met zomaar een variabele maar met het empirisch fundament.

Als ze twee dagen later met Guus voor haar moeders kledingkast staat hebben ze het er even over. Haar vader met wallen onder de ogen en zachte stem blijft zo lang aandringen op een iets langer samenzijn, dat ze boos uitvalt. *Drie keer nee. Nee, ik blijf niet eten, nee, het gaat niet op mijn werk, en nee, ik heb niet dezelfde maat als mama.* Uiteindelijk vertrekt ze met twee felgekleurde blouses. En het adres van neef Pjotr. *Hij heeft verlof, tot eind van de maand.*

Pjotr vertelt haar dat hij het niet zou hebben geriskeerd, anderhalve meter. *Of je moet echt drie laadbruggen tegelijk stand-by hebben. Maar goed andersom is veel spannender natuurlijk.*

– Hoe bedoel je?

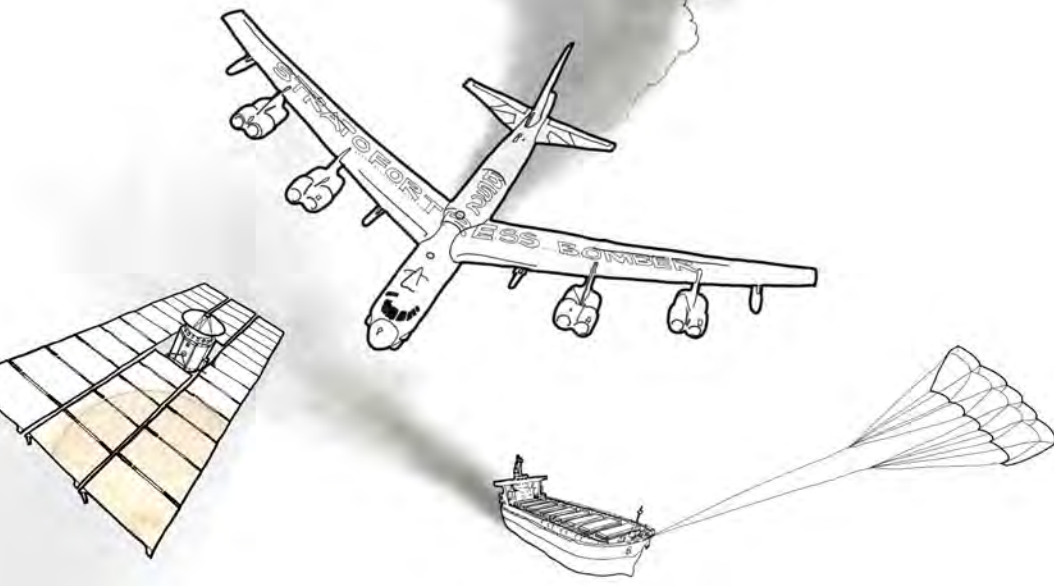
– Als je aan het láden bent met afgaand tij en je hebt dan nog maar anderhalve meter onder de kiel dan moet je echt wegwezen. Pjotr begint een eindeloos verhaal over de haven van Newcastle in Australië en vraagt pas aan het eind nog even naar haar probleem. *Dus er is zo maar anderhalve meter water verdwenen uit de Schelde?* Nee, mompelt Sanne. Andersom. De zee staat anderhalve meter hoger dan in alle officiële publicaties. Veel spannender.

scenario's / de maker

de maker

energie

kernenergie

Er is gekozen voor de Volkswagen onder de kern-centrales, die snel leverbare Zuid-Koreaanse reactoren, die ook nog relatief goedkoop waren, omdat ze in eigen land niet meer gebouwd mogen worden.

te laat

Door lange bouw- en vergunningstrajecten kwam het aandeel kernenergie (veel) te laat om de temperatuurstijging te beteugelen. Bovendien heeft men zich eindeloos rijk gerekend onder het motto: straks krijgen we kernenergie, dus we hoeven nu nog geen actie te ondernemen.

wind en waterstof

De massieve inzet op windenergie is nodig omdat een overvloedige productie van elektriciteit noodzakelijk is om grote hoeveelheden waterstof te produceren, nodig voor huisverwarming, zwaar transport en industrie.

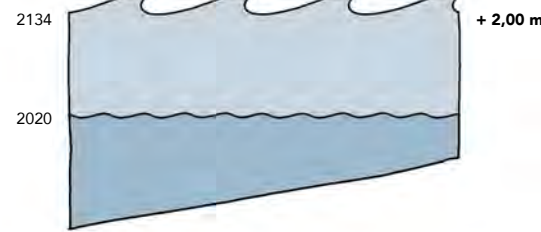
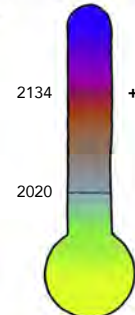
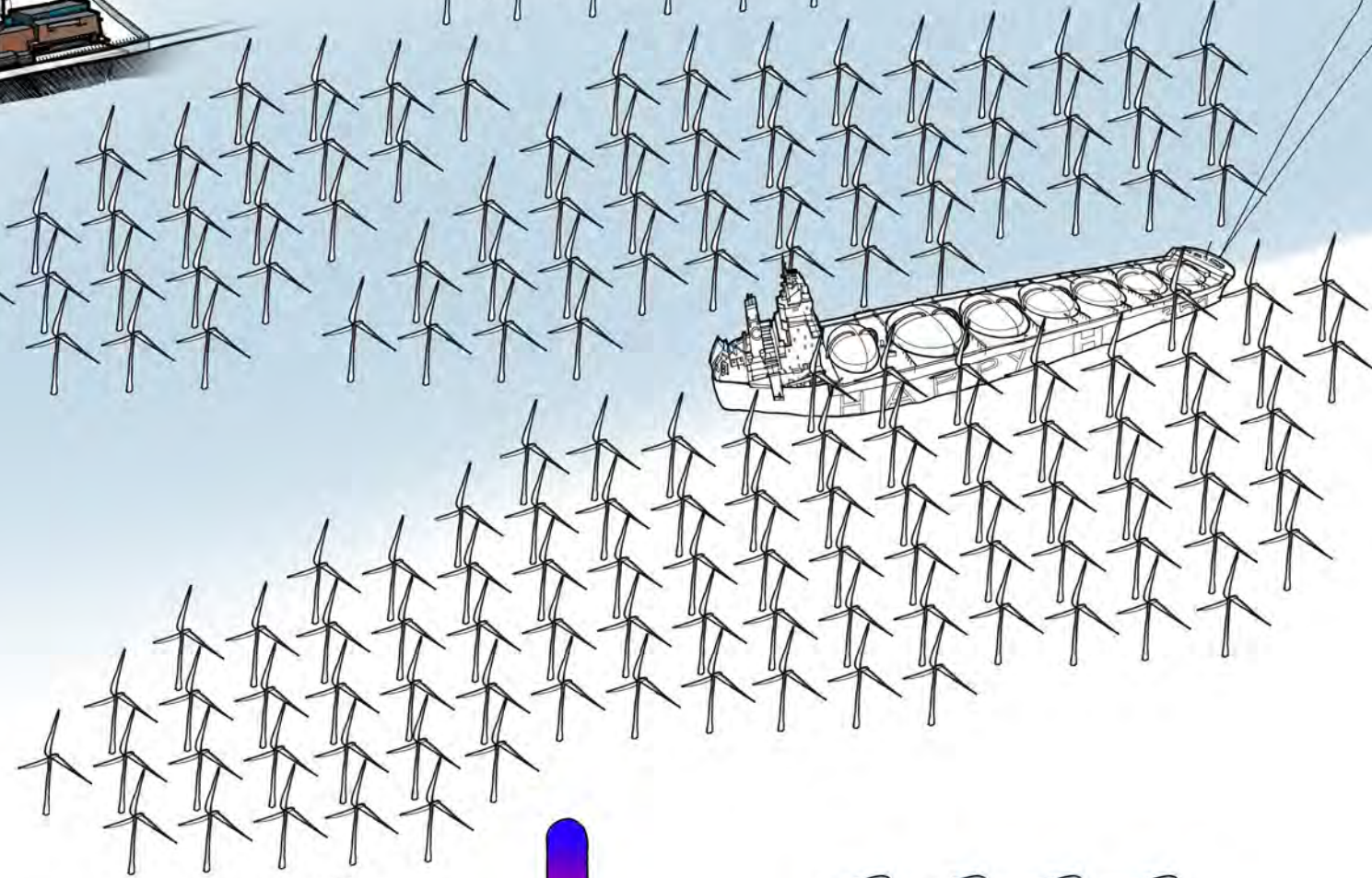
ramp: de tovenaarsleerling

geo-engineering

De Maker trekt alle technische middelen uit de kast om de uit de hand lopende opwarming van de aarde tegen te gaan. In de lucht zijn strategische bommenwerpers 24/7 bezig met een vriedestaak: het in de stratosfeer uitzaaien van aerosolen, die, net als zwaveldioxide bij een vulkaanuitbarsting, de aarde afkoelen. In de oceanen worden voedingsstoffen gelooid om er planktonbloei te ontketten, waardoor massief CO₂ zal worden opgenomen. Het technische vlaggenschip is een reusachtige spiegel die in een baan om de aarde is gebracht en plaatselijk, maar periodiek, voor afscherming van de zonnestraling zorgt.

de tovenaarsleerling

Al deze indrukwekkende technische hoogstandjes zijn slechts symptoombestrijding als er niets aan de oorzaak – uitstoten van broeikasgassen – wordt gedaan. De ramp die zich hier zal voltrekken is wat er gebeurd als je plotseling stopt of moet stoppen met deze mondiale 'pijnstillers'. Geo-politieke redenen kunnen de oorzaak zijn voor zo'n cold turkey. De temperatuur loopt dan snel op hetgeen een klimaat-schok teweegbrengt met onvoorspelbare gevolgen.

waterveiligheid

bos-en-kalische eilanden

Er is gekozen om de waterveiligheid door een voorwaartse verdediging te organiseren. We krijgen er een nieuw kratersnoer van eilanden bij die de golfafval op onze kust temperen, bijnaam: de Bos-en-Kalische eilanden naar de rijk geworden aan-nemers die deze contracten in de wacht sleepten.

Om de geveerde erosie van de kuststrook tegen te gaan worden de eilanden op een aantal punten met de oude kust verbonden. De meeste eilanden bieden nieuwe mogelijkheden aan de natuur maar ook aan recreatie en toerisme. De nieuwe stranden verkleuren enigszins groen doordat het zand is gemengd met fijngemalen olivijn, een mineraal dat CO₂ kan absorberen.

oosterschelde en westerschelde

Na de afschrijftstermijn van de stormvloedkering in de Oosterschelde is die vervangen door een nog robuuster exemplaar met veel grotere doorstroombopeningen die evenwel frequenter gesloten moet worden.

havens

Een van de nieuwe opgespoten stukken Nederland is een industrie-eiland waar ruimte is voor risicovolle processen. Door het stoppen met de uitdieping van de Westerschelde zijn veel bedrijven verhuisd naar de monding van de Westerschelde en de havens van Zeebrugge, Gent en Terneuzen.

land- en zeebouw

zeebouw

De ontginning van de zoute wateren is een feit. Viskweek, schelpdieren, zeewier; grote delen van het estuarium worden benut. Kijk ook even naar hoe De Manteling van Walcheren voor een robuuste boegordel heeft gezorgd.

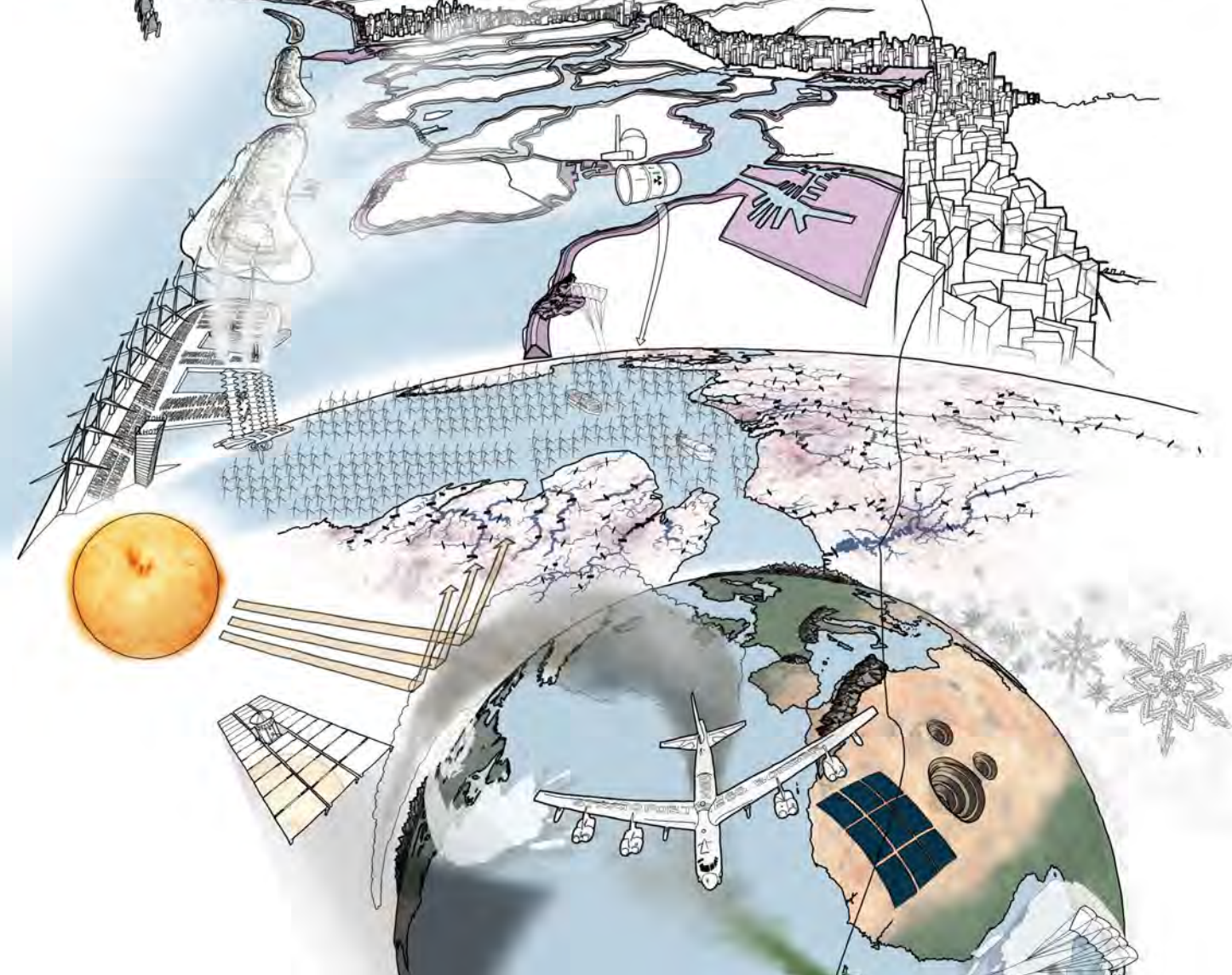
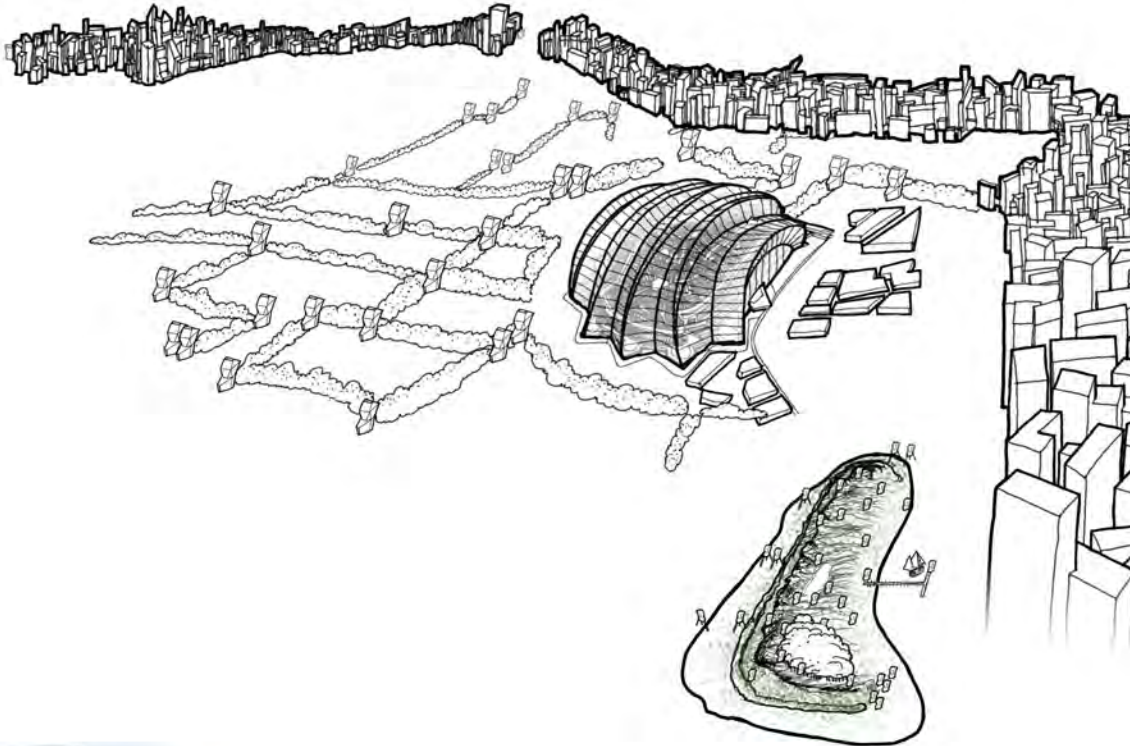
landbouw

Akkerbouw is precisietelt geworden op enorme kavels waarin drones en druppelirrigatie een rol spelen. Gebieden zijn omlijst met forse natuurcorridors, ook voor de recreatie. Fruitteelt houdt het uit doordat de bestuiving door mindrones wordt uitgevoerd.

stad en land

hoge en lagedrukgebied

De belangrijkste stedelijke functies zijn in een ringstad georganiseerd Rotterdam-Breda-Antwerpen. Binnen de ring heerst een ontspannen recreatief klimaat. Zeeuwse stadjes zijn overkoepeld en gekoeld, de geprivilegieerden wonen op de eilanden met beschermingsfactor 50.

de maker beter dan god

soylent green bernadette

Het water is overal om haar heen. Ze snuift de zilte geur op. De zachte deining maakt haar slaperig. Jozef houdt haar hand vast terwijl hij de vogels die ze horen fluisterend bij naam noemt. *Zaagbek, tureluur, rosse grutto, stern, visdieffe...* De verpleegster is ongemerkt binnen gekomen en vervangt een infuuszak. Voorzichtig verwijdert ze de VR-bril van Bernadettes gelaat en wendt zich tot Jozef. *Heeft ze de kinderen allemaal nog gezien?* De oude monteur wrijft de tranen uit z’n ogen. *Vanochtend. Alleen Paul komt straks nog.*

De zuster knikt en laat hem weer alleen met zijn stervende vrouw.

splijststof agnes

Gisteren is centrale II stilgelegd voor de splijststofwissel. Haar burendenken nog steeds dat ze dan vakantie heeft, terwijl de shutdown juist de drukste periode is. Extra verkeer aan de poort, opgevoerde beveiligingseisen en het ene rapport na het andere dat de deur uit moet. Het wordt na achten voordat Agnes thuis is. Het eten staat als altijd klaar op tafel. Op het moment dat zij uitcheckt springen hier oven en airco aan. Toastje kaviaar (zoals het nog steeds heet terwijl het eigenlijk uit een slimme combinatie van zeewier en sprinkhaan bestaat), kweekbiefstuk, appeltaart met custardvla toe. Eén keer heeft ze op verzoek van haar nichtje Madelief in een panel gezeten waar ze blind moesten proeven. Verbijsterend dat de grijze bijna uniforme blokjes zo’n rijkdom en variëteit aan smaak herbergden. En nog verbijsterender dat ze er met de blinddoek af niks aan vond. Sindsdien is enorm doorgepakt op het uiterlijk van het 100% duurzame voedsel. Ze gaapt voldaan en hoort in de hoek dat de koffiecapsule klaar is. Haar vader noemt het consequent ‘een bakkie surrogaat’, maar wat haar betreft smaakt het uitstekend.

Even uitbuiken op de bank. Wanneer haar hartslag iets daalt tempert vanzelf het licht. Plug-in City 2.1 woont veel prettiger dan haar voorgangers. Het enige wat beter zou kunnen is het virtuele raam. Natuurlijk kan je niet dertig lagen hoog en tien breed worden gehuisvest terwijl je allemaal echt uitzicht hebt, maar de koppeling tussen projectie en temperatuur is soms helemaal van slag. Vanochtend werd ze wakker met buiten een stralende dag en binnen de koude rillingen. Maar goed, als het erger niet is.

Sinds de dood van Peter is dit voor het eerst een wat langere opgewekte periode. Aanvankelijk voelde het meedogenloos dat het huis veertien vierkante meter kleiner werd, maar achteraf heeft het haar geholpen. De woning is compacter maar sfeervoller geworden, zit haar als gegoten. Ook de nieuwe medicijncocktail slaat heel goed aan. Het enige waardoor haar herstel aanvankelijk doorkruist werd, was de dramatische muziek van ‘Southern Sky, Northern Light’. Zijn karakteristieke drumgeluid, de deuken in het vel van de pauk, zijn voetspoor. Maar de hartkloppingen die ze ervan kreeg ontgingen haar Smarhome niet, zodat het nummer nu alleen nog te horen is als ze zich sterk voelt. De endorfinedosering is intussen al twee keer verlaagd. *We weken je eigenlijk langzaam van hem los* heeft de dokter gezegd.

Goed spul is dat. Splijststof.

noorderlicht pjotr

Met vaardige hand keert hij het bootje dat de onderhoudsploeg heeft afgezet. Je kan hier nog maar een paar uur per dag varen, want sinds Kustverdediging IV is voltooid staat er zoveel stroming dat het gekkenwerk is. Het windmolenpark is het grootste van de Noordzee, maar als het zo doorgaat zal dat niet lang meer duren. Vooral met de ebstroom wordt enorm veel zand meegezogen in de geul tussen KV 4 en KV 3. Vorige week maandag met afgaand tij liep er zo’n sterke uitstroom dat hij volle kracht moest draaien om überhaupt nog vooruit te komen. Acht molens aan de rand zijn stil gezet om een spoedreparatie aan de fundering te doen. De stenentorter heeft daarvoor elke dag twee keer een tijdsslot van 2 uur.

Nicht Sanne met wie hij het meestal goed kan vinden, haalde er op haar verjaardag de schouders over op. *‘Collateral damage’, dat komt wel weer op orde.* Ze lacht om z’n beteterde gezicht. *Ik bedoel, bij de laatste twee orkanen heeft de voorwaartse verdediging wel degelijk zijn werk gedaan. Golftoppen eruit, branding verlegd, geen dijkschade, nergens afslag.* Ze kent alle cijfers en verbanden uit haar hoofd, Mevrouw Professor. Kortom het werkt uitstekend op één kleinigheidje na. Je kan er niet meer varen.

Die avond gaat hij aan het eind van de Louise Fresco boulevard het strand op en loopt langs de vloedlijn tot de vuurtoren. Landrotten moeten zich ook niet met de zee bemoeien. Er zitten alweer schuimkoppen op de golven. De wind is aangetrokken. Noord-noordwest. De vloed komt snel op, maar Pjotr blijft staan, ook als de branding al om zijn ge-laarsde voeten spoelt. Het is prachtig, angstaanjagend en magnetiserend tegelijk. In de verte glanzen de lichten van KV-3 en hoog daarachter een groene zweem, heel even, maar duidelijk waarneembaar. Hij loopt nog een paar honderd meter verder tot hij in de schaduw van het duin staat en geen last meer heeft van de uitstraling van de koepel van Middelburg. Daar is het weer, flauw, maar onmiskenbaar. De wind neemt elke minuut in kracht toe. Pjotr veegt het zoute water uit zijn ogen en tuurt in de verte. *Pappa, ben je daar ergens?*

met je ogen dicht guus

De vrouw leidt hem rond door het laboratorium. Hier wordt het eten van de toekomst ontworpen. Na een paar hobbels in de wetgeving komt tegenwoordig meer dan driekwart van het voedsel door middel van gentechnologie tot staaand, zegt ze met een langgerekte a en boven het mondkapje lachen haar ogen. Ze doet de deur open naar de kweekzaal waar lampen met variërende licht- en warmte-intensiteit stralen boven de gewassen van morgen. De ritmiek en kleurschakering bevallen hem. *Mag ik daar even staan?* vraagt hij, terwijl hij de wijdhoeklens voordraait. *Zolang je niet beweegt*, antwoordt ze en knikt naar de stapel glaswerk vlak achter hem. Weer die lach. Ze is gekomen uit Bagdad, opgegroeid in het land van melk en honing, dat nu weinig meer is dan een woestijn, en heeft meer honger en ellende gezien dan menselijk is. Suleika Sjeherezade heet ze en inderdaad ziet ze er uit als een sprookje.

Zijn opdracht is zo goed als voltooid. Sarah zit voor de tweede keer een jaar in Dhaka en dat betekent behalve een tijdelijk wat kleiner huis ook een periode van rust en concentratie. Hij maakt lange dagen die hem doen terug denken aan zijn beginperiode als fotograaf. Voordat Sarah terugkomt hoeft hij alleen nog maar deze SMAAKMAKERS serie af te ronden over de high-tech wereld achter ons eten. Dochter Madelief werkt aan een campagne om de laatste vooroordelen over genfood weg te nemen. Het gaat mensen nog steeds te veel om het uiterlijk, zegt ze en niet om de smaak.

Voor een billboard reeks heeft hij 8 beroemde Nederlanders gefotografeerd. Met een blinddoek voor hapten ze aan hun eigen eettafel een vierkant blokje weg. Wat een wereld, wat een weelde. Natuurlijk weet je dat het bestaat, maar hij had zich nooit gerealiseerd dat de verschillen zo groot zouden zijn tussen deze landgoedbewoners en de doorsnee Zeeuw. *Met je ogen dicht*, heette de campagne. Met je ogen dicht. Hij zou wel gek zijn. Buiten de klimaatkamer heeft ze haar mondkapje afgedaan. *Klaar?* vragen de lippen die precies bij de ogen passen. *Eén ding nog*, zegt hij in een opwelling. *Zin in een genetisch gemanipuleerd eten?* Tot zijn verbazing knikt ze. Sommige dingen kun je maken noch manipuleren, die bloeien op onverklaarbare wijze in de meest droge woestijn.

de toon ertussen jos

Na zijn hartaanval in 2092 nam zijn vader het besluit om te stoppen met de werkplaats. *Er zit geen leven meer in jongen, alles is een computer geworden.* Als bewijs klopte hij zich hoog op de borst, vlak naast de plek waar drie weken eerder z’n pacemaker was geïmplanteerd. *Ze kunnen me in Goes aan en uit zetten, en met auto’s is het precies eender.* Tegen

andré van der hout

Jozefs vaderlijk advies in heeft hij het nog bijna tien jaar geprobeerd. Twintig was hij pas en optimistisch als iedereen. Alles kon immers nog. Maar het kon niet. De concurrentie van de HSL buizen, waarmee je per capsule in een half uurtje in Frankfurt of Parijs bent was moordend. En aan de ‘automobiles’ zoals ze tegenwoordig weer genoemd worden valt weinig meer te repareren. De nagenoeg identieke bakjes rijden hun voor-geprogrammeerde route en worden in de Pit door robots voortdurend in topconditie gehouden.

En toen kwam ook nog de gedwongen verhuizing naar de koepel. Die was zo vaak uitgesteld dat niemand dacht dat het nog door zou gaan. Maar het ging wel door. Krabbendijke is natuur geworden. Zo dicht mogelijk op elkaar wonen en daarbuiten de ruimte de ruimte laten zou het beste zijn voor het milieu. Maar wat er precies mis is met een dorpsplein rond een kerk en de huisjes aan de dijk heeft hij nooit helemaal begrepen. Dus nu wonen hij en Vana in ‘De Doos’, zoals dochter Zody het geksheerend noemt en werkt hij niet meer in zijn eigen werkplaats, maar in een service-unit van de precisielandbouw. Manke robots, verstopte druppelaars en drone-accu’s vervangen.

Hoewel hij zijn werk heel secuur doet behoort Jos niet tot de pieziezen. Net als zijn vader improviseert hij liever een beetje. Als daad van stil protest tegen de exactheid heeft hij zijn tuba ingeruild voor een schuiftrompet. *‘Muziek is om in te verdwalen’*, doceert hij zijn vrienden bij Orkest Excelsior. Hij kan er gloedvol over praten. *Twijfel is de vriend van de muzikant.*

– *Ja, en vals is de vijand van het orkest*, kaatst de dirigent terug. Maar Jos meent het. Als hij thuis eindeloos meespeelt met de arrangementssuggesties van Smarhome zoekt hij het op, het gebied tussen twee tonen in; geen één en geen nul, geen F en geen Fis, maar een door teruglopende longinhoud en een toevallige hapering in de armspieren bepaalde reis door het schemergebied achter de partituur.

arcadië vana

De meeste kinderen gillen als ze het dier vindt, uitgerekend tijdens de middagexcursie. De klas moet respect voor de natuur worden bijgebracht, en de wandelingen langs de duinzoom bij Valkenisse zijn een wekelijks terugkerend feest. De vos is met één kip als buit op de vlucht geslagen. Van een andere heeft hij alleen een vleugel afgebeten en die cirkelt nu in een wanhopig spiraal over het pad. Zonder na te denken pakt ze het luid kakelende dier op en draait het de nek om. *We moeten hem begraven*, huilt het zontje van de opticien.

– *Dat dacht je zeker... Ik denk dat ie lekkerder is in een beetje kokosboter.*

Op het pleintje voor de replica van Hoeve Bouwlust uit Burgh heeft ze hem geplukt en de ingewanden er uit gesneden. *Kan je dat echt eten?* verbazen de kinderen zich. *Zeker, maar het wordt malser als we het kipje een dag laten besterven.*

– *Nog een keer doodmaken?*
– *In de koeling leggen*, lacht Vana. *Morgen bakken we haar.* Er gaat een nieuwe wereld voor hen open. Of eigenlijk is het een oude. Hier is het Zeeuwse landschap met veel zorg geconserveerd. De schuur met zwart geteerde schaaldelen en wit gelakte kozijnen kwam je ooit op elk erf tegen. Nu zijn in het landbouwgebied controlecentra de enige bouwwerken, wordt melk direct uit gras gewonnen en is het schaarse vlees afkomstig uit de varkensflat bij Borssele, al staat op de verpakking boven het woord ‘ambachtelijk’ nog steeds de afbeelding van een varken aan de slootkant. Door de nota ruimtelijke ordening die na de Phoenixvloed van kracht werd zijn landbouw en natuur strikt van elkaar gescheiden. Beter voor de natuur en veel beter voor de opbrengst. ‘Ontkoppeling’ noemen ze dat, de beleidsmakers in de Cirkel. Jos noemt het ‘ontaaarding’. Het is nog steeds dezelfde grote man met de onweerstaanbare lach, maar sinds ze in de Doos wonen is hij vaak humeurig.

In dat opzicht is haar baantje als parkwachter hun redding geweest. Jos, en de laatste tijd ook af en toe haar schoonvader zijn hier regelmatig om klusjes te doen. Vorige week hebben ze samen de staalblauwe Ferguson TED20 aan de praat gekregen. De anderhalve eeuw oude machine is een van de collectiestukken in de expo over de allesverwoes-

tende landbouw van begin 21ste eeuw. Maar zij reden er mee rond als kwajongens. En maar lachen en snuiven aan de illegaal bemachtigde diesel alsof het een delicatessen was.

In het gereedschapshutje heeft Jos een veldbed gemaakt. Er boven hangt een bordje met uitgebeitelde letters. *Shangri-La.* Toen Vana naar de betekenis vroeg, haalde hij zijn schouders op. *Een plek waar je ook heen kan*, mompelde hij.

Een plek tussen twee tonen.

voorwaarts sanne

Die ochtend is er eindelijk weer eens een stafvergadering van Voorwaartse Verdediging. De meeste van haar collega’s heeft ze al lang niet gezien. Mehmet is zichtbaar geïrriteerd en Arie zit voortdurend aan zijn snor te plukken. Die nacht is bij Anvers sur Mer een Waterstoftanker op de pier gelopen.

– *Leeg of vol?*
– *Leeg gelukkig, hij kwam laden.*
– *Storm?* Mehmet schudt somber het hoofd. *Vijf beaufort maar.*

Ebstroom, zegt de kapitein. Hij leest een stukje voor uit een rapport van de havens van Vlissingen en Antwerpen waarin wordt gepleit voor de terugkeer van de loods, omdat cruise control het blijkbaar niet kan bijrekenen. *Dat leert autopilot toch vanzelf?* werpt Arie tegen. *Natuurlijk ze leren alles, maar pas nadat ze een paar keer aan de grond hebben gezeten of een stuk uit de pier hebben gevaren.*

– *Bestaan er eigenlijk nog loodszen?*
Ook die vraag wordt ontkennend beantwoord. Het hele systeem is 28 jaar geleden ontmanteld omdat de automatische piloot veel minder fouten maakte dan de menselijke. *En die paar die nog leven snappen er nu ook geen reet meer van, omdat alle geulen ergens anders liggen.* Sanne heeft nog niks gezegd. Ze heeft zelf niet meegerekend aan de plannen voor de enorme eilanden. Antwerpen in Zee is nog veel groter dan de derde Maasvlakte en de gigantische windmolenparken leveren nu zoveel energie op dat we ruimschoots overhouden.

Even los van het navigatiegedoe, zegt ze, *wat heb je aan de modernste haven van Europa als die voor 90% van de tijd onbereikbaar is?*

– *Is dat zo dan?*
– *Mijn neef zegt het ook, en die kan varen als een dolle.*
– *Oké, dus?*
– *Plan B. De hele Noordzee dicht. Dat heb ik twee jaar geleden al een keer uitgerekend.*
– *Prachtidee*, smaalt Mehmet, *een zee zonder water, dat vaart pas lekker. Bovendien is net die getijdencentrale bij Calais af. Daar trekken wij dan de stekker uit omdat er twee windmolentjes in zee schuiven.*
– *Acht.*
– *Acht wat?*
– *Windmolens. Bovendien kan het misschien allebei.*

Ze begint haar plannen te ontvouwen. *Het probleem met de Noordzee is dat ie hier naartoe niet alleen smaller wordt, maar ook nog eens steeds ondieper. Dus alles wat we er hier in bouwen, maakt – kustverdediging of niet – de problemen eigenlijk alleen maar groter.*

– *Wilde je het weer weghalen?*
Sanne schudt haar hoofd. De oplossing ligt bij Schotland. Daar ergens moet je al een blokkade maken. Het zal een lange vergadering worden. Als ze nog maar op tijd in Frankfurt is.

thuisvlucht sarah

De opluchting is groter dan ze laat merken. *Op tijd terug voor de bevalling.* Sanne wacht haar op bij de gate. Guus moet nog een klus afronden en Madelief staat inderdaad op knappen. *Wat ziet ze er slecht uit*, denken ze allebei. Sarah sluit haar ogen bij het vooruitzicht van twee maanden Zeeland, met als het meezit ook nog haar verjaardag met het complete gezin, plus de nieuwe wereldburger. Langzaam glijdt de spanning van haar af.

De afbeelding is een tekening van de Nederlandse kunstenaar Jan Paul van der Vliet. Het is een tekening van een man die aan een tafel zit en een boek leest. De man is gekleed in een wit overhemd en een donkere broek. Hij heeft kort, donker haar en is van middelbare leeftijd. Het boek dat hij leest is een dikke, donkere band. De achtergrond is een eenvoudige, lichtgrijze muur. De tekening is gemaakt met donkere lijnen op een witte achtergrond.

Het jaar dat ze voor CHEC-Nedam in het Indiase Dhaka heeft gezeten was hoe langer hoe vervelender geworden. Het begon met de gebruikelijke orkanen waardoor de compound dagen zonder stroom zat. En na een maand was er nog steeds niks gebeurd door de voortdurend bijgestelde veiligheidseisen waar ze aan moesten voldoen. En dat terwijl CHEC-Nedam nota bene een Indiaas bedrijf is. Vergeleken met de laatste keer dat ze in – toen nog – Bangladesh kwam was er wel enorme vooruitgang geboekt; het grootste deel van de Delta is, naar Nederlands plan, waterbuffer geworden en de haven van Narayanganj is weer goed toegankelijk. De eerlijkheid gebied te zeggen dat het tempo er pas echt in kwam nadat India het land had bezet. En dan nu toch nog onverwacht het begin van de tweede lithiumoorlog met China. BuZa erbij, einde-loze ID-checks, en na 11 maanden zwemmen in de stroop, het repatrieringsprotocol dat zowaar van A tot Z bleek te kloppen. Ze is terug op Frankfurt.

het lek jan-paul

Het is rustig op kantoor. Er lopen op dit moment maar vier zaken bij het Europees octrooibureau en drie daarvan wint hij zeker. Met de expertise van Monsanto, zijn voornaamste broodheer, als ruggesteun winnen ze vrijwel elke zaak. De gentechreus heeft 95% van de patenten op het gebied van plantveredeling in handen en sinds ze het doorge-starte VanderHaveRilland/Wageningen hebben gekocht zijn ze ook in Nederland de onbetwiste nummer één. Bij de ene zaak die hem wel lichte zorgen baart, speelt nota bene zijn eigen nichtje Roos een sleutelrol. Van je familie moet je het maar hebben. Hoe die lange slungel aan de gegevens is gekomen is hem een raadsel, maar ze heeft de hand weten te leggen op een geheime interne nota over de kankercijfers van 2132 op Schouwen Duiveland waar de pilot met de gemodificeerde Avocado’s van start is gegaan. Daar ga je dan met je Veilig Voedsel campagne.

Voor elk probleem een oplossing, zegt hij altijd tegen nieuwe klanten. Meestal zijn dat geschifte uitvinders of overoptimistische wetenschappers die een oude koe uit de sloot hebben getrokken, maar 1 op de 100 heeft inderdaad een kip met gouden eieren ontworpen. *Het octrooi is er voor u, het beschermt u tegen misbruik. Geen enkel bedrijf mag gebruik maken van uw vinding zonder toestemming*. Hij draait de riedel af en maakt ze wegwijs in de wonderse wereld van beheersrecht, productie- en verkooprecht en bedingt als honorarium steevast het licentierecht. Ze tekenen bijna zonder uitzondering met zoveel hebzucht in hun ogen dat hij er riant van kan leven.

Marieke komt ongevraagd binnen met een kop thee. *Ik heb nog*, zegt Jan-Paul kortaf. Ze gaat steeds meer op haar moeder lijken. Te knap en te eigengereid. Inmiddels is hij aan zijn derde Personal Assistant toe, maar aan Marianne kan niemand tippen. Jammer alleen dat nu het prijskaartje voor zijn neus staat, zijn kleine bastaarddochter die hij noodgedwongen een baantje heeft aangeboden. Gewapende vrede is het, al moet hij toegeven, ze is pas 18, maar kan wel wat. Stipt, en een duivelin met computers. *Denk je aan oma?* vraagt ze. *Oh nee, is dat vanmiddag?* kreunt hij.

– *Vier uur.*

– *Verzet Glen en hoe heet ze maar naar dinsdag. Zie je morgen.*

Jan-Paul haast zich naar het hospice, maar als hij er aan komt is het bed van Bernadette al leeg.

kleine voet madelief

Vorig jaar was misschien historisch, met voor het eerst meer kinderen geboren uit IVF dan uit spontane zwangerschappen, maar wat Madelief betreft is 1 februari 2134 de dag die ze nooit meer zal vergeten en die zelfs haar verstrooide grootvader zal kunnen onthouden. Tegen de adviezen van al haar vriendinnen in heeft ze niet voor de conventionele keizersnee gekozen, maar voor een vintage badbevalling in het Van Renthergemshospitaal. De verdoving werkt nog een beetje na, maar ze is helder genoeg om te zien hoe volmaakt dit kind is, haar kind, hun kind.

Victor, de overwinnaar. Haar vriend Ardalan heeft de betekenis opgezocht, maar het maakt haar niks uit, ze had de naam al een jaar voor de zwangerschapsaanvraag bedacht. Victor moest het zijn.

Het kleine lijfje is helemaal doorgemeten en hij heeft zijn eerste vitamineprik al gehad. De warmtelamp voorkomt dat hij afkoelt, zodat hij al zijn energie in groeien kan steken. Kijk naar die kleine voetjes. Dat eeuwige gezeik van Roos (die natuurlijk geen kinderen wil vanwege schade aan de planeet) over krimp en onze ondanks alle maatregelen nog steeds zwaarder wordende footprint. We hebben de wereld nog nooit zo goed onder controle gehad. Kijk die teentjes, die onverklaarbare symmetrie, die onschuld, kijk hem liggen in z’n comfortabele katoenen luier. Het weggooi spul is nu al vijftig jaar verboden, plastic al sinds de ramp bij Bath, de veestapel gedecimeerd en zus blijft maar door-mekkeren over welvaartsgroei, alsof het verboden is om een beetje lol in het leven hebben.

aarde carmen

Carmen heeft na de scheiding haar kunstcollectie verkocht aan een Zwitserse verzamelaar en is een Health-Spa begonnen in de verbouwde kerk van Westkapelle. Op een van de beste plekken van Arcadië opende twee jaar geleden *Body & Mind* haar deuren. Een totaalervaring waar je aan geest en lichaam kan werken door ‘beleving, training en experiment’. Vanaf de eerste dag liep het storm; de scheiding van mensen van hun grond heeft veel meer ontheemden opgeleverd dan alleen de klimaat-vluchtelingen. Het gaat langzaam beter met de aarde, maar het contact is weg. De zorgvuldig geheim gehouden zelfmoordcijfers waren eind 21ste eeuw zo hoog geworden, dat het roer is omgegaan.

Nu is het grootste deel van Walcheren gerestaureerd. De laatste bedrijventerreinen zijn gedemonteerd en grotendeels hergebruikt bij de aanleg van het ‘nostalgiepark’ zoals Carmen het zelf laatdunkend noemt. Zelfs de enorme golfterreinen zijn omgeploegd, ondanks de lobby en rechtszaken. Zo kom je je ex nog eens tegen, want Jan-Paul was een van de hardnekkigste tegenstanders.

Een uitgekiente combinatie van sport die je wel uitput, rust en natuureducatie in het decor van het vroeg 20ste eeuwse landschap heeft Arcadië een van de populairste plekken van Nederland gemaakt. Hier kan je opladen, herstellen, resetten, hoe je het maar noemen wil. Ze loopt een rondje over het vroegere kerkhof. Haar gasten liggen voorover in de modder terwijl er al naar gelang het tarief een masseur of een robot met haar voeten op hun rug staat. *Hernieuwen van je relatie met de aarde*, heet dit programmaonderdeel.

ashtray heart roos

Eigenlijk begon het al in de werkgroep. Op haar twaalfde werd ze door haar vader en moeder samen met zus Madelief in het ideeënclubje van de bloemenbuurt gezet. De koepel van Middelburg was net voltooid en op een van de digitale pleinen zaten ze dan met 15 pubers. Door de begeleider met de waterige ogen werden ze consequent aangeduid als ‘De toekomst van Nederland’. *Jullie zijn het die de wereld nog mooier, nog leefbaarder, nog rijker gaan maken*, hield hij hen herhaaldelijk voor. Terwijl Madelief opbloeide en het ene idee na het andere spuide had zij zich afzijdig gehouden. *Dat je, als je iets ziet wat je wil hebben, dat je het dan ook meteen hebt*. Visoog ging er nog serieus op in ook. En jij Roos? *Dat als iemand iets stoms zegt, dat ze dan meteen weg is*.

Nu werkt ze bij *De weg naar Rome, een kritische meedenkgroep*, gefinancierd door het departement van voedselveiligheid en de Alex King foundation zelf. Meesturen, corrigeren en inspireren, staat er in de statuten. Ze hebben geprobeerd een bijenvolk te herintroduceren, maar de minidrones van het NatLab werken veel beter. Ze mogen meedenken over nog geraffineerder recycling programma’s, maar het idee om minder te produceren wordt weggewuifd. Hun onderzoek naar pesticiden versus ecosysteem leverde ‘onbetrouwbare resultaten’ op. Ze worden met andere woorden nog precies zo behandeld als toen in het werkgroepje van visoog.

Daarom heeft ze vier jaar geleden met drie vrienden haar eigen digitale plein gemaakt, *Ashtray Heart*. Omdat niemand wordt betaald is er ook geen controle op wat ze doen. Het begon gek genoeg bij haar demente oma die nu op sterven ligt. Oom Jos, die zolang die niet over motoren praat best wel normaal blijkt te zijn, stelde haar voor aan Marieke, de aangenomen dochter van Jan-Paul. ‘Aangenomen’, dat haal je de koekoek.

– *Ik kan je misschien wel helpen*, had ze gezegd.

– *Hoe bedoel je?*

– *Monsanto*.

Hoe kon zij dat weten? Een bastaardnicht die ze nog nooit gezien had. *Jullie beveiliging is zo lek als een mandje*. Binnen twee weken had ze het voor elkaar. *Ashtray Heart* is een vrijstaat, onvindbaar, ontraceerbaar, waar je in diepe lades verdwenen rapporten, weggecensureerde publicaties en verboden films kan inzien.

game over hugo

Hij heeft het meest luizige baantje van Vlissingen; controleren wat zichzelf al controleert. Drie keer twee uur voor twaalf monitors met telkens een half uur pauze en zijn werkdag zit er weer op. Elf van de twaalf zijn bijzaak want die geven slechts de zeer langzaam verlopende reis van de Crutzen Cruisers over de aardbol weer. Op de twaalfde speelt hij non stop ‘Planet Zero’ en een aantal nog veel spannender games. Eigenlijk is dat het reserve scherm, maar zo heb je er een stuk meer aan en wordt je werk ook nog enigszins dragelijk.

Je zou het niet zeggen, maar die suffe schepen houden de veronderstelde opwarming van de aarde nog enigszins binnen de perken. Non stop maken ze zoutwaterwolken terwijl vliegtuigen sulfietdeeltjes de stratosfeer in blazen, net als veertien jaar geleden met die krankzinnige vulkaanuitbarsting in Italië. (Magma-Rider heet de game die vlak daarna uitkwam) *Zie je wel*, zei zijn vader, die al jaren eerder het patent op de vernevelaar had bemachtigd, *alles is oplosbaar*. Hugo snapt vrij weinig van de aanhoudende ophef over broeikasgassen. Het gaat best hier. Water een metertje hoger, en een nieuwe onderstroom voor de kust, die ongelofelijke surfsnelheden oplevert. Zolang je weet wat je doet tenminste, want het is niks voor beginners. Net zo min als deze nieuwe versie van Planet Zero, waarvoor een net ingelogde medespeler een razendsnelle screensharing plug-in heeft aangeboden. Dankjewel MicktheMidget, waar je ook zit.

Kan hij straks zijn tegenstanders op een parallel scherm zetten. Nu het bijna overal oorlog is over voedsel (was altijd al), over water, over lithium en over geloof (was ook altijd al), zijn al herhaaldelijk schepen onklaar gemaakt door EMP of een hack, waardoor hij meestal een scherm over heeft. Zijn vader zegt door de Chinezen, maar die krijgen altijd overal de schuld van. Hij download de plug-in en tikt de toegangscode van het andere scherm in. Pas als hij op ‘confirm’ drukt realiseert hij zich dat MicktheMidget hiermee ook toegang heeft tot de centrale computer. Een bewegend handje op elk scherm zwaait hatelijk naar de lamgelegde schepen van de Crutzensvloot. Game over meldt de interface van Planet Zero.

Hugo’s surfdate gaat niet door.

landverhuizer zody

Het gebouw is opgetrokken in Mediterrane stijl, een witte ronde toren met een poort waar je vanaf de kade onderdoor loopt. ‘Hotel Tripoli’ staat in verveerde letters op een oude (of oud gemaakte, dat weet ze nog steeds niet) gevelsteen boven de ingang. Zody wijst de landverhuizers het waslokaal. Deze groep is afkomstig uit de baai van Pemba. Na de Hoorn van Afrika is nu ook Mozambique nagenoeg onbewoonbaar geworden.

Het gebouwencomplex is groot en steekt vriendelijk af tegen de immense haveninstallaties van Antwerpen in Zee. Dagelijks arriveren tussen de 3000 en 5000 migranten die hiervandaan hun weg Europa in vinden. De gemiddelde verblijftijd is nu twee maanden, wat een enorme

vooruitgang is. Zody zelf is zesentwintig jaar eerder onder dezelfde poort doorgelopen tijdens de Voedseloorlogen rond Kinshasa, en heeft bijna een jaar op de benodigde ID gewacht. De migranten hebben meestal niet meer bij zich dan een enkele koffer. Ziek, hongerig en met kinderen of ouders die dood of levend in Mozambique zijn achtergebleven. Hier worden ze na de quarantaine ingeënt, doorgelicht en op grond van hun lichaamswaarden op een uitgekiend hersteldieet gezet. De ergste gevallen kunnen tot maximaal een week terecht in het door het leger gerunde hospitaal.

Gisteren heeft ze afscheid genomen van oma die eigenlijk niet haar oma is, die hiervandaan komt, die een rijk leven heeft gehad, al weet ze dat zelf niet meer. Meestal praat ze over mossels, de vloed van ’84 en een roeitochtje met opa die eigenlijk haar opa niet is. Ze kijkt op de klok in de hal. Vier uur geweest, oma Bernadette is opgehouden te bestaan. *Het geeft niks* had Jozef gezegd toen hij haar tranen zag. *Ze gaat ergens anders heen*. En plagend: *Landverhuizer, dat moet jij toch snappen*.

Nu staat ze buiten en ondanks het verdriet is ze dolblij dat ze na de verplichte roulatie weer in de eerstelijns opvang zit en de zachte onverstaanbare stemmen hoort. Op het Visum en ID bureau zoemen alleen de computers en houd je je niet met mensen bezig maar uitsluitend met de nummers die zoveel track & trace problemen opleveren, dat zelfs de ge-update herkenningsoftware er niet mee uit de voeten kan.

Hier buiten voelt ze de eeuwige wind, ruikt de geuren van dat andere continent, dat ooit ook het hare was. Ze hoort de golven beuken op het basalt en bekijkt de rij. Kinderogen, blote voeten op het hete beton, een enkel niet verkocht sieraad of een amulet nog om de hals. Levens die ook het hare hadden kunnen zijn.

shangri-la jozef

Hij schudt het kussen op en streelt de zilverwitte haren. *Water?* Bernadette schudt het hoofd. *Nog een klein stukje varen straks*. Het stinkt naar diesel en het veldbed is verre van comfortabel, maar het is goed zo. Jozef houdt haar hand vast terwijl hij de vogels die ze horen fluisterend bij naam noemt. *Zaagbek, tureluur, rosse grutto, stern, visdiefje...*

40

pop down / melt up

scenario’s / de maker

41

pop down / melt up

energie

De mensheid heeft het honderd-duizenden jaren moeten doen met wat de zon ons dagelijks direct en indirect te bieden had. Na een kort intermezzo van vijf fossiele eeuwen, zullen we het weer voor altijd moeten doen met wat de zon, de aarde (en de maan!) ons dagelijks te bieden hebben. In die tijdspanne van 500 jaar hebben we bijna de gehele biomassa-productie van 400 miljoen jaar van onze planeet opgestookt, met alle gevolgen van dien. We hebben het boek van fossiele brandstoffen én kernenergie dan ook definitief dichtgeslagen. Voor we over ons nieuwe energiesysteem uitweiden moeten we het eerst en vooral hebben over besparing, onze belangrijkste energiebron. We zijn trots sober te leven en gebruiken zo'n dertig procent minder energie dan in 2020. Niet alleen onze leefstijl maar ook de de-globalisering en – nog belangrijker – de de-industrialisatie die heeft ingezet, zijn daaraan debet. We hebben de energietransitie weten te koppelen aan het bestrijden van de ongelijkheid in onze samenleving. Voor de energie die we nog wel nodig hebben zijn we principieel overgestapt naar stromingsbronnen, zon, wind, aardwarmte en getijden. Er is veel geëxperimenteerd met getijden-energie en golfenergie maar dat is ten onzent toch hooguit voldoende om de schommelingen in het net af te vlakken. Kennis van de aarde staat in hoog aanzien. Onze overheid en onze research zijn gericht op ultradiepe geothermie. Deze decennialange inzet heeft veel opgeleverd. Boortecnici en geologen zijn onze helden. En zo'n 6 kilometer diepte bleek in de geologische laag Dinantien een bijna onuitputtelijke bron te zijn gevonden met water van 120°C. Van stoom naar stroom is ons motto geworden nu onze generatoren worden aangedreven door de hete adem van moeder aarde. Er zijn uitgebreide warmtenetten naar de steden. Voor de minder dicht bebouwde kleine dorpen en gehuchten hebben we decentrale opwekking van elektriciteit en warmte in zogenaamde tribale netwerken georganiseerd. Wind en zon zijn ingezet voor decentrale opwekking van elektriciteit. Warmte wordt hier opgewekt door zonnecollectoren en de seizoen-warmte (en koelte) wordt ondergronds opgeslagen. Alles bij elkaar hebben we de temperatuurstijging op 1,5°C weten te stabiliseren.

waterveiligheid

Het halen van de 1,5°C doelstelling en die vasthouden tot 2134 heeft het na-ijlen van de zeespie-

gel niet kunnen voorkomen, die staat nu 1,60 meter hoger en is niet gestopt. Wij zijn ons ervan bewust dat het herstellen van het natuurlijke evenwicht nog wel enige eeuwen in beslag zal nemen. Een kleine, maar venijnige, watersnood op Beveland door een dijkval bij Bath – oorzaak is waarschijnlijk het steeds maar uitdiepen van de Schelde – tijdens een springvloed heeft de discussie op scherp gezet. We moeten niet langer proberen op te boksen tegen de natuurlijke krachten, we moeten er mee judoën. De Zeeuwse Sjamanen besluiten mee te bewegen en in kwetsbare delen van Zeeland wordt een strategische terugtocht in gang gezet. Wij spreken over 'diepe-adaptatie'. De steden worden voortaan beschermd door ringdijken met coupures, de nieuwe dorpen worden op terpen gebouwd. De Oosterscheldedekering wordt na zijn afschrijving in 2070 niet meer voorzien van nieuwe deuren en gedeeltelijk verwijderd om het morfologisch evenwicht in het bekken enigszins te herstellen. Het interessante relict wordt tot UNESCO-modernisme wereldfgoed verklaard, de weg wordt verwijderd en de Neeltje Jans wordt vogeleiland. Langs de dijken van Wester- en Oosterschelde worden zogenaamde wisselpolders voorzien waar in een cyclisch proces van 100 jaar wisseling tussen landbouw en natuurfunctie is voorzien.

natuur(beleid)

Natuur en cultuur zijn ten diepste verweven. Dat is mooi zichtbaar in onze biologisch dynamische landbouw die de plattelandsnatuur weer in oude luister heeft hersteld. Er is geen centraal natuurbeleid meer en er zijn vaak discussies geweest in ons Parlement der Dieren en der Dingen waarin alles een stem heeft over welke kant we het niet-menselijke kunnen laten gedijen. De open zeearmen kunnen in elk geval bogen over flink wat spontane natuurontwikkeling in de nieuwe intergetijdengebieden en op delen van de eilanden waar de mens zich heeft teruggetrokken is plaatselijk sprake van verwildering. Er heeft zich – tot ieders verbazing – een flinke roze pelikanenkolonie gevestigd in deze gebieden waar we erg trots op zijn. Biodiversiteit is een wat beledigende term voor de verscheidenheid van vertegenwoordigers in ons Zeeuwse parlement der dingen en der dieren, maar goed, als je daarmee per sé wilt rekenen: ja, er is een flinke biodiversiteitswinst geboekt in 2134.

milieu(beleid)

Ons milieubeleid is gebaseerd op het filosofische beginsel dat alles – en dus ook alle materialen – deel

uitmaakt van eeuwige cycli. We leven sober, dus de stromen zijn dunner geworden en we streven naar vergaande recycling. Zoals we verderop uitleggen kunnen we niet alles meer industrieel vervaardigen, de techniek krijgt een andere wending. Onze reparatiecultuur en onze dicht tegen het ambacht aanliggende fijnmechanica maakt veel goed. Ook in onze bouw zie je dat we natuurlijke materialen uit de omgeving gebruiken, hout (skelet), klei, leem en plantaardige vezels. We leren van de natuur, we proberen onze menselijke samenleving via onze eco-mimicry-beginnen in te passen in de biosfeer, onze menselijke samenleving in te passen in de biosfeer.

landbouw/voedselvoorziening

Wij zijn erg trots op onze – soms best grootschalige – inherent schone biologische landbouw. Zeeland was met Loverendale (1927) al de pionier op dit gebied. De landbouwtransitie in de 21ste eeuw heeft de koers van Marie Tak massaal navolging doen vinden. Het is niet allemaal zuiver biologisch dynamisch, soms is het beter te karakteriseren als gemengd bedrijf nieuwe stijl. Interessante comeback is die van de vezelteelten: hennep en vlas zijn weer normale gewassen in Zeeland, die ook in de lokale industrie en in de bouw worden toegepast. Door geïntegreerde plantconversie wordt letterlijk alles van de planten benut. De bedrijven hebben in elk geval gemeen dat ze zo veel mogelijk regionaal circulair zijn, en dat er wordt geboerd met een geringe toevoeging hulpstoffen. Er wordt geen krachtvoer geïmporteerd en maisteelt is uiteindelijk verboden. Grootschalige zeewierteelt buitengaats zorgt voor het additionele voor uit de eigen regio. Een van de onverwachte bijproducten, nu we ook roodwieren kweken, is zoet water, dat uit de wieren wordt geperst. Er zijn ook veel kleinschalige bedrijven die voor lokaal voedsel voor de nieuwe gehuchten zorgen. Het verschil tussen producenten en consumenten is lokaal weggefallen. Wat ook opvalt in het Zeeuwse landschap zijn de overal aanwezige waterretentiebekkens waarmee buffervoorraden zijn aangelegd. Zoetwater is schaars in deze door zoute wateren omspoelde eilanden. De schelpdierenkweek is daarmee wel een nieuwe gouden eeuw binnengekomen. Nederland heeft zich al met al in 2134 ontwikkeld tot een grootexporteur van biologische landbouwproducten. Duitsland en België zijn de belangrijkste markten. You are what you eat wordt wel eens gezegd, welnu,

wij Zeeuwen zijn erg gezond. Ons geheim: 75% vegetarisch met een klein beetje dierlijke eiwitten uit de runderen en kippen uit de gemengde bedrijven, vette vis en schelpdieren. Nadelen zijn er ook: bij de Sjamaan is er zo lang en zo massaal afgezien van het gebruik van bestrijdingsmiddelen dat de groepsimmuuniteit verdwenen is en er flinke plagen en misoogsten optreden met periodiek een hongersnood ten gevolge.

vestigingspatroon

De gespannen relatie tussen mens en omgeving was en is ten diepste een spiritueel probleem. Voor spirituele ontwikkeling zijn kleine overzichtelijke gemeenschappen het beste. Zeeland is bezaaid met nieuwe kleine woon-werkvestigingen, sommige op nieuw opgeworpen terpen, omgeven door eigen landbouwgrond. Dit is natuurlijk de enige manier om de aarde slechts met lichte tred te betreden. Nieuw zijn de nomadische gemeenschappen, ook op het water. Het inwoneraantal van de steden neemt af maar van Zeeland als geheel is gestabiliseerd. Zeeland heeft als internationale trekpleister, behalve zijn stranden, nu ook een prachtig museum voor 'Het Fossiel Expressionisme' in de Sloehaven waar alle vroegere excessen van het oude tijdperk zijn tentoongesteld.

ramp

Iedere positie krijgt de ramp die het verdient, maar die misschien het minst wordt verwacht. Ondanks – of juist dankzij – de post-humanistische goede bedoelingen krijgt dit wereldbeeld veel last van tribalisme, van gemeenschappen die elkaar de maat nemen en les lezen, uiteenvallen in rekkelijken en preciezen en talrijke ander schismata. De onverwachte ramp heeft een sluipend karakter. Het streven naar lokale en regionale productie, het breken met de globaliserende economie heeft als neveneffect dat er zich in zekere mate een de-industrialisatieproces aan het voltrekken is. Bepaalde producten – die sterk afhankelijk waren van allerlei exotische materialen en een wereldomspannend productienetwerk – kunnen in onze samenleving niet meer gemaakt worden en eerlijk gezegd weten we ook niet helemaal meer hoe dat moet. Is dat erg? Eigenlijk niet, we weten ook niet meer hoe de piramides zijn gebouwd, toch?

scenario's / de sjamaan

de sjamaan

ramp: we weten het niet meer en we weten het beter

de-industrialisatie
Door het voornamelijk regionaal organiseren van de productie en afzet en de nadruk op ambachtelijkheid kunnen bepaalde producten niet meer gemaakt worden. De-industrialisatie is ingezet. Zelf vinden we dat nog geen ramp, maar die mobiele telefoons zijn wel erg zwaar.

tribalisme
Onze dorpen en gehuchten zijn warme woon-werk-gemeenschappen. Het zou wel erg fijn zijn als we tussen de vestigingen elkaar niet zo de maat zouden nemen. De strijd tussen rekkeliken en precisien leidt tot schismata en splitsingen. Vermoelend en opwindend tegelijk.

plagen en misoogsten
Er wordt zo weinig aan actieve gewasbescherming gedaan dat zo nu en dan flinke plagen en misoogsten moeten worden geaccepteerd. Dat zorgt wel voor oversterfte, maar dat is de tol die we betalen voor een givrije cultuur.

energie

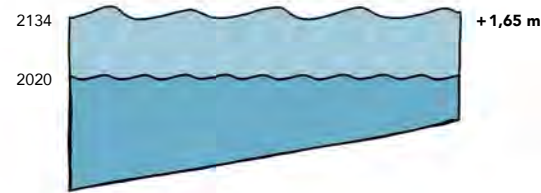
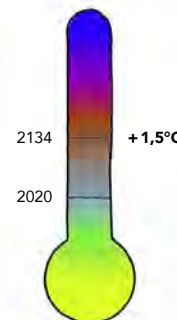
stroom uit stoom
Onze samenleving draait om ultradiepe geothermie. Zeeland is gezegend met een rijke bron op 6 km diepte in het Dinantien. Kokend water wordt uit de diepte opgepompt en de stoom drijft de generatoren aan.

boren als kunst
Geologie en andere aardwetenschappen staan het hoogst aangeschreven. De boor-technologie is bij ons tot een ware kunst verheven. Op de Steaming Man boorfeesten, als er weer een nieuwe diepte-boring wordt gedaan, komen mensen van heinde en verre af.

levende kerncentrale
De relictten van de kernenergie worden poëtisch beschouwd als achtergebleven morenes van het industriële tijdperk. De natuur heeft de terreinen gekraakt. De overwoekende gebouwen en hun omgeving zijn een geweldige attractie.

mobiliteit

De grotere internationale handelstromen worden op een ontspannen manier onderhouden door windgedreven en luchtgedragen carriers. Geavanceerde veelmasters – je zult maar loods zijn op zo'n schip – en luchtschepen vullen het elektrisch landverkeer aan.

waterveiligheid

ringdijken en vliedbergen
We bewegen mee met het water. Alle Zeeuwse eilanden krijgen één voor één de behandeling dat de steden met ringdijken en coupures worden beschermd en nieuwvestigingen op vliedbergen worden uitgevoerd.

oude dijken goed genoeg
De bestaande dijken waren zo overgedimensioneerd dat we ze niet hebben versterkt. Mocht er iets doorbreken dan kunnen we dan besluiten of we land al of niet opgeven, stop met dat eeuwige luctor et emergo en relax.

stad en land

Sterk verspreide bewoning, op een terp in het getijdensysteem, op het industriegebied, op een vliedberg of in een dijkomringde stad. Maar altijd zelfvoorzienend met een eigen zoetwaterreservoir – schaald – en een grote begraafplaats met ruimte voor gelaagde rituelen voor de vele doden.

landbouw en natuur

landbouw en landschap
Het Zeeuwse landschap lijkt met een fijn penseel getekend door gemengde bedrijven, op biologisch dynamische grondslag, doorregen door hagen en dorpsbossen voor de paddenstoelen en het akeren van de varkens. Een rijk bodemleven is zowel het resultaat als de voorwaarde om met weinig hulpstoffen te boeren.

landbouw en natuur
De manier van boeren in combinatie met het mediterrane klimaat heeft gezorgd voor een interessante natuurlijke expressie. Het opbloeien van boeren-natuur heeft een flinke boost aan de diversiteit van planten, insecten en kleine zoogdieren gegeven.

de sjamaan ga tot de mier

wassende maan bernadette

Met rustige slagen roeit Zody de boot. De oude vrouw tegenover haar laat met gesloten ogen haar dunne vingers door het heldere water van de Oosterschelde glijden.

- *Waar gaan we naar toe?* vraagt ze.
- *Naar de aardappelensteiger.*
- *En is Agnes daar ook?*
- *Agnes is er niet meer, oma.*
- *O, jawel hoor...* Het klinkt niet als een ontkenning, niet als tegen-sputeren, maar als een zekerheid.

De jonge vrouw is sterk en donker, de oude broos met de huid bijna doorzichtig in het maanlicht. Ze zitten tegenover elkaar in de roeiboot met de waarheid ergens tussen hen in.

kringloop jos

Hij heeft de werkplaats opgeruimd. De fietsen die gerepareerd zijn staan klaar onder het afdak. Voor de probleemgevallen zal hij morgen eerst kijken of hij de draibank weer aan de praat krijgt. Jos veeft het afval op een hoopje. Zo tegen de avond frist het altijd even op. Zwaluwen vliegen in en uit. Vorige week zijn de eieren uitgekomen dus het is nu topdrukte net als in de werkplaats. Gelukkig springt zijn zus Sarah sinds ze weer bij hen op het dorp woont vrijwel dagelijks bij in de moestuin.

De laatste 20 jaar is Jos van fietsenmaker steeds meer een Manus-van-alles geworden. ‘Als het stuk gaat breng je het bij Jos’, weten ze op het dorp. Van zonnecollector tot waterpomp, van ploeg tot tractor. Het begint weer steeds meer op de smederij te lijken, zei zijn vader vorige week. Als bewijs kwam hij met een stokoud fotootje aanzetten. Jozef bewaart z’n schatten in een oude broodtrommel. Trouwboekje, het horloge van zijn vader, een toneelkijker en een ouderwetse knijpkat. Het ding werkt exact zoals de moderne variaties die je weer heel veel ziet, maar deze heeft nog een gloeilampje en is beschimmeld. De foto’s die hij tevoorschijn haalt zijn zonder uitzondering al een paar keer onder water geweest. Die van de smederij heeft zelfs een vloed uit de 20ste eeuw over zich heen gekregen. *1973 of 1953, daar wil ik van af zijn... heel veel koeien ook verdronken toen. Jozef is heel oud, maar het bestaat niet dat hij zich deze herinnert. Een aantal recentere heeft hij wel met eigen ogen aanschouwd. Vloed van vijftig, dus toen was ik 12. Deze is van na de Phoenixvloed, schoof zo de hele dijk de Schelde in. Toen zijn we pas eiland geworden. Kan je je niet voorstellen hè, van Goes kon je vroeger gewoon op de fiets naar Bergen op Zoom.*

Jos kan het zich prima voorstellen, temeer daar hij het verhaal al twintig keer gehoord heeft. Maar zijn vader heeft een punt, net als ooit de smidse is hij zo’n beetje de reparatiewerkplaats van het dorp, maar dan gelukkig met modern gereedschap. Je zal het toch zonder lasapparaat moeten stellen. De elektrische trekker is weliswaar betrouwbaarder dan z’n voorganger op diesel, maar zeker met de hoosbuien van tegenwoordig is er vaak schade aan frees of ploeg, die meestal zo snel mogelijk moet worden verholpen.

Maar voor vandaag zit het erop. Het gefluit van Jos klinkt luid boven dat van de zwaluwen uit. Vana, de schoonheid die zomaar op een dag is langs komen wandelen en gebleven is, en een zegen is, brengt hem een kop thee. Tegenwoordig runt ze het andere deel van de werkplaats. Of het *kledingatelier*, zoals hij het af en toe spottend noemt. Lockmachine en twee eerste klas industriële naaimachines, waarvan eentje voor het zwaardere werk.

- Boven de dampende theekop op de werkbank hangt een bordje met uitgebeitelde letters. ‘Shangri-La’ staat er.
- *Wat betekent dat?* had Zody gevraagd toen hij het ophing.
- *Een plek uit een boek van heel lang geleden, van James Hilton. Een plek waar je zijn wilt.*
- *Dus dat is ook voor ons?* had ze gevraagd met die glinsterende ogen waar hij al zo aan gehecht was geraakt. Vanaf die dag had Jos behalve een vriendin ook een dochter.

perenvuur sarah

Sarah staat bij de vuurpot. De vlammen troosten haar. Niet door hun warmte want het is al vier dagen boven de dertig graden, maar door het patroon, de kleurschakering, het mededogen. Het natte hout knettert, en af en toe ontploft met een schelle fluittoon een opgebold blaadje. Er zijn vier appelbomen ziek. Perenvuur. De indrogende vruchten, de vochtige wondjes op de stam, de tekenen zijn onmiskenbaar. Met tranen in de ogen heeft ze de zaag gepakt en hele takken geamputeerd. Alle besmettingsbronnen in het vuur. De gaard met de statige hoogstambomen ziet er troosteloos uit. Ze streeft de zieke Goudreinet waar ze als kind al in klom.

Het is een moeilijk jaar, vanaf de lente al. Met de derde nieuwe maan was de wind naar het noorden geruimd en twee dagen later doorgelopen naar het oosten. De zee was stil geworden en elke ochtend klom de zon weer iets krachtiger aan de hemel. Dat is nu vier maanden geleden en op de week van de ijsheiligen – met die hagelstorm – na heeft het nog geen druppel geregend. Het waterbekken bij Yerseke is drooggevallen en het vlas staat nog geen 60 cm hoog, terwijl het eigenlijk al geogost zou moeten worden.

Sarah loopt langs de rand van de vlasakker, terug naar het op de vliedberg herbouwde dorp. Bij de uien en de aardappels valt de schade nog mee. Kleiner dan anders, maar geen ziektes dit jaar. Guus, die al nooit wilde trouwen, heeft het dorp verlaten om te zwerven en te denken. Hij wil ‘zichzelf terugvinden’, heeft ie gezegd. Als hij straks haar nog maar terug vindt. Ze herkent het gevoel wel. Zelf is ze toen dat nog kon, dus rond de eeuwwisseling, van Dhaka naar Bodhgaya gereisd met alleen een rugzak. Achthonderd verschrikkelijke kilometers met benzine-auto’s, een uitpuilende trein en hele stukken lopend. Ze heeft er onder de Bodhiboom gezeten, maar de Verlichting heeft haar maar moeizaam bereikt. Bij de Boeddhisten heeft ze gezien met hoe weinig je toe kan en met Guus heeft ze het vaak gehad over de kunst van het minderen, onderdeel worden van de natuur, maar het valt haar zwaar.

Bij haar broer Jos en zijn vriendin gaat het schijnbaar vanzelf, maar het lijkt wel of zij hoe langer hoe meer gehecht raakt aan dingen. Neem nou de boomgaard. Shiva zou alles hebben gekapt en een nieuwe aanplant. Haar haar is bijna helemaal grijs geworden, een echte oma, zei Roos plagend toen ze voor het eerst met Victor op schoot zat. Het ventje is nu alweer drie en boezemt haar af en toe angst in. Die starende ogen, die veel meer lijken te zien dan er is. *Een oude ziel*, had Bernadette gezegd. En terwijl ze van Zody, Madelief, Guus en Roos nog nooit de naam onthouden heeft, herkent ze de peuter altijd. Overgrootmoeder inmiddels. Op het Zeeuwse platteland weet Shiva niet zo erg de weg gelukkig. Hoewel, vorig jaar bij de Engelse griep die pas tegen het voorjaar toesloeg zijn er op het eiland honderden doden gevallen. Maar Jozef en Bernadette lijken wel onkwetsbaar. *Komt door de vis van Peet*, zegt haar vader erover.

zeekoorts peter

Peter stuurt de kotter met vaste hand. Het is een goed schip. De YE 57. Een vijf en zeven. Hij had nooit nagedacht over de bron van zijn woede, alleen maar geslagen. Eerst de hond, die er ook niets aan kon doen dat ie zo hard blafte, daarna, toen zijn vader het begrepen had, of herkend misschien, had hij het drumstel geseld, dagen achter elkaar. Eerst in het razende ritme van de puber, een lompe vierkwartsmaat, tot de deuken in het vel van de pauk zaten. Daarna zachter, geconcentreerder, vijf-achtste, zeven-achtste, elf-achtste uiteindelijk. Eentweedrie – eeeen-tweeee – eentweedrie – eeeeentweeee, net zo lang tot het stil werd in zijn hoofd. Het tellen was de bezwering geworden en de stokken werden overbodig. Muziek lost alles op.

Toen had hij Agnes ontmoet, die als muziek was, de melodie bij het ritme. Als het goed ging tenminste. *Jullie kunnen niet met en niet zonder elkaar*, had Arnout gezegd. Daarom was hij gaan varen, zeven dagen zonder, vijf dagen met. YE 57, een vijf en een zeven, de ideale combinatie. Zodra het torentje van Yerseke uit het zicht is verdwenen, wil hij alweer terug, maar zodra hij aan wal is trekt de zee.

andré van der hout

Ik moet weer op zee gaan, een goed schip en in 't verschiet

Een ster om op aan te sturen, anders verlang ik niet.

Pjotr heeft de woorden van Slauerhoff voor hem in hout gebeiteld. Het bordje slingert in de stuurhut. Er loopt een lange deining over de plaat, die na elke storm weer een stukje opschoven is. Hij kent de geulen, vertrouwt op zijn ogen, op de vogels die hem wijzen waar de ondiepten zijn, waar de makrelen zitten en waar de stroomranden. Agnes hield niet van gedichten, maar kon de woorden zingen alsof ze ze zelf bedacht had. Rommelhond heette de band als een spijtbetuiging aan zijn eerste slachtoffer. Nu is hij al zeven jaar zonder. Zonder haar en zonder muziek. Zeven magere jaren.

Hij zag haar voor het eerst op mosseldag en vijf jaar later hadden ze een kind. Pjotr, een weegschaal natuurlijk, hun bedachtzame zoon. Mosseldag 2095. Nu zijn er meer oesters en mossels dan ooit. Deze september wordt de rijkste mosselmaand sinds mensenheugenis. De oogsten zijn mislukt, maar sinds de Oosterschelde weer helemaal open is, maakt de zee ruimschoots goed wat het land ons onthoudt. Jammer dat Agnes het niet meer mee kan maken. Ze is gestorven op haar vijftigste. *Een mooie leeftijd om dood te gaan*, zei ze met die grote trieste ogen boven haar uitgeteerde lichaam.

Vandaag zou ze 57 geworden zijn. *Getverdemme*. Zo heeft hij nog nooit naar zijn schip gekeken. Hij schenkt zichzelf een borrel in. *Daar ga je lieverd*. Geagiteerd begint hij te tellen, zijn vingers roffellend op het stuurwiel. Behalve de zee heeft hij nu alleen Pjotr nog, 35 alweer, vijf keer zeven. Hij heeft de ogen van z’n moeder en de woede van zijn vader. Gelukkig heeft hij bijtijds hamer en spijkers ontdekt. Beter voor de hond.

eerste kwartier pjotr

Het huis in Valkenisse is bijna klaar en zal straks plaats bieden aan vier tot zes volwassenen en een stuk of tien kinderen. De vuur- en kookplaats in het midden, de wanden opgezet in houtskelet. Prachtige kozijnen van eiken uit eigen zagerij. Zonnepanelen op het dak, al zijn die sinds het stilvallen van de handel met Azië steeds moeilijker te krijgen. Zijn Oom Jos heeft laatst nog een dozijn oudere gereviseerd, maar voor de elektriciteit voldoen de tegenwoordig weer in Nederland geproduceerde Lagerweytjes eigenlijk nog het best; een mini windturbine die nauwelijks onderhoud nodig heeft. Volgende week komt het leukste stuk. Elk huis op deze terp heeft behalve een naam ook een sterrenbeeld als ornament. Hij staat nu op het dak van Waterman en kijkt met de zon in de rug uit over het Sloegebied. Naast het pompgebouw van de aardwarmtecentrale lichten de uitgestrekte zeewierplantages op in het avondlicht. Rood, oker en paars. Zelfs de inmiddels halfovergroeide koepel van de al ver voor Pjotrs tijd buiten werking gestelde kerncentrale ziet er vredig uit in het avondlicht.

Hij bergt zijn gereedschap weg en gaat op huis aan. Zijn huisgenoten koken meestal voor hem. In ruil daarvoor doet hij een dag in de week wat klusjes. Een piepende deur, een nieuwe kist voor de ingemaakte groente. Hoekje vlakken hier, kantje schaven daar.

Zoals bijna elke avond loopt hij nog zijn gebruikelijke rondje. Aan het eind van de Joanna Maria Tak boulevard gaat hij het strand op en loopt langs de vloedlijn tot aan de vuurtoren. De halve maan staat vlak boven de einder, groot en oranje. De avond dat het gebeurde was het een andere maan. Een volle vette voeयर door de onbarmhartig neerkeek op zijn moeder die langzaam en waardig door de golven op haar afliep. Tot de grond onder haar voeten was verdwenen en de ebstroom haar meenam naar waar ze naartoe wilde.

tweeling roos en madelief

Madelief is een stuk bijgetrokken sinds baby Victor er is, vindt Roos. Er verschijnen barsten in de zelfgenoegzaamheid en tegenwoordig werkt ze zelfs mee in de tuin in plaats van alleen maar de o zo belangrijke schooljuf uit te hangen. Je zou bijna je mening over kinderen herzien. Weliswaar wordt het joch tot uit het bot verwend, maar sinds hij er is lijkt er bij haar zus een besef te gloren dat we maar een radertje zijn, dat we meebewe-

gen op iets veel groters. De vanzelfsprekendheid van nieuw leven drukt je ook met je neus op andere feiten, zoals de eindigheid van het jouwe. Verbazend dat zo iets kwetsbaars als een mensenbaby haar binnen een half uur heeft bijgebracht, wat zij haar in dertig jaar nooit heeft kunnen uitleggen.

Madelief werkt op de Viermaster, een leerwerkschool in Vlissingen. Er zijn een paar prachtig ingerichte praktijklokalen, waar behalve modern gereedschap voor de leerlingen ook stevast enkele museumstukken staan. Oom Jos stelt er eer in dat ook die nog allemaal functioneren. Uit het textiellokaal heeft hij gisteren een aftands spinnewiel meegenomen om op te knappen. Verder zijn er een houten blokschaaf, een handboor en een levensgevaarlijke draaibank met drijfriemen en niet afgeschermd tandwielen. In de zomer hebben vrijwel alle leerlingen een paar weken geholpen op het land. Vaak bij familie, maar ook op de leerboerderijen. Nu zijn ze terug. Zoals altijd laat ze de kinderen in haar eerste les met de handboor een klinker te lijf gaan. Na 10 minuten zweogen zijn de meeste niet verder dan het begin van een putje. Zo ondervinden ze hoe ongelooflijk de prestatie is van de geologen, die even verderop tot stoomdiepte, dus kilometers ver de aardkorst in gaan.

Sinds Victor er is werkt ze nog maar drie dagen per week. Op het wooncomplex in Middelburg is kinderopvang een van de voorzieningen naast de wasruimte, de leeszaal en de werkplaats. Vandaag past Roos op het ventje. Ze is een stuk bijgetrokken sinds de kleine Victor er is, vindt Madelief. Aanvankelijk durfde ze het kind amper aan te raken, alsof het een verschrikkelijk virus bij zich droeg. Maar na een maand of drie had ze hem, toen hij een keer krijsend uit z’n middagslaap ontwaakte, zonder iets te zeggen opgepakt en hem tegen haar schouder gedrukt. Victor was meteen stil geworden. Zacht neuriënd was ze nog een half uurtje met hem blijven lopen. *We hebben kennis gemaakt*, had ze gezegd toen ze hem even later botweg weer terug gaf. En vervolgens als vanouds commentaar gegeven op de melk die ze dronken bij de lunch, en gezegd dat zij, (met een dikke vinger haar kant uit), *het vast en zeker ook niet leuk zou vinden als iemand anders de borstvoeding die bedoeld was voor Victor op zou drinken*.

Roos is een precieze. *Hoe zou jij het vinden om levend in een pan te worden gekookt*, zegt ze stevast als er mosselen op het menu staan. *We kunnen hier toch prima leven van de vruchten, noten en groentes die het land geeft, zelfs in zo’n rotjaar als dit*.

Madelief heeft het er met Sarah over gehad. *Het lijkt wel of het in die klei zit*, had ze gezegd. *Als je eenmaal ergens staat is het onmogelijk nog te bewegen. Vastgeboetseerd in een standpunt. Vroeger had je hier de ‘bonders’, waar opa ook bij hoort, de ‘artikel-31ers’, de ‘vrijgemaakten’ – wat veel leuker klinkt dan het was – en nog een handvol clubjes die allemaal een eigen kerk hadden opgericht omdat ze de psalmen iets langzamer wilden zingen*.

- *Op a gaat nogal toch?*
- Sarah tuit haar lippen, *mwah, die kon ook wel streng zijn hoor*. Alleen in de praktijk viel die nogal mee. *Rekkelijk noemden ze dat*.
- Madelief zit nog even na te denken. *Het lijkt me wel beter als Victor helemaal geen diens eet*, zegt ze plompverloren. Sarah schiet bijna in de lach, maar is wijs genoeg om met niet meer dan een kortaf knikje te reageren.

spinnen vana

Jos had die onweerstaanbare lach gelachen toen hij haar uitlegde hoe het werkte. Spinnewiel. Eerst dacht ze het te begrijpen, want gisteren op de eerste mistige najaarsochtend had hij haar van het ene glinsterende web naar het andere geleid. *Nee, anders spinnen*, zei hij. *Wel met draad*, ja.

Jos heeft het instrument zelf gerepareerd, zoals hij altijd alles repareert. *Het is een ‘schippertje’*. Teun had er vroeger ook een. Veel raadselen zouden er niet opgelost worden vanavond. *Weet je wel, die binnenvaartman*.

Onwennig gaat Vana erachter zitten. De pedalen kent ze van het harmonium. *Zonder stroom*, zegt Jos. *Automatische draadgeleider en fluisterstil*. Het wonder voltrekt zich en de wol wordt draad. Maar na een tijdje schudt Vana haar hoofd. Ze vindt het niks. Ook het breien wat veel

mannen en vrouwen in het dorp doen heeft haar nooit getrokken. *Liever naaimachine*, zegt ze zachtjes. Jos sputtert niet tegen, daar kent hij haar inmiddels te goed voor. En toegegeven, ze is een kunstenaar achter dat ding. Bijna elke middag doet ze een stapel naaiwerk voor Jan en alleman. Rok wordt kinderbroek, gescheurd laken theedoek, en ga maar door. Sinds zij bij hem is, is er meer kleur gekomen in het dorp. Een vleugje Afrika in de polder, reliëf op het platte land.

– *Het spijt me*, mompelt ze geheel misplaatst.

– *Geeft niks, kan je je niet prikken ook. Zou ik je over honderd jaar pas wakker kussen.*

Weer die lach, weer een raadsel. Geduldig vertelt hij haar het verhaal van Doornroosje.

– *Over een eeuw wakker worden, brrrr, hoe zou het er hier dan uitzien?*

– *Vragen we aan Dirk, die weet altijd alles.*

Jos legt haar uit dat het eigenlijk een doorvertelverhaal is, maar dat het werd opgeschreven door de broers Grimm, *ken je die dan?*

Weer schudt Vana het hoofd. Na de eindeloze reis die haar met gammele bussen, te voet en per boot van Congo naar Zeeland voerde heeft ze zich de taal en veel van de gewoonten eigen gemaakt. Zelfs aan de klei die wel vruchtbaar is maar eigenlijk niks wil loslaten is ze gewend geraakt en haar kruidentuin staat er prachtig bij. Maar soms voelt ze zich weer even een nieuwkomer. Warm ontvangen, maar een eeuwige vreemdeling. Jos ziet haar vochtige ogen.

– *Sprookjes bedoel ik*, zegt hij zachtjes, *verhalen om door te vertellen.*

Net zoiets als jullie Anansi.

Die kent ze wel. *Ook spin!*

Vana heeft meestal het laatste woord.

de stem van de wind guus

Hij is nu een jaar weg en langzaam wordt het rustiger in zijn hoofd. Ze zeggen dat het malaria is, maar hij weet wel beter. De rillingen blijven, ook als de koorts weg is en het zieke gefluit achtervolgt hem overal. Is het de wind? Toen hij nog fotografeerde hoorde hij haar niet. Toch moet ze er geweest zijn. De voortjagende wolken boven de Schelde op de paar foto's die hij bewaard heeft vertellen genoeg. Het waait altijd in Zeeland. Maar het gesuis is begonnen toen hij ging schilderen. De toenemende onzekerheid over de houdbaarheid van digitale opslag en zijn eigen ambitie om langzamer te leven maakten de keus makkelijk. Sarah dacht dat het doek en de penselen hem rust zouden geven. De aandacht, het zorgvuldige kijken, de concentratie op het onderwerp. Maar niets is minder waar. Een foto is een gestolen moment, bemachtigd op de eeuwigheid, een fractie van een seconde tussen verleden en toekomst. Daarbij vergeleken is een penseel even traag als onbeholpen. De lichtval is weg voor je goed en wel begonnen bent, de compositie verstoord, de lach verdwenen.

Het enige schilderij dat hij voltooid heeft is dat van het poldermolen-tje achter de werkplaats van Jos. Zijn zwager had zelf geholpen het weer neer te zetten, als vervanging van het elektrische gemaaltje. *Omslachtig toch om eerst stoom uit de aarde te halen, dat om te vormen naar elektriciteit en dat vervolgens met 1800 meter kostbaar koper hiernaartoe te brengen, waarna je een computer nodig hebt om het waterpeil te regelen?* Guus had het begrepen en beaamd. *Terwijl zo'n molen alles helemaal automatisch doet. Een gewone 'Bosman', een ontwerp van twee eeuwen oud. Volmaakt in zijn eenvoud.*

Zo ging de lofzang nog even door. *De wind is soms onze vijand, maar meestal onze vriend.* En daar vergiste Jos zich. De wind is geen vriend. Langzaam maar zeker maakt ze je stapelkrankzinnig. Hij was hoe langer hoe harder gaan fluiten om het niet meer te hoeven horen. Het eeuwige gesuis, de pieptoon in je oren die langzaam maar zeker midden in je hoofd komt te zitten, het gezucht door de kieren van hun huis, het geritsel van de populieren, zelfs nadat ze waren omgewaaid.

Daarom is hij weggegaan, weg van zijn dierbare Sarah, weg van zijn kinderen, van Roos die het beste voorheeft met de wereld, maar vooral goed is geworden in ruzie maken. Omdat je een koe niet ongevraagd mag melken, laat staan slachten en ze eigenlijk nog gelijk heeft ook.

Het wordt elke dag warmer. De meeste reizigers die hij tegen komt gaan de andere kant op, noordwaarts, weg van de droogte. Hij is op de zon afgelopen tot hij haar ontmoette, de vrouw die uit de woestijn kwam. *Natuurlijk waait het daar ook*, had ze gezegd, met ogen die lachten onder haar hoofddoek. Een dag of vier zijn ze met elkaar op gelopen, in oostelijke richting, een compromis op het kompas, een korte windstilte. Samen hebben ze overnacht, kruidenthee gemaakt en hortende gesprekken gevoerd in moeizaam Frans. Toen was hij afgebogen, verder naar het zuiden.

Maar sinds die ontmoeting waren de rillingen verdwenen. Nu is hij in Avignon beland en zit op een halve brug, wat dat ook betekenen mag. Veel water staat er niet meer in de Rhône. Guus ziet de opwaaiende jurken en de bewegende platanen, maar in zijn hoofd is het eindelijk stil.

de heler sanne

Ze maakt zich meer zorgen dan ze wil toegeven. Na de teruglopende handelsstromen lijkt het dan nu een feit te worden. Het dataverkeer hapert. Sinds ze haar studie begon is de bibliotheek in Harvard niet alleen slechter bereikbaar geworden, maar ook onbetrouwbaarder. Library of Congres idem dito. Niet werkende codescs, op hol geslagen auto-repair. Ze weet hoe het komt ook. Alle high-end technische systemen van de afgelopen eeuw waren gebaseerd op een permanente en vrije uitwisseling van informatie en grondstoffen. Door de tweede Amerikaanse burgeroorlog, uitgeputte mijnen en handelsbelemmeringen krijgen zelfs de Chinezen nog amper iets simpels als een telefoon in elkaar. Laat staan wij hier. Oom Jos haalt er zijn schouders over op. *Dan gaan we toch gewoon bekabelen. Ik heb nog 1800 meter koperdraad liggen.*

Jullie leven achteruit, had ze tegen haar ouders gezegd. Mag hoor, maar ik wil liever proberen er nog wat van te maken. En als iemand dat kon was zij het. Op school altijd al bezig met cijfers in plaats van liedjes te zingen die de gewassen voorspoediger zouden laten groeien. Ze zeiden dat ze een tovenaarsleerling was, maar het is omgekeerd. *Jullie hebben het opgegeven*, had ze geschreeuwd. Straks weten we niks meer, gaan we gewoon allemaal dood omdat niemand zich meer wil verdiepen in de werking van een virus.

Diep in haar hart weet ze dat ze het zelf ook heeft opgegeven op het moment dat ze op het water is gaan wonen. Een drijvende stad, meebewegend met zeespiegel. De zee houden we niet meer tegen. Ongelofelijk maar waar, in twee eeuwen tijd is er een hele planeet doorheen gejaagd. Onomkeerbaar. In die zin snapt ze haar ouders wel. Sarah die met dieren heeft leren praten en Guus die de spoken in z'n hoofd niet langer onder controle heeft.

Go with the flow.

Ze wilde dat ze het kon.

lied van de aarde paulus

De burgemeester loopt druk te doen met een microfoon, die straks ongetwijfeld uitvalt. Paulus heeft een hekel aan de rituelen om de warmtewinning heen. *Zijn we eindelijk van die schijnheilige priesters met hun wijwaterkwast en die vreugdeloze gereformeerden af, bedenken ze weer wat nieuws. De aarde om toestemming vragen haar warmte te delen*, fulmineert hij. *Stel je voor dat ze een keer 'nee' zegt. Of het goddorie een ontmaagding is.* Carmen die naast hem zit houdt met enige moeite haar gezicht in de plooi, maar haar ogen lachen. Ze is de ideale ex. Nooit gezeur, dopt haar eigen boontjes, kan koken als een godin (ze ziet zelfs kans om uit die afgezaagde zeewier nog iets lekkers te maken, ja wel met een oestertje er bij natuurlijk) altijd prima seks en ook nog humor.

Soms betreurt hij het dat ze geen kinderen hebben. Niet alleen is hun relatie er op stuk gelopen, ook betrapt hij zichzelf er steeds vaker op dat hij zich probeert voor te stellen hoe hun zoon zich in deze gekke tijd zou hebben gedragen. Of hij ook advocaat zou zijn geworden, ondanks de sombere toekomst voor de beroepsgroep. Of hij wel in staat zou zijn het benauwde Zeeland te ontvluchten. Vast wel. Iedereen is onderweg te- genwoordig. Behalve dat hij niet 'gezegend' is met kinderen (hij heeft na-

tuurlijk wel Marieke, maar dat kan je kwalijk een zegen noemen. Al gaat het iets beter sinds ze verkering heeft met een koffiebruine Amerikaan die bij de zoetwaterwinning werkt) heeft Paulus zijn zaakjes goed voor elkaar. Rogier de Wit die geologie studeerde toen hij ook in Leiden zat heeft hem het bedrijf binnen geloodst. Aan boortechniek en de exploita-tie van warmtenetten is goed geld te verdienen, zelfs binnen de grenzen van die verdomde non-profit. Jammer alleen van de poespas er omheen. Na de dankdag voor het gewas is de 'dag van de aarde' een van de belangrijkste op de kalender geworden. En dan moet het ook nog op het exacte begin van de herfst, al weet binnenkort niemand meer precies wanneer dat is, want de ene na de andere satelliet valt uit de hemel. Aan de andere kant moet hij bekennen dat het hem ook een vorm van rust geeft. Toen hij begon bij de EMZ had hij nog een draadloze telefoon. Die zou nu al 20 overbodige berichten hebben weergegeven. De burgemees-ter tikt op de microfoon en heet iedereen welkom. Dan begeeft de geluidsinstallatie het.

volle maan zody

Niemand weet waar hij vandaan is gekomen. De meesten hebben een lange weg afgelegd. Via Praag en München, waar de vluchtelingenstro-men zich vermengen met die van over de Alpen. Hij spreekt een beetje Duits en noemt zichzelf Heinrich. Zody denkt dat hij eerder van de Zwarte Zee komt, of uit Georgië. Het vergeelde reisdocument dat hij bij zich heeft is afgegeven in Odessa en vermeldt als achternaam Paradjanov. Boer Schot heeft hem afgezet, met zijn hele hebben en houwen. Een leren koffer met een riem erom, vier dekens en een gebutste kist. Er zijn vaak vluchtelingen in het dorp. Sommige blijven hangen, zeker in de zomer als ze kunnen meewerken op het land.

Zody wijst hem een tafel tussen de andere. De vreemdeling heeft geluk, want het is oogstfeest. Al te best was de oogst dit jaar overigens niet, maar aan mosselen en oesters is geen gebrek. Ook de pompoe-nen liggen er als een goedmakertje van moeder natuur prachtig bij. De kastanjes en walnoten zijn aan de kleine kant, maar erg smakelijk. Vana schept aardappels op. Bijna iedereen is er vandaag. Jozef en Bernadette – die zeker twintig jaar ouder zijn dan de andere grijsaards – zitten aan het hoofd van de tafel en drinken mee van de gerstewijn, wat net als Heinrich ook een valse naam is, want het is eigenlijk bier, dat beter past bij aardappels dan bij schelpdieren, maar ja.

Na het eten wordt er een vuur gemaakt en wachten ze tot de maan opkomt. Het wordt rumoeriger en sommigen neurïen zachtjes een lied. Heinrich haalt het deksel van de donkere kist en toont trots het tafel-orgeltje dat hij duizenden kilometers heeft meegesleept. In plaats van de gebruikelijke voetpedalen zit er een lange hendel aan die hij met zijn knie heen en weer beweegt. Jos haalt zijn accordeon en samen met het piepende windorgeltje dat meer lucht dan klank lijkt te produceren weven ze een merkwaardig weemoedig klankbed onder het steeds luider klinkende gezang. In een korte pauze inspecteert Jos het instrument van de gast uit Odessa. *Zuigwind, éénstemmig*, constateert hij bewonde-rend. *Lekke blaasbalg*, laat hij er meteen op volgen. Heinrich heeft hem blijkbaar verstaan en knikt instemmend. *Kaput. Pffffff*, imiteert hij met zijn mond de weglekkende lucht. *Morgen maken*, knikt Jos.

Maar het kistorgel zal de andere dag niet gerepareerd worden. Jozef komt geschrokken op hen af. *Bernadette is zoek*. Ze lopen terug naar de huizen. *Is ze niet gewoon binnen?* Jozef schudt somber het hoofd. Zody loopt op de mannen af, aarzelt even, maar zegt het toch. *Ik denk dat ik wel weet waar ze is.*

Als ze bij de aardappelensteiger aankomen zien ze haar meteen. Een liggende gestalte, de broze huid bijna doorschijnend in het maanlicht. Jozef knielt naast haar en streelt de witte haren. *Hoe wist je dat ze hier was?* vraagt hij aan Zody.

Ze had een afspraakje.

energie
Onze samenleving heeft met vallen en opstaan en uitgebreide wetenschappelijke deliberaties een welvarende manier ontwikkeld om de ecologische footprint te verkleinen. Het geheim van krimpen met behoud van welvaart is niet zo erg ingewikkeld. Twee belangrijke ingrediënten zijn bevolkingspolitiek – waarover later meer – en gericht energiebeleid. Bij dat laatste is er allereerst massief ingezet op besparingen (20% minder gebruik!). Dit kan zonder overdrijving een nieuwe 'bron' van energie worden genoemd omdat iedere watt die niet wordt gebruikt ongeveer het driedubbele aan opwekking scheelt. Door een slim fiscaal stelsel zijn energievretende apparaten en spijzieke materiaaltoepassingen schreeuwend duur geworden en faseerden zichzelf geleidelijk uit. Na de afbraak van de kolen-centrale in Borssele is de locatie lange tijd in gebruik geweest voor de assemblage van grote offshore windturbines en ook van drijvende windturbines. Door de overvloedige elektriciteitsopwekking wordt bij een overcapaciteit veel waterstof geproduceerd. Waterstof is de brandstof voor het zware werk. Ook het gasnet blijft gewoon liggen voor het huishoudelijk gebruik omdat het met kleine aanpassingen geschikt bleek voor transport van waterstof. Toch liepen we vaak op tegen de grenzen van het mogelijke binnen dit concept. Het uitfasen van fossiele brandstoffen ging te langzaam. Uiteindelijk was ondersteuning nodig door compacte thoriumcentrales bij Borssele. Een welhaast eindeloze hoeveelheid onderzoek naar en dito deliberaties over het 'inherent veilige' karakter van deze gesmolten zoutreactoren resulteerden uiteindelijk in groen licht voor de bouw van een aantal kleine modulaire eenheden op het terrein. Opslag radioactief afval wordt door de relatief korte halfwaardetijd van thorium vergemakkelijkt. Het wordt deels verscheppt naar Finland waar het in diepe zoutcavernes wordt opgeslagen en deels verglaasd. De temperatuurstijging is op 1,7°C nu hopelijk stabiel.

waterveiligheid
De zeespiegel is nu tot 1,75 meter gestegen. Onze Aarde Systeem Wetenschappers maakten ons ervan bewust dat voordat het al het eerdere uitgestoten industriële CO₂ door de oceanen is opgenomen nog wel zo'n 10.000 jaar zal duren. De waterveiligheidsvraagstukken zoals het nog verder omhoogkomen van de zeespiegel, het radicaal veranderen van de weerspatronen en onvoorspelbaar

worden van de rivierafvoeren zullen ons dus ook nog wel enige eeuwen bezighouden. Een kleine, maar venijnige, watersnood op Beveland door een dijkval bij Bath tijdens een springvloed heeft de discussie op scherp gezet. We besloten tot een radicale breuk met het Deltaplan en zetten daar de Open Armen Strategie tegenover die we combineren met een uitgekende, strategische consolidatie van het eilandenrijk. De Oosterschelde wordt heropend, de Grevelingen wordt van zijn Brouwersdam verlost. De werkzaamheden aan het Haringvliet zijn nog in volle gang. Ook wordt de Westerschelde niet meer uitgediept. Het oude Sloe wordt ook weer ontgraven. De veiligheid wordt gegarandeerd door, voorafgaand aan het verwijderen van de afsluitingswerken, superdijken te construeren. Deze, van de Japanse tsunamimaatregelen afgekeken, waterkeringen zijn in extreme gevallen wel overspoelbaar maar bezwijken nooit. Daarop kunnen we vertrouwen omdat ze een kruinbreedte van zo'n 200 meter hebben. Op dit profiel kan zelfs gewoond (en gevoetbald) worden. Ze liggen wat meer landinwaarts dan de bestaande dijktracés en dat heeft wat grond gekost, maar we hebben het ervoor over. Voor de nieuwe/oude mondingen beginnen zich onder water zowaar de eerste tekenen van de traditionele sedimentwaaiers af te tekenen. Op langere termijn zijn die ook van belang voor de waterveiligheid. De bodemdaling wordt aan banden gelegd door minder diepe ontwatering.

natuur(beleid)
De Europese kaart van de 22ste eeuw toont de sporen van de succesvolle beweging – Half-Earth – om in Europa een samenhangend netwerk van natuurgebieden tot stand te brengen. De Half-Earth doelstelling is nergens gehaald, maar de boodschap dat de evolutie alleen beschermd kan worden door ge-co-evolveerde systemen in hun geheel te bewaren, zijn goed aangekomen. Dit opnieuw verwilderen was deels een autonoom proces doordat hele regio's, vooral berggebieden, door de landbouw zijn verlaten en deels een gericht beleid om ontbrekende stukken tussen de bergketens te bestemmen. In het nog steeds dichtbevolkte Nederland was dit radicale concept moeilijker inpasbaar, maar we hebben onze eigen draai eraan gegeven. Als Helers zijn we gespecialiseerd in slimme functiecombinaties en radicaal natuurinclusief ontwerpen. Spectaculair natuurherstel werd in het mariene milieu gerealiseerd door delen van

de enorme windparken op zee tot beschermde zones te maken met beperkte toegang voor boomkorsvisserij. Natuurontwikkeling is meegesurft op werkzaamheden rond de waterveiligheid. Er ontstaat bijvoorbeeld hypersaline natuur in de nieuwe 'inlagen' tussen de oude zeedijken en de superdijken. Onverwachte bonus: er heeft zich daar een kolonie flamingo's gevestigd die waarschijnlijk een blijvertje is. De grootste winst zat en zit uiteraard in herstellen van de natuurlijke dynamiek en processen door de 'open armen strategie', waardoor grote oppervlaktes intergetijdengebied en de bijbehorende natuur in oude luister werden hersteld. Ook alle interessante gradienten tussen zoet en zout zijn weer teruggebracht. Noord-Beveland is door de gezamenlijke natuurorganisaties aangekocht en daar zijn allerlei ontpolderingsexperimenten gaande die uiteindelijk een robuust natuurgebied aan de delta zal toevoegen. Aan de landzijde is er door het gemengde bedrijf nieuwe stijl ook interessante boeren natuur opgebloeid. Al met al boekten we een grote biodiversiteitswinst in 2134.

milieu(beleid)
Op wetenschappelijke grondslag zou je onze aanpak als volgt kunnen karakteriseren. Wij hebben al die jaren consequent naar de stofwisseling – het metabolisme – van onze gehele samenleving gekeken en van daaruit stappen ondernomen voor een ecologische optimalisatie. Veel van het wetenschappelijk onderzoek is gericht op het stap voor stap harmoniseren van onze metabolische processen met die van de Aardesystemen. Via levenscyclusanalyses wordt het materiaalgebruik milieutechnisch geoptimaliseerd. Er is een contractuele recycle- en terugnameplicht gerealiseerd. Misschien wel het belangrijkste instrument is met een Belasting op de Toegevoegde Koolstof die tot in de haarvaten van de samenleving voor innovaties zorgt. Later zijn telkens andere 'externaliteiten' aan dit fiscale programma toegevoegd, zodat we veilig kunnen stellen dat nu de werkelijke kosten in werkelijke prijzen zijn verwerkt. De effecten zijn groot: sommige producten – zoals aluminium – zijn vrijwel onbetaalbaar geworden

landbouw/voedselvoorziening
Boeren zijn in staat tot volhoudbaar en echt rationeel grondgebruik, doordat forse inkomensbestanddelen van de bedrijven worden gevormd door maatschappelijke doelen als opslag organische stof, waterretentie en waterkwaliteitsverbetering en natuurlijk biodiversiteit.

Dit zijn zulke volwassen componenten in het inkomen dat voedsel soms wel eens een bijproduct lijkt. Het heeft al met al geresulteerd in een soort gemengde bedrijven nieuwe stijl die gebaseerd zijn op agro-ecologische inzichten die vooral een blijvende bodemvruchtbaarheid als toetssteen gebruikt. Strokenbouw, waar in verschillende teelten in afwisselende smalle stroken verbouwd worden, bepaalt het beeld. Runderen, deels huisdieren, deels wilde grazers sluiten de nutriëntenkringloop op de bedrijven. Er is nog steeds sprake van gezinsbedrijven die evenwel soms eigen-doms zijn van mensen uit de steden en stadjes. De boeren daar zijn in loondienst en werken in opdracht van de afnemers, de prosumers. Dat de focus van de productie is verlegd naar kwaliteit, is ook merkbaar aan de culinaire kwaliteit. Boerenstudiegroepen steken elkaar de loef af met nieuwe producten en nieuwe (soms lang vergeten) rassen. Het mariene ecosysteem is enorm opgeknapt van plaatselijke visverboden dat ook de visserij op grotere vangsten kan rekenen. De herstelde estuariën bieden de basis voor een nieuwe gouden eeuw van de schelpdieren- kweek. Zeeland ritselt van fijnproever-restaurants en levert een flinke bijdrage aan het succesvolle exportproduct van delicatessen en specialiteiten. Ons dieet voor de Planeet: van veganistisch tot vleesarm, dat wil zeggen met soms een bescheiden stukje vlees van de grazers en het wild erbij.

vestigingspatroon
Mondiaal is de bevolkingsgroei afgebogen door een gericht beleid van educatie van meisjes en vrouwen. In Zeeland merken we daar nog niet erg veel van. De steden zijn verdicht en waar sprake is van landelijk wonen lopen die naadloos over in leisure-complexen. Zeeland is een kwalitatief hoogwaardige vakantiebestemming en – het lijkt wel in het verlengde daarvan te liggen – een steeds aantrekkelijker vestigingsmilieu.

de heler

ramp: artificieel zelfbewustzijn

nullen en enen
De ethische discussies lopen altijd jaren achter op de wetenschappelijke werkvloer. Voor we het goed en wel beseffen is in het geniep een zelflerend systeem ook zelfbewust geworden en heeft delen van het WWW gekaapt. De AI-slang bijt zich in zijn staart.

oneindige deliberaties
Wij bekijken dingen graag eerst van alle kanten voor we groen licht geven. Niet alles wat kan, moet ook gebeuren. Ethische aspecten en ecologische effecten van nieuwe ontwikkelingen worden op een goudschaaltje gewogen. Better safe than sorry.

energie

thorium en waterstof
Eindeloze analyses waarin risico's van verdere opwarming werden afgewogen tegen risico's van kernenergie, deden ons uitkomen op een mix van inherent veilige Thorium-centrales, een flink aandeel windenergie en productie van waterstof als hoogwaardige brandstof.

hoogspanning en horizon
Om tempo te maken brachten we een tijdelijk, esthetisch offer voor het klimaat. Op land zijn nu de meeste windturbines afgeschreven en met dank voor bevoegde diensten vervangen door zee-monsters, exemplaren van tweehonderd meter en hoger. Alle hoogspanningsleidingen zijn ingegraven.

museum voor het fossiel expressionisme
De voormalige kerncentrale van Borssele doet dienst als museum van het 'fossiel expressionisme'. Een fraaie collectie artefacten, en Amerikaanse auto's (!), uit de tijd dat er met energie gesmeten werd. De barsten in de kerncentrale zijn door Kintsugi kunstenaars met goud geaccentueerd. Een wereldattractie.

planet repair man
Helende werkzaamheden zullen nooit een sluitende business case vormen. Er wordt letterlijk geld in het water gegooit door alle overbodig geworden stuwdammen op te ruimen. Resultaat: spectaculaire verbetering van vismigratie en rivieren voeren weer sediment af naar waaiers voor de kust.

waterveiligheid

superdijken en sedimentwaaiers
We vertrouwen op enigszins landinwaarts gelegen tsunamidijken van tweehonderd meter breed. Overspoelbaar, maar onbezikbaar. De golfmaal wordt gebroken door de sedimentwaaiers die zich onder water opnieuw vormen aan de mondingen van de rivierarmen.

wisselpolders rond de dijken
Tussen de oude en de nieuwe dijk liggen de uitlagen. Soms voor hypersalene natuur, soms voor zoetwateropslag, maar meestal als wisselpolders. In een deftig tempo worden vijftig jaar natuur en opalibing steeds afgewisseld door vijftig jaar landbouw.

planet repair woman
Hier ademt het getij in een damloze delta. Het Sloe stroomt weer door en Walcheren is weer een eiland. De slikken en schorren slibben op, de biodiversiteit gedijt volop, zo ook het eilandleven.

mobiliteit

wind, waterstof en helium
Zwaar transport te land, ter zee en in de lucht is georganiseerd door ultramoderne zeilcarriers voor het langrange werk, waterstof aangedreven schepen en vrachtwagens voor het sneltransport. Majestueuze vliegende vleugels die hun drijfvermogen aan helium danken en worden voortgestuwd door waterstofmotoren.

drijvende havens
De lastiger navigerende zeilcarriers worden gedokt in drijvende havens voor de kust. De eilanden bieden in hun constructie een grote opslagcapaciteit. Ze zijn stevig verankerd en worden periodiek versleept om de schaduwshade op de zeebodem te verkleinen.

landbouw en natuur

agro ecology
Subtiële, slimme landbouw op wetenschappelijke basis heeft duurzame bodemvruchtbaarheid en natuurlijke plaagbestrijding in het vaandel. Agro forestry zorgt ervoor dat het boesgepervakje in de tuin van Zeeland flink toeneemt. Een rijke maast wordt door eikeldrones verspreid om het aandeel eiken te vergroten.

planet repair person
Ecologische verbindingzones tussen de Europese berggebieden hebben de populaties van gras-dieren en predatoren doen opveren. The Big Five: edelherten, wolven, lynxen, beren en wisent zijn terug. Vissersluwe zones, oceaanservaten en het stoppen van de jacht op zeezoogdieren hebben eenzijdige helend effect op zee.

de heler met open armen

beschermengel bernadette

Het jongetje lijkt alle paden te kennen. Watervlug glipt hij onder duin-doorn en jeneverbes door. Zijn sporen in het zand vermengen zich met die van reeën en vossen. Op een hoog duin staat hij even stil. *Oma!* roept hij, maar behalve de talrijke vogels is niets te horen. Pas als hij hijgend op het strand is aangekomen ziet hij haar. Een gebogen gestalte in de verte, die met haar wandelstok af toe de diepte van het water om haar heen peilt. Het is net eb geweest en in de Oosterschelde zijn grote stukken droog gevallen. Op een van de platen scharrelt Bernadette op haar gemak rond, de haren wit oplichtend in de najaarszon. Victor weet hoe snel het water opkomt. Hij is 7 jaar en klein voor zijn leeftijd. Altijd als hij bij tante Zody logeert, gaan ze wandelen met ouwe oma. Maar vandaag is Zody slaap gevallen in de duinpan, terwijl hij een ‘vossenhol’ maakte.

Hij had Zody moeten wekken, bedenkt hij, terwijl hij het water in loopt. Al na een klein stukje zwemmen voelt hij weer grond onder zijn voeten. Hij rent over de plaat, waar eigenlijk geen mensen mogen komen. Daar schieten al een paar zeehonden geschrokken weg. Tegen de zon in ziet hij het tengere silhouet van zijn overgrootmoeder. Hiervandaan lijkt het alsof ze op het water loopt. Achter hem spoelen de eerste golven over de plaat die net nog droog was. Oma, roept hij nog eens. Nu hoort ze hem wel en zwaait vrolijk met haar stok. Nog een geul zwemt hij over, rent het laatste stuk en dan vindt zijn kleine gebruinde hand de gerimpel-de witte.

– *Hallo Victor, zegt ze vriendelijk. Ben jij er ook, jongen? Is het niet te koud voor je?* Ze kijkt naar zijn natte kleren, naar het kippenvel op zijn armen en dan weer in de verte.

– *Ga je mee?* Geduldig wijst hij haar de weg terug, over de steeds verder onder water verdwijnende plaat. Hij zwemt over de geul, terwijl zijn oma zonder een spoor van haast naast hem waadt. *Wat ging u doen?* vraagt hij. *Even naar Jozef.* Ze bukt zich en fluitert het vervolg in zijn oor, alsof het om een groot geheim gaat. *We hadden afgesproken op de aardappelensteiger.*

Zody is wakker geworden en rent huilend van angst naar de vloedlijn. Als de twee weer op het strand zijn is Bernadette nat tot boven haar middel. *Zullen jullie nooit meer zo gevaarlijk doen,* huilt Zody, half boos, half opgelucht. Victor laat het maar zo. Zijn grote ogen zien hoe in de verte het lage herfstlicht op een vlucht flamingo’s valt.

wildernis pjotr

De kolossale vleugel glijdt geruisloos door de stratosfeer. Buiten is het –78°C, wat altijd nog een stuk warmer is dan de vloeibare waterstof achter hem in de zwevende driehoek. De navigatie weet precies waar ze zitten, en dat is maar goed ook want beneden hem zijn de meeste bakens verdwenen. Het plan Wilson is een stuk beter uitgpakt dan hij had gedacht. Na het in de 21ste eeuw aangerichte slagveld is het tropisch oerwoud weer op de weg terug, een ondoordringbare groene baan dwars over het Zuid-Amerikaanse continent. Bijna de halve aarde teruggegeven aan de natuur. *Beter voor de dieren en uiteindelijk ook beter voor ons,* zei zijn nichtje Roos onlangs nog in een interview.

Er is maar één minpuntje en misschien is hij daarom wel piloot geworden. Nou ja, piloot, conducteur kun je het beter noemen, want het vleugelschip vliegt zonder menselijke bemoeienis het beste. *Ik hoor bij de andere helft,* had zijn vader gezegd, en hij was op reis gegaan. Peter met de indrukwekkende bakkebaarden, die als voornaamste ambitie had om van de wind te leven, had zijn vrouw, zijn zoon en zijn drumstel achter zich gelaten om op zoek te gaan naar andere ritmes, naar de geluiden van de jungle. Zeven jaar was hij nu weg. Aanvankelijk had Agnes er om gelachen. *Joh, die wil gewoon even alleen zijn met de roffels in zijn kop.* Maar hij had meteen begrepen dat het hem ernst was, dat hij daarheen wilde waar je helemaal niet heen mocht, waar poema’s, neushoorns en gifslangen weer de baas waren, waar de mens op z’n best een snelle dood stierf en op zijn slechtst langzaam knettergek werd van een apenziekte.

Pjotr keek onder zich, naar de vanaf deze hoogte ogenschijnlijk egaal groene oppervlakte waar alleen af en toe de Amazone doorheen

glinsterde en nu ineens recht onder hem de ruïnes van de teruggegeven stad Santarem. Misschien was Peter wel in Afrika. Of op zee. Het was geen zoeken wat hij deed, het was afscheid nemen. Toch ging het beter met hem sinds hij vloog; alle mensen even onzichtbaar als z’n vader. Wildernis.

Als ze geluk hebben met de straalstroom is hij over een dag alweer in Vlissingen.

geboortegrond jos

Het kan altijd erger, weet hij sinds Vana bij hem is komen wonen. Misschien was het het gedeelte lot dat hen aan elkaar verbonden heeft, misschien liefde of – een stuk minder romantisch – een door een van die supercomputers uitgerekende ‘match’. Twee profielen, een zwart en een wit, een gebroken vrouw en een monteur. Twee mensen die hun huis waren kwijtgeraakt, dat geeft allicht gesprekstof had het lot (of Art-Int natuurlijk, maar hij hield het liever op het lot) gedacht en ze aan elkaar voorgesteld in de koude novembermist. Het verschil was dat hij nog steeds terug kon naar z’n geboortegrond al lag er tegenwoordig dan tien meter zand, klei en basalt bovenop, terwijl zij alles achter had gelaten. Vana behoorde tot een van de laatste groepen die uit Congo was gekomen. Bukavu waar ze is opgegroeid is nu onderdeel van het gigantische Wilsonreservaat dat zich uitstrekt van Kinshasa tot de oostelijke oever van het Victoriameer. Het was liefde op het eerste gezicht geweest. *Lekker weertje deze daaaaag,* had ze gezegd. Niet omdat het lekker weer was, want het miezerde onafgebroken, maar om iets te zeggen in die nieuwe ondoorgrondelijke taal die nooit helemaal de hare zou worden.

Nu staat hij zoals elke ochtend op de plek waar hij geboren is, waar de smederij van zijn voorouders gestaan heeft, de garage van zijn grootvader en de werkplaats van zijn vader. Jos staart over de Oosterschelde in de verte. De nieuwe dijk is 200 meter breed en ligt een stuk verder landinwaarts dan de oude waar vroeger de werkplaats achter schuilging. Het dorp is natuur geworden, net als de bovenlaag van de dijk. Goed dat Jozef het niet meer heeft mee hoeven maken. En zijn moeder? Ach Bernadette heeft het heden al lang geleden vaarwel gezegd. Af en toe herkent ze hem nog, maar meestal niet. Ze vertelt Zody verhalen over mooie Jozef en als ze met haar achterkleinkind op schoot zit lijkt ze een gewone gelukkige oma.

En als hij eerlijk is, is Beveland er inderdaad een stuk beter aan toe dan in zijn jeugd. Vorige week heeft hij zijn oude schoolroute geprobeerd te fietsen. Een paar herstelde waterlopen hebben de tocht een minuut of twintig langer gemaakt. Maar de afwisseling in het landschap, de dieren die hij tegenwoordig weer tegenkomt, strokenbouw, vrienden, het in de regeringspropaganda geroemde gemengde bedrijf nieuwe stijl, eigenlijk is het allemaal beter. Bouwwerken zijn opgetrokken uit hout, leem, baksteen en modulair staal in eindeloze variaties. De wereld ziet er een stuk mooier uit, dat moet hij zijn nichtje nageven.

Alleen jammer dat er af en toe een dorp verdwenen is. Of een stad in Afrika.

de ontmoeting hugo

Hugo inspecteert de tafels. Sjiké, maar niet al te netjes is de formule. De tafelkleden zijn van fijn gewezen jute, eenvoudige houten stoelen die je makkelijk bij kan schuiven staan nog aan de wand. *Een goed restaurant is een ontmoetingsplaats,* had hij in verschillende interviews verkondigd, *dat we hier ook het lekkerste eten van het land hebben is de belangrijkste bijzaak.* Die losse, nonchalante houding heeft hem geen wind-eieren gelegd. Toen hij geld kwam lenen, heeft hij met moeder Carmen zijn plannen besproken. Een superieur restaurant met een eenvoudige uitstraling, wilde hij. Geen vlees, wel een keur aan vis en schelpdieren, *we zitten vlak aan de kust tenslotte,* en een uitgebreide veganistische kaart. *Mensen willen een fijne avond hebben, en na afloop geen last van hun geweten.* Carmen had hem haar spaargeld zonder meer toe-vertrouwd en als het een beetje mee zat kon hij haar volgend jaar alles terug betalen.

andré van der hout

In de keuken hoeft hij maar vluchtig rond te kijken. Sinds hij de sous-chef van de concurrent uit Middelburg hier de leiding heeft toevertrouwd, loopt het veel beter. De jongen is met z’n 25 jaar een van de jongste in het wereldje, maar een meester in zijn vak. Op de grens van zilt en zoet weet hij eindeloze variaties te bedenken, en met linzen en kapucijners kan hij toveren. Jammer dat dat malle Michelinsysteem is afgeschaft, anders hadden ze zomaar op een ster of twee kunnen staan.

Nadeel van de horeca is dat hij vaak laat thuis is. Aan de ene kant geniet hij van het praatje aan de bar nadat de gasten weg zijn, aan de andere kant staat hij graag tijdig op om naar het strand te gaan als het nog rustig is. Dat is niet zo vaak meer. Het wemelt van de toeristen, en uit de reserveringslijsten van ‘De Ontmoeting’ weet hij ook dat steeds meer buitenlanders zich in Zeeland vestigen. Veel daarvan zijn matige zwemmers en denken bovendien dat de Oosterschelde een binnenmeertje is. Vorig jaar heeft hij een week meegedraaid in de reddingsbrigade, maar dat is niks voor hem.

Niemand luistert zo slecht als iemand die bezig is te verdrinken.

opslag agnes

Toen de zesde Thoriumcentrale werd bij geschakeld heeft ze opslag gehad. *Is het gevaarlijk dan?* had ze gevraagd. Maar nee, de techniek is inherent veilig volgens de afdelingschef. *Zelfs als het fout gaat, gaat het nog goed.* Waarom elk transport van radioactief afval, dat opgeslagen wordt in Finland, dan wordt benaderd als een militaire operatie is haar een raadsel. Maar goed, 12% erbij, dat is meer dan ze had durven horen. En ze heeft het nodig ook, want het lijkt erop dat vooral de dingen die zij koopt elke dag in prijs stijgen. Koffie, chocola, een nieuwe vriezer. Sinds de accijnzen worden gebruikt om *milieuvriendige producten uit te faseren,* zoals het op het gemeentehuis werd uitgelegd, lijkt het wel of ze een gat in haar portemonnee heeft. Zelfs de vervanging van het lijstje om Peters portret dat ze tegen de muur heeft gesmeten kostte een kapitaal. *Aluminium,* had de verkoopster kortaf gereageerd op haar verontwaardiging. Alles is peperduur geworden dankzij die koolstofstaks.

Maar goed, ze redt het wel, zoals ze het altijd redt, ondanks de terugkerende sombere perioden. En vanavond zeker wat Pjotr is terug. *Allebei aan de grond,* had ze gezegd, en er zelf het hardst om gelachen. *Ik trakteer wel,* zei hij natuurlijk, de schat.

Ze hebben gegeten aan de Greta Thunberg boulevard. Ongelofelijk lekker was het. Ondanks de kille avond lopen ze nog even het strand op. Aan de overkant stralen de lichtjes van Breskens. Een kotter is op de terugweg naar de haven. De visserij die toch een halve eeuw nagenoeg weg is geweest, is weer de voornaamste bron van inkomsten daar aan de overkant.

Ze slenteren langs de vloedlijn, moeder en zoon, allebei aangeschoten, allebei verlangend naar iets waarvan ze weten dat het niet meer gaat gebeuren. *Gaat het een beetje?* vraagt Pjotr.

– *Een beetje,* zegt ze. Van de boulevard achter hen klinkt zacht muziek, aan hun voeten ruist de zee. Een korte windvlaag en plotseling valt het maanlicht op een immense zevenmaster, die met zilverwitte zeilen geruisloos voorbij glijdt. Agnes trekt Pjotr even tegen zich aan. *Een teken,* fluitert ze.

– *Nee, mam, dat is een waterstofanker voor Rotterdam.*

excellentie roos

Heb je even? vraagt de DG. Roos kijkt op haar horloge. Het vorige ‘even’ duurde 48 minuten. Met haar 34 jaar is ze de jongste minister sinds het begin van de 22ste eeuw en dat zal ze weten ook. Schouten, de ervaren directeur generaal van het Ministerie van Natuur & Landbouw laat in vrijwel elk gesprek vallen dat hij ‘*het beste met haar voorheeft*’, wat haar – net als 20 jaar geleden, toen het Sarah was die de zin vrijwel dagelijks gebruikte – alleen maar koppiger maakt. *Het gaat er niet om wat je met mij voor hebt,* maar *wat je met de wereld voor hebt,* bittst ze terug. Aanleiding in dit geval is de stevige aanvaring met BuZa over het Vlaamse verzoek om de Schelde over een lengte van een paar kilometer uit te diepen, omdat Antwerpen-Binnenhaven onbereikbaar dreigt te worden.

– *Baggerstop blijft gehandhaafd. Staat op bladzijde 27 in het regeer-akkoord. Verder nog iets?*

De DG zucht. ‘Er gaat niks boven een onervaren minister’, heeft hij z’n ambtenaren altijd voorgehouden, maar deze is van plaatstaal.

Roos is toen ze benoemd werd verhuisd naar een klein appartement in De Cirkel. Supermodern, alles elektrisch met de stroom van zonnepanelen op publieke daken, aparte regenwaterleiding en gebouwd van volledig recyclebaar materiaal. Een minister moet het goede voorbeeld geven tenslotte, maar als het even kan is ze bij haar vader in Zeeland.

De ‘hut’, noemt Guus zijn verblijf aan de duinrand bij Oostkapelle, maar de werkkamer die hij voor haar heeft ingericht is licht en geriefelijk. Hier kan ze zich rustig concentreren zonder het geneuzel van doorgaans matig geïnformeerde ambtenaren om haar heen.

Dit weekend is ze op de fiets gegaan. Goed voor het lijf en goed voor het imago. *Een minister die haar eigen uitgangspunten serieus neemt,* zal er morgen in de bulletins staan (als PR inderdaad een fotograaf getipt heeft tenminste). Bij Goedereede, met de wind vol op kop heeft ze wel even spijt dat trapondersteuning alleen nog voor chronisch zieken en 70-plussers is toegestaan (een maatregel die ze nota bene zelf de kamer door heeft gejaagd), maar op het veer over het Haringvliet kan ze even uitblazen en genieten van het uitzicht. Ongelofelijk spectaculair de werkzaamheden hier. *Haar werkzaamheden.* De kering die nu voor een derde deel is gesloopt, het glinsterende water dat al zilt begint te ruiken. ‘Met open armen’, staat in grote letters op de projectborden. Hier ontstaat het grootste zoetwater getijdegebied van Europa met een oppervlakte van vijf keer de Biesbosch. De steur zwemt straks ongehinderd naar Basel.

Guus wacht haar op bij het veer in Vrouwenpolder, de onafscheidelijke camera om zijn nek. *Welkom excellentie,* zegt hij spottend, *de limousine is defect, dus we moeten trappen.* Sinds ze weer apart wonen zijn haar ouders een stuk beter te genieten. Het is al donker als ze bij de hut aan komen. Het eten staat klaar. *Vlees?* vraagt ze verontwaardigd. *Ik ben een jager, dat weet je toch?* Als hij haar vermoeide, boze gezicht ziet legt hij het snel uit: *Veroverd op een kiekendief, hij schrok van de zon in m’n lens. Voor jou heb ik falafel. Zelf gemaakt.*

Die avond staan ze samen aan de duinrand, vader en dochter in het aardedonker. Er is buiten de steden nagenoeg geen straatverlichting meer en ook dat begint z’n vruchten af te werpen.

– *Is het nog leuk, minister zijn?* vraagt Guus plompverloren.

Het antwoord laat even op zich wachten. *Niet leuk, wel nodig,* zegt ze.

Vrijwel geruisloos vliegt een vogel vlak over hun hoofd. *Kerkuil,* zeggen vader en dochter tegelijkertijd.

ijstijd sanne

Het begon vijf jaar geleden met de zandafzettingen voor de mond van de Oosterschelde. Veel eerder dan verwacht ontstonden er al ondieptes, wat heel goed nieuws was voor de kustverdediging. Of niet? Haar model, waar ze toch alle vertrouwen in had, had anders voorspeld. Sindsdien heeft Sanne de aandacht in haar onderzoek steeds meer verlegd naar de verdwenen warme golfstroom. Ze is afgestudeerd op de rol die het steeds zouter worden van het water in de Zeeuwse Delta speelt bij de sedimentaanwas voor de kust.

Haar voorspelling is precies uitgekomen, alleen tien jaar te vroeg. Sinds een week is ze nu met vakgenoten aan het corresponderen en de mogelijke verklaringen schieten allen kanten uit, maar er is er eentje die bij bijna iedereen de revue passeert: de diepe oceaanstroom langs het Europese continent lijkt zich sinds de Noordpool elke zomer ijsvrij is veel grilliger te gedragen dan voorzien. *Gooi maar in mijn pet,* mompelt Sanne, *dat is al bijna een eeuw aan de hand, dus waarom nu dan ineens die afwijking?*

Sinds de poolkap is verdwenen, is de enorme toevloed aan zoet smeltwater bij Groenland gestagneerd. Maar waarom is dat volgens haar laatste metingen het zoutgehalte voor de Zeeuwse kust nog steeds veel hoger dan dat voor de Noorse? Intussen waren de Nederlandse winters het afgelopen decennium gemiddeld bijna twee graden kouder dan voorspeld, dus dat begon zo onderhand ook buiten de standaarddeviatie te vallen.

De Vette, aangenaa, met de Deltawerken

De Vette, aangenaa, met de Deltawerken

We staan geblinddoekt aan boord van een mammoettanker, had haar promotor gezegd over de toegepaste klimaatwetenschap. Sanne zucht. Morgen naar Sarah’s feestje, dat relatieveert altijd lekker. Die stookt ge-woon nog hout in haar kachel. Zal over een eeuw wel blijken dat ze nog gelijk had ook.

dikke deur paul

Die middag heeft hij overleg met de omgevingscommissaris, een opge-blazen man met een gitzwarte toupet, die altijd naar beneden kijkt als hij zich voorstelt. *De Vette, aangenaa*m. Sinds Jelle Peter hem de baan bij de opnieuw opgerichte Heidemij heeft bezorgd gaat het crescendo met zijn carrière. Hij heeft nooit iets gehad met het plan Wilson, maar zonder de doorgeslagen plantenvriendschap waar het hele land steeds verder in werd meegenomen, was hij nooit hoofd van de juridische afdeling geworden. Het aantal onteigeningen, uitkopen en win-win regelingen was sinds de tweede helft van de 20ste eeuw niet meer zo omvangrijk geweest.

Toen hij afstudeerde begon de operatie ‘Mee met de Zee’, die kort na de Phoenixvloed werd ingezet, net goed op gang te komen. In het door het Ministerie van Waterveiligheid aangestelde consortium zaten zo ongeveer alle grote baggeraars en waterbouwers die er waren. Mocht ook wel, want vergeleken met dit project waren de Deltawerken een schoolreisje. Vanwege de totale juridische chaos die de door elkaar heen opererende bedrijven tot op dat moment hadden gecreëerd, werd beslo-ten alle uitkoop en onteigeningen door één en dezelfde niet commerci-ele dienst te laten afhandelen, namelijk de ‘onafhankelijke’ Heidemij. En dat waren er nogal wat. Dat had alles te maken met het concept van de ‘dikke deur’. De zeedijk met een krankzinnige breedte van 200 meter op de kruin. Er kan incidenteel water overheen slaan, maar begeven doet hij het nooit. Goed voor iedereen. En vooral voor Paul van Remmerswaal. Want om een strook van een kleine kilometer breed vrij te maken in het dichtbevolkte kustgebied moesten er nogal wat mensen verhuizen, schadeloos gesteld, gecompenseerd en over de streep worden getrokken – het jargon is in de dertig jaar dat hij nu voor de shovels uit marcheert nogal eens veranderd.

De Vette doet het werk in het veld, en hij is er goed in. Een boer onder de boeren, een dorpeling onder de dorpelingen. In elk slecht nieuws gesprek weet hij de indruk te wekken dat de onvermijdelijke onteigening hem net zo veel pijn doet als de vertrekkende bewoner zelf. Ze kennen elkaar al sinds de dag dat hij langs zijn neus weg vroeg of hij familie was van ene Jos van Remmerswaal uit Krabbendijke.

– *Mijn broer. De oudste. Want?*

– *Op het tracé, aan de Scheldekant.*

Kansloze zaak dus. De Vette had het verder afgehandeld en hem bui-ten beeld gehouden. Wel pech dat het net Jos trof. Dat hij het thuis zo lang had uitgehouden had alles met het zachtmoedige karakter van zijn grote broer te maken. Nadien hadden ze het er één keer over gehad. *Of het echt niet anders had gekund*, had Jos gevraagd. Gek dat hij zich, ter-wijl hij er echt buiten was gebleven, juist toen een verrader had gevoeld.

Maar los van een aantal van dit soort onvermijdelijke incidenten is de hele uitrol vlekkeloos verlopen. Tot vanmiddag althans. Het duurt even voor de omvang van de ellende die achter het verhaal van De Vette schuil gaat tot hem doordringt. In het voormalige Wemeldinge zijn drie oud bewoners met hun familie teruggekeerd naar hun huizen, of liever naar de grond waar die ooit op stonden. *Maar die zijn 40, 50 jaar geleden al onteigend, toen deden wij nog niet eens mee. Dus wat is het probleem?*

– *Ze zeggen dat ze de oorspronkelijke bewoners zijn.*

Paul begint te lachen.

– *De oudste heet Karelse, en die heeft uitgezocht dat zijn voorouders in de 14e eeuw al op de Vliedberg bij Wemeldinge woonden.*

– *Amateur genealoog, toe maar. En die vliedberg?*

De Vette zucht. *Dikke deur. Maatschappelijk belang. Die hele hoek waar vroeger het kanaal liep is natuur geworden.*

– *Maar kansloos toch?*

De Vette wacht even voor hij verder gaat. Langzaam dringt het tot Paul door dat het ernst is.

De Vette, aangenaa, met de Deltawerken

De Vette, aangenaa, met de Deltawerken

– *Ze beroepen zich op een uitspraak van het internationaal hoog-gerechtshof in een of andere indianenzaak uit de 21ste eeuw.*

– *En dat hebben ze zelf bedacht?*

– *Er is een Amerikaanse gastarbeider bij. Een indiaan, ‘Chitimacha’.*

– *Sjitiematsja...* Paul weegt het woord, als wil hij het kaliber van de tegenstander inschatten.

Weet je wat ie tegen me zei?

Paul zwijgt.

– *Als je een slang beetpakt, moet je niet naar z’n tanden kijken.*

Marieke is binnen gekomen. *Je afspraak is er.* Vervelend dat ze dat tutoyeren in gezelschap nooit afleert. De Vette staat met enige moeite op.

– *En er is nog iets. Ze zijn angstaanjagend goed geïnformeerd over onze strategie.*

fossiel expressionisme carmen

De koepel van de voormalige kerncentrale staat er nog steeds. Nadat de ontmanteling drie of vier keer was opgeschort is uiteindelijk maar beslo-ten de koepel te laten staan als een monument voor menselijke falen. Een vloek in het landschap dat de laatste decennia weer steeds gevarieerder en natuurlijker is geworden. Carmen houdt van het uitzicht. Juist dat con-trast maakt het mooi, als een Mondriaan tussen de Vermeers, zeker sinds ze de scheuren in de koepel volgens de Kintsugi-techniek met goudmor-tel zijn gerepareerd. ‘In de Japanse schoonheidsleer dragen de sporen van breuk en herstel bij aan de schoonheid van een voorwerp’ vermeldt de digitale gids. Achttien jaar geleden al is besloten om het hele terrein een museale functie te geven, en nu het eindelijk veilig genoeg is, gaan straks de deuren voor het eerst open.

De gasten, voornamelijk pers en een paar sponsors, zullen zo wel komen. Voor de gelegenheid heeft ze een felgele plastic regenjas aan gedaan. Eigenlijk een collectiestuk, maar dan hebben ze iets om over te praten straks. Het museum is op het terrein van de oude kolencen-trale gelegen. De expo begint in 1934, de klok twee eeuwen achteruit, toen het Zeeuwse trekpaard nog de voornaamste krachtbron was op het platteland.

Met zwier leidt ze de gasten rond. Bij de ontvangst was er nog besmukt gelachen om haar jas, maar nu ze in de Tupperware-zaal zijn valt het op z’n plek. Ongelofelijk dat ze in korte tijd nog zo’n collectie hebben kunnen opbouwen. Dat spul is inderdaad onverwoestbaar. Verschrikkelijk natuurlijk wat plastic en olie hebben aangericht, maar als ze die oude reclamecampagnes ziet kan ze zich soms ineens verplaatsen in zo’n vrouw temidden van de felgekleurde doosjes en glimmende huishoudelijke apparaten. Zoals verwacht maakt de mijnbouwzaal de meeste indruk. De duisternis, de entree via de replica van de lift die ze in 2130 hebben be-machtigd, de beelden van het mensonterende werk diep onder de grond. Aan de ontblote bovenlijven van de mannen zie je al dat ze de verkeerde kant op hebben gekeken. Terwijl ze het zogenaamde zwarte goud ston-den los te bikken, was de vanzelfsprekende en eeuwigdurende warmte van moeder aarde om hen heen. Ziende blind moeten ze zijn geweest. En dan nog de verschrikkelijke gewoonte om vogels eerst te kooien en vervolgens te gebruiken om gas te detecteren. Dat ook paarden wer-den ingezet om de kolenwagens te trekken weet vrijwel niemand meer. Eeuwige duisternis. Als ze al terugkeerden naar het daglicht, waren ze blind geworden en werden zonder enige vorm van mededogen geslacht. De man voor haar staat bij het zien van de foto's zachtjes te huilen.

Het gezelschap verlaat bedrukt en stil de zaal. Met de rammelende lift keren ze terug naar het verlossende licht. Jos, haar ex-zwager, heeft gelijk gehad. *Oordeelt niet*, had hij gezegd, toen ze het aambeeld dat nog in de smidse van zijn betovergrootvader gestaan had kwam ophalen. Alleen laten zien is genoeg, mensen begrijpen zelf wel waarom het de ‘Zwarte Eeuw’ wordt genoemd.

Als de gasten weg zijn staart ze moe maar voldaan naar buiten. Er zullen veel bezoekers komen. De koepel rijst als een kathedraal voor energieverspilling op uit de motregen die nu al een paar uur valt. Als ze afsluit ontdekt ze dat ze de plastic regenjas nog aan heeft. Ze kijkt naar de grauwe miezer en speelt even met de gedachte om hem aan te houden. Dan gaat ze terug naar binnen. Collectiestuk.

De Vette, aangenaa, met de Deltawerken

kinderogen madelief

Ze heeft spijt dat ze erin heeft toegestemd, maar het leek zo makkelijk. Een dagje geen oppas regelen, de kleine man, zoals Ardalan hem altijd noemt, een dagje op mama’s werk, het bureau duurzaamheid van het kabinet. En nu kijkt hij haar aan vanaf elk opstappunt van de shuttle. Victor, haar eigen zoon, met de starende ogen waar ze af en toe een beetje bang van is, omdat ze niks zeggen en alles lijken te weten. RECHT OP EEN TOEKOMST staat er in chocoladeletters onder het ernstige kindergezicht. Dus vandaag is iedereen op het voorlichtingsbureau laaiend enthousiast over de nieuwe campagne, behalve degene die haar bedacht heeft.

Ze gaat achter haar bureau staan en neemt de nieuwe berichten door. Veel felicitaties, maar ook een verzoek van een castingbureau of ze hen in contact kan brengen met de ouders van het jongetje op de billboards. Ze verwijdert het bericht, sluit haar ogen en zucht. *Adem controleren, schouders los. Straks twintig minuten op haar matje. Yoga is een zegen.*

Maar eerst heeft ze een meeting met Grovers van de belastingdienst over de gevolgen van de koolstofheffing. Het gaat een stuk beter met de aarde, zeker, maar leg een armoedzaaier maar eens uit dat extreem schadelijke producten als zuivel en vlees alleen voor de rijken betaalbaar zijn. Grovers, die als vanouds naar natte hond ruikt, feliciteert haar met de campagne. *Mensen moeten snappen waar ze het voor doen*, zegt hij. *Onbetaalbaar, dat jochie.*

– *Misschien zou het helpen om ook iets meer op collectieve voor-zieningen in te zetten. Als een klein ruggesteuntje, bedoel ik. Ze zwakt meteen haar idee weer af, want Grovers zit altijd snel op de kast. Het kan mensen enorm motiveren als ze er ook af en toe iets bij krijgen, toch? Meer misschien dan een paar zielige kinderogen.*

– *We kunnen ook individueel bezit afschaffen*, sneert Grovers.

Ministersambities?

– *Dat is vals, ik ben Roos niet.*

Het is niet haar dag vandaag. Grovers biedt weliswaar zijn excuses aan, maar een productief gesprek zal het niet meer worden.

jarig sarah

Ze heeft vlaggen opgehangen, maar blij is ze niet. Zestig, jemig. Bernadette had haar, toen ze nog een geheugen had, verteld dat haar geboortejaar het ergste was dat ze ooit had meegemaakt. *Nou, dankje-wel mam*. Het was in de periode dat ze zelf zwanger was van de tweeling, en sip van weer een rampzalige overstroming in ‘haar’ Bangladesh.

– *Toen jij geboren werd, dat was pas erg. In die zomer hebben ze de tarwe niet eens geoogst, zo droog was het. De populieren langs de Binnendijk stonden begin augustus allemaal zonder bladeren. En toen die vreselijke hagelbuien, twee dagen achter elkaar. Bernadette had haar hoofd geschud. Gitzwarte luchten...* De tarwe werd niet eens meer geoogst, was de moeite niet.

Pas jaren later, toen de diagnose eenmaal gesteld was, had Sarah zich gerealiseerd dat haar moeder al veel langer dingen twee keer vertelde, of namen en afspraken vergat. Nu woonde ze bij Jos en Zody, in het nieu-we huis, waar naartoe ze de weg nog steeds niet kon vinden.

Zelf herinnerde ze zich lang niet alle milieurampen uit haar jeugd. De grootste indruk had nog de stroomuitval in Brabant gemaakt. Miljoenen dode varkens en kippen doordat de luchtbehandeling in de stallen het niet meer deed. Het was goed dat ze na de omwenteling de megastal in Grubbenvorst hadden laten staan. Tranen met tuiten had ze gehuild toen ze er met Roos en Madelief voor hun werkstuk naartoe was geweest. De wand met oormerken, de verschrikkelijke projecties in de hokken en de aantallen die elk voorstellingsvermogen te boven gingen. 35.000 varkens op twee hectare. Roos was toen veertien jaar geweest en ze had die ver-beten blik gezien, de vastbeslotenheid die haar twintig jaar later minister zou maken. Gek genoeg was het ergste toen al zo’n beetje voorbij. Na de wereldwijde scholierenopstand en het akkoord van Lausanne was het heel langzaam de goede kant op gegaan.

Zestig en sentimenteel. Sarah maakt de kachel aan. Het heeft ge-vroren vannacht. Ze komen allemaal hebben ze beloofd. Zelfs Roos, die

De Vette, aangenaa, met de Deltawerken

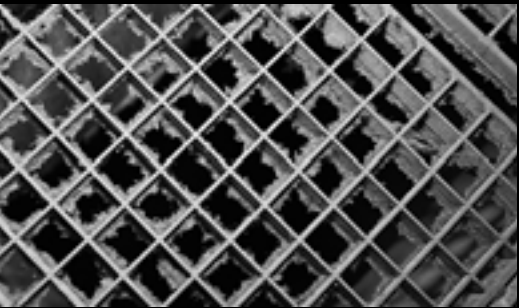
De Vette, aangenaa, met de Deltawerken

meestal verstek laat gaan. Met Guus. Ze is zenuwachtig, alsof het een eerste afspraakje betreft. Daar zijn de rennende voetstappen van de kleine Victor al. En een stralende Madelief. Misschien wordt het toch een vrolijke verjaardag.

engel zody

Het is veel kouder dan normaal voor de tijd van het jaar. Eind november en na twee warme weken nu ineens vier vorstnachten op rij. Zody doet de paardendeken wat strakker om de magere benen. *Nog thee oma?* Bernadette schudt haar hoofd. Ze heeft een stevige kou te pakken, maar klaagt over de warmte. Eigenlijk moet ze een dokter bellen. Het feestje van Sarah heeft ze al afgezegd. *Jozef is laat vanavond*, zegt Bernadette en kijkt op de klok. Zody zwijgt, maar kijkt onwillekeurig naar de deur.

Het rouwkaartje van de opa die ze alleen uit verhalen kent hangt boven het bed. ‘Jozef van Remmerswaal 4 maart 2038 – 27 november 2102’ staat er in sobere letters met daaronder de aanduiding van een Bijbelboek. Job 7:7. *Gedenk dat mijn leven een wind is. Mijn oog zal niet wederkeren om het goede te zien.*

documentaire

afscheid van een kolencentrale

iris grob

Alle atomen waar wij uit bestaan zijn afkomstig uit een supernova van miljarden jaren geleden. Wij bestaan letterlijk uit sterrenstof. Ons bloed is rood omdat er ijzer in zit dat in een ster is ontstaan. En zo ook koolstof, want tijdens de dood van een ster komt er ook koolstof vrij. Zonder koolstof is er geen leven. Elk levend wezen bestaat vanwege deze dode sterren, zo ook wij. Maar het lijkt erop dat de mensheid koolstof verandert in een element van vernietiging.

Welkom in het Antropoceen, volgens wetenschappers het geologische tijdperk waarin de mens de meest invloedrijke factor is als het gaat om veranderingen van de wereld om ons heen. Hier hebben we het over de opwarming van de aarde, de stijging van de zeespiegel, ontbossing, afname van biodiversiteit en je weet wel wat ik bedoel, klimaatverandering en zo. De noodklok luidt. We weten allemaal dat het niet goed gaat met de aarde en dat we te veel uitstoten. Het is tijd voor verandering. Maar over wat voor soort verandering hebben we het dan? Een politieke verandering? Een economische verandering? Een verandering van het individu?

"How much will we do to stall disaster, and how quickly? Those are the only questions that matter."

— David Wallace-Wells

Zodra ik over het terrein van de kolencentrale in Borssele loop, voel ik van alles. De bombastische, grauwe industrie heeft een vreemd soort schoonheid. De rookpluimen die rondwarrelen, het symmetrische lijnenspel, de lichtjes die in de verte fonkelen. Als documentairemaker zie ik direct indrukwekkende shots voor mij. Maar dat mooie terrein heeft in werkelijkheid natuurlijk een hele andere functie. Ik voel de drang van het produceren, consumeren en het verdienmodel daarachter. Maar het voelt ook als een noodzakelijke kwaadaardigheid. We gebruiken immers allemaal elektriciteit, gas of brandstof...

Maar dit terrein wordt momenteel gesloopt en wij leggen dat vast. Tijdens het filmen kwamen we er al snel achter hoe spannend een ontmanteling van een kolen-

centrale is. Veel grote machines en hijskranen werken met een overweldigend geluid aan de afbraak. We moeten veiligheidskleding aan, een helm en een bril op. Martin Oosterveld werkzaam bij EPZ (Elektriciteits Productie-maatschappij Zuid-Nederland) leidt ons rond. Hij vertelt gepassioneerd over de kolencentrale. Hij kent de BS12 (kolencentrale Borssele) al vanuit zijn jeugd, werkt er al vele jaren en heeft de leiding over de ontmanteling. Een bijzonder moment voor hem.

Het sluiten van de kolencentrale in Borssele is voor mij iets positiefs. Het is toch weer een schoorsteen minder en voelt alsof we verder werken aan een duurzamere toekomst. Maar Martin wordt er haast melancholisch van. Hij is gefascineerd door het proces, de techniek erachter en het resultaat van de verbranding. Het verbranden van een steenkooltje is voor hem iets magisch. Hij verwondert zich elke keer weer hoe het verbandingsproces energie kan opwekken. Gefascineerd kijkt hij naar de gigantische schoorsteen.

Beetje bij beetje word ik geraakt door Martins fascinatie. Ook ik vind het bijzonder dat ik een stekker in het stopcontact kan steken waar vervolgens elektriciteit uit komt. Het lijkt erop dat mijn afkeer voor de kolencentrale een kleine wending neemt. Nog steeds ben ik blij met het sluiten van de kolencentrale want de natuur en de aarde zijn beter af zonder, maar ik begrijp de verwondering wel iets beter.

Op één van de draaidagen gingen cameraman Adrian en ik samen met Martin de schoorsteen in. Met een hoofdlampje en alle filmapparatuur klommen we in het donker via cirkelende trappen en verschillende luiken naar het hoogste punt van Zeeland. Met een prachtig uitzicht over zee en land stonden we 175 meter boven de grond. En terwijl we staan te genieten van het mooie uitzicht beseffen we ons ook dat we net door een enorm vieze en stoffige schoorsteen zijn geklommen waar megaveel CO₂ uit is gekomen in de jaren dat de centrale werkzaam was.

Nog geen maand later begon het meest sensationele gedeelte van de ontmanteling. Een gespecia-

liseerde hijskraan van 200 meter hoog begon aan het afbreken van kleine stukken schoorsteen. Het levert spectaculaire beelden op en even lijkt het alsof de schoorsteen nog in werking is vanwege al het gruis dat de vorm van rookwolken aanneemt. Een gekke dag voor Martin want de plek waar hij met veel passie heeft gewerkt verdwijnt nu echt. Maar ook hij begrijpt dat het tijd is voor nieuwe en duurzame ontwikkelingen. Naast de productieve waarde, verdwijnt er ook een gebouw dat tientallen jaren een icoon is geweest voor het Zeeuwse landschap. De schoorsteen is niet meer het hoogste punt van Zeeland. Er lopen nu schapen rond een zonnepanelenveld.

Zelfs nu de kolencentrale weg is, leeft de uitstoot nog voort. De laag van het verbranden van fossiele brandstoffen zal altijd zichtbaar blijven in de aardlagen volgens geologen. Fysieke bewijzen kunnen waarschijnlijk worden teruggevonden in ijskernen, gefossiliseerde roetdeeltjes en misschien zelfs in boomringen.

"For each of our actions there are only consequences. Civilization in its present form hasn't got long."

— James Lovelock

We staan op een belangrijk keerpunt. De kolencentrale is ontmanteld, maar wat komt er voor in de plaats? Is dat een tweede kerncentrale, meer zonnepanelenvelden of windmolenparken? Het is duidelijk dat een energietransitie nodig is, maar wat willen we daarvoor opgeven? We gebruiken steeds meer energie en het lijkt haast wel op een verslaving. Moeten we dan ook niet allemaal iets inleveren om van die energieverlating af te komen? Of moeten we het niet over inleveren hebben maar over een nieuw realistisch beeld van de toekomst waarin de mensheid zijn plek in de wereld kent en bewuster leeft?

Wij bepalen wat wildernis mag blijven, waar rivieren stromen en waar industrie gebouwd wordt. Tijdens het machtige tijdperk van de mens staan wij aan het roer van de toekomst van de aarde. Dat betekent ook dat we bewust een andere kant op zouden kunnen

varen. Diverse wetenschappers denken dat de destructie niet is te stoppen, maar dat de mensheid wel invloed heeft om de tijd die er nog is zo duurzaam mogelijk in te vullen.

"Stubborn optimism needs to motivate you daily; you always need to bear in mind why you feel the future is worth fighting for."

— Christiana Figueres

Ironisch, net als de dood van een ster laat de ontmanteling van de kolencentrale toch zijn sporen achter. Maar de dood van een supernova brengt ons ook leven. Het is aan ons hoe we kijken naar de ontmanteling van de kolencentrale. Zien we het ook als een kans voor een vorm van nieuw leven? Een kans om duurzame energie op te wekken en bewuster om te gaan met ons energiegebruik? Misschien zouden we wat meer naar de sterren moeten kijken en ons realiseren hoe klein wij zijn in het universum en kunnen we met meer bescheidenheid naar ons leven kijken.

Het projectplan van 2018 presenteert de ontmanteling van de kolen- en kerncentrale als een maatschappelijke potentie in plaats van een maatschappelijk probleem. Het project beoogt op dat moment bij te dragen aan een lokale verrijking en een synergie die verder reikt dan het project zelf. De hoofdzaken van de aanvraag waren gerangschikt in de volgende onderdelen.

heden
Dit deel betreft de analyse van het ontmantelvraagstuk en de context. Debatten, workshops en diagrammen brengen het bestaande ecosysteem in beeld. Het stelt de vragen: Wat is de plek en wat zijn de processen? Wat zijn de maatschappelijke, economische, ecologische en ruimtelijke omstandigheden? Waar liggen de belangen, wensen en verwachtingen?

toekomst
In dialogen met stakeholders en aan de hand van de diagrammen van het bestaande ecosysteem zijn denkrichtingen en scenario's in het perspectief gesteld, bijvoorbeeld aan de hand van thema's als na-

tuur, cultuur, techniek en circulaire economie. De scenario's kennen elk hun eigen idealen, waarden, wensbeelden, problemen en oplossingen. Een vergelijking van de scenario's biedt vervolgens een kader voor dialoog en handelingsperspectief.

droom/nachtmerrie
De taak is het nu om de scenario's verder inhoud te geven en voor elk een ontwerp te maken. Hieruit vloeit een vijftal voorstellen, van horroordesign tot verleidingsontwerp voor de herprogrammering van de centrale en de omgeving. De voorstellen zullen overeenkomsten, synergie en ook tegenstellingen blootleggen, zowel in de logica van de thema's als in het persoonlijke leven van de beschouwer.

daad
Het geheel aan producties van het project – de documentaire, de scenario's en de atlas – vormt een inhoudelijk platform dat de aanzet vormt voor een voortzetting van de verkregen kennis en ontwerpen. Het betreft een communicatieplan met verdere ontwerp-

sessies, excursies, een klimaat en energie TOP met tentoonstellingen en zelfs van een twintig jaar duren-de workshop.

film/museum
Het sluitstuk van het project is een evenement waarin alle producties bij elkaar komen – de eerste opstelling bij de COVRA – de opslag van nucleair afval. De documentaire zal er onderdeel van uitmaken. Het tentoonstellen op die locatie zal later niet zo eenvoudig zijn als gedacht, maar de opening om het proces te evalueren en voort te zetten met nieuwe stakeholders blijft.

Het is noemenswaardig dat deze opzet is geherformuleerd met bijdragen van een verbreed kernteam van dertien sleutelfiguren. Door dit team en aanvullingen van veranderende samenstellingen is zorg gedragen voor een breed gedragen perspectief voor het transitie-vraagstuk. Dat de tentoonstellingsplannen ter plekke niet realiseerbaar waren heeft de aanpak ook gaandeweg gewijzigd. Een veel diepere verkenning dan voorzien van de scenario's, was nodig om de beoogde breedte te

kunnen registreren. Daarvoor is een verlenging van de planning nodig geweest.

De reactie op het plan was positief maar gaf kanttekeningen voor verbetering. Het miste een meer speculatieve benadering van de scenario's en onderstreepte het belang van visuele presentaties van de resultaten buiten Zeeland, gezien de relevantie van het onderwerp op nationale schaal. Bovendien was er interesse in een impactmeting – een registratie van de effecten van het project op de betrokkenen. Deze opmerkingen zijn meegenomen in de uitwerking en het resterende vooruitzicht.

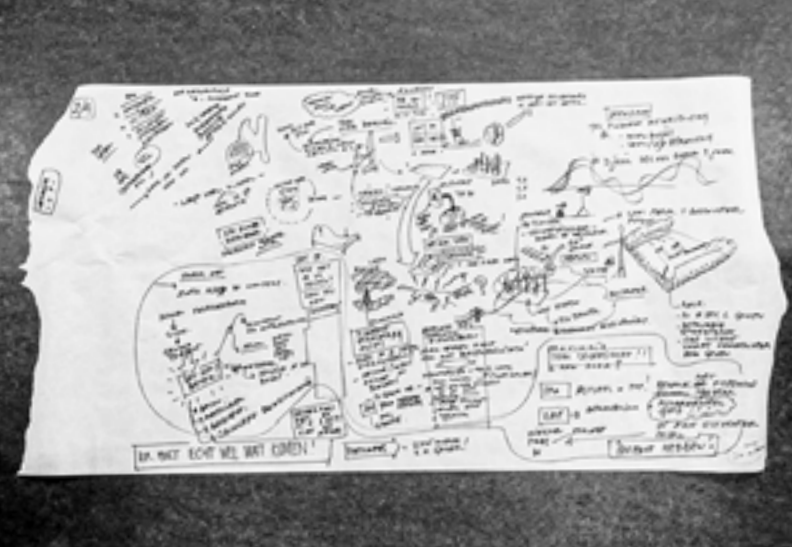
De PD/MU-kolensafari vond plaats in de gebouwen op het EPZ-terrein. Een zeer gemêleerd gezelschap van vertegenwoordigers uit verschillende sectoren deed mee – uit de creatieve industrie, de kunsten, de academische wereld, het technische bedrijfsleven en het openbaar bestuur. Na een kort welkom door Kathrin Ginsberg (directeur CBK Zeeland) en Carlo Wolters (directeur EPZ) bezocht het gezelschap de kolencentrale. Anna de Bruyckere bracht een openingsgedicht 'Wat je moet onthouden' en Eddy de Seranno (moderator) en Martin Oosterveld (regiekamerbeheerder EPZ) zetten het verloop en voorwaarden van de tweedaagse uiteen. Met een rondvraag werden de verwachtingen en observaties gepeild, bij het begin van deze tweedaagse.

Het Kick Off evenement startte daarmee in de meest concrete context van het project – de kolencentrale zelf – en bood gelegenheid voor een analyse van het Heden. Het bracht mensen samen om zich te buigen over een deels lokale en praktische, maar ook cultuurfilosofische uitdaging: de klimaat- en duurzaamheidsproblematiek. Wat doen we met de energierelicten, in de Zeeuwse delta en elders, zoals de al gesloten kolencentrale en de nog te sluiten kerncentrale in Borssele? En wat is de betekenis van de overgang van fossiele en nucleaire naar duurzame energie voor de samenleving van de toekomst? De Kolensafari had tot doel om een begin te maken aan de zoektocht naar fictieve scenario's die een toekomst dichterbij brengen waar we, dwars tegen de destructie van de aarde en

verdeling in de samenleving in, vol overtuiging voor kunnen tekenen. De discussies werden gekenmerkt door de diverse achtergronden en ervaringen van de deelnemers. Er was soms onbegrip en het werd hier en daar zelfs emotioneel.

Uit de gesprekken kwamen de belangrijkste gedeelde thema's naar voren: energieverstaving, CO₂-uitstoot, klimaatverandering, zeespiegelstijging, afnemende biodiversiteit, wereldwijde voedselvoorziening, verstedelijking en bevolkingskrimp. De presentatie van Dirk Sijmons IABR-lezing 'Waking Up in the Anthropocene', met daarin de vier scenarios van Clive Hamilton (*Defiant Earth: the Fate of Humans in the Anthropocene*, 2017), bracht een aanzet tot verzoening van deze dreigende polarisatie. De vraag over het verleden diende zich ook aan – hoe neemt een samenleving afscheid van een kolencentrale, en van kolen als energiebron? Daarop volgden suggesties voor een Museum van Fossiel Expressionisme en overgangsrituelen in de vorm van een Sloopfestival. In reactie op de onveiligheid van de locatie ontstonden ideeën voor het rituelen op andere locaties, zoals het verbranden van het laatste kooltje en een 'quadrofonisch theater' volgens Hamiltons scenarios.

In de latere ontwikkeling van het project is Dirk Sijmons' weergave van Hamilton's kwadranten-schema leidend geworden voor het maken van de toekomstperspectieven, met de bedoeling de posities van de bijbehorende fictieve figuren en de werelden waarin zij leven, met elkaar te verbinden.

Het kwadranten-schema met de vier gedachtelijnen volgens Clive Hamilton geeft een kader voor wederkerig begrip, maar onderzoek was nodig naar de nuance, de verschillen en de overeenkomsten in de vier houdingen. Een gesprek tussen Dirk Sijmons en Clive Hamilton vond plaats in de zomer van 2019. In 2019 en begin 2020 is tijdens tien 'diners pensants' het kwadranten-schema besproken met verschillende deskundigen: Bram van der Klundert (ecologie), Paul Schnabel (sociaal-cultureel), Caroline van Leenders (financieel), Jelmer Mommers (klimaat), Thomas Rau (duurzaamheid), René ten Bos en Lisa Doeland (filosofie), Petran Kockelkoren (mythen), Martin Oosterveld (regiekamerbeheerder EPZ), Carlo Wolters (CEO EPZ) en Ira von Harras (milieu). Kathrin Ginsberg en Christiaan Weiler van CBK Zeeland en Herman Kossmann, Ro Koster en Dirk Sijmons ontvingen de gasten en Ro Koster legde hun reacties vast op tafellaken-schetsen. Dankzij opmerkingen buiten het schema ontstond meer dynamiek tussen de kwadranten, iets wat men ook kan verwachten in de werkelijkheid. Zonder in detail te treden, maar met respect voor de bijdragen, kunnen de volgende nuances genoemd worden.

Elk kwadrant heeft positieve en negatieve eigenschappen en implicaties, waardoor ze niet zo contrastrijk zijn als ze op eerste gezicht lijken. Bram van der Klundert noemde de soms conservatieve houding van natuurbehoudorganisaties, die niet altijd de grotere context van duurzaamheid ondersteunt. Jelmer Mommers, die

liever denkt in samenwerkende ecosystemen, zag een stereotype rolverdeling met zelfs mogelijke concurrentie – zowel De Maker als De Heler beroepen zich op de wetenschap. Thomas Rau merkte op dat het schema geen plek heeft voor ontwikkeling in de tijd. Terwijl Caroline van Leenders aangaf hoe een deel van de beleggerswereld een verrassende partner kan zijn in langetermijnstrategieën, waar schuwde Paul Schnabel juist voor de ijdele hoogmoed van langetermijn-controle. Hij raadde aan om liever kleine en feitelijk stappen te nemen. Zo ook Carlo Wolters, die niet zag hoe we de groeiende energievraag kunnen voorzien zonder kernenergie. Martin Oosterveld benadrukte het belang van het hoogste rendement, ongeacht de techniek en zonder veel visie op de toekomst. Ira von Harras heeft daarentegen gepleit om de jeugd een plek te geven in de gedachtevorming over de energie-transitie, en voert een strijd vanuit het hart voor het herstellen van de ecologische balans. René ten Bos en Lisa Doeland benadrukten hoe elk individu respect verdient in de transitie – ook de mijnwerkers die de kolen delven. Volgens Petran Kockelkoren kan inspiratie gevonden worden in de sinds Descartes vergeten kracht van mythes. Zij verzoenen de gescheiden lichaam en geest, ratio en emotie, en geven betekenisvolle richting in de ontwikkeling van cultuur en techniek.

Wanneer de 6-daagse ontwerp-workshop start hebben meer dan dertig mensen bijgedragen aan het beter doorzien van de sloop van de kolencentrale en de energietransitie. Op 26 mei 2020, de Covid-lockdown paralyseert het land dan al 2,5 maand, ontmoet het ontwerpteam elkaar in een online werkomgeving MIRO voor de workshop Ground Control, duidend op de samenwerking vanachter beeldschermen. Er waren acht sessies: een verkennende sessie, vier sessies – één voor elk kwadrant, een concluderende sessie, en vervolgens twee sessies om de productie te organiseren. De visuele samenwerking op een online ‘whiteboard’ leverde snel een gestage productie.

Het ontwerpteam was in de voorgeande bijeenkomsten uitgebreid ingelicht. Het bestond uit Lisa Doeland (filosoof), Wouter van Gerwen (ingenieur), Alexander Herrebout (landschapsarchitect), Herman Kossmann (tentoonstellingsarchitect), Ro Koster (vormgever), Dirk Sijmons (landschapsarchitect). Met begeleiding van Kathrin Ginsberg en Christiaan Weiler van CBK Zeeland startten ze de zoektocht naar ruimtelijke en narratieve structuren die de energietransitie volgens Hamilton’s vier kwadranten verbeelden. Met voortschrijdend inzicht ontstond het werkproces. Daarin legde de gedegen planologische kennis van thema’s als energie, waterveiligheid, natuur en landbouw de basis voor ruimtelijke ontwikkelingen. Deze thema’s werden zeer virtuoos realtime visueel vervlochten op perspectief-kaarten die alle inrichtings-schalen in een blik tonen – Borssele, Walcheren,

terugblik
Aan het eind van het project kijken we terug op de geleerde lessen van het onderzoeksproces van PD/MU. De resultaten – de atlas en de documentaire – zijn niet het product van een lineair uitgerold project. Voortdurend onderzoeken, bespreken, heroriënteren en doorwerken stuurde het eindresultaat. De extra tijd die eraan besteed is heeft de beoogde breedte, diepgang en kwaliteit opgeleverd. Op sommige momenten kon niet iedereen zich vinden in de wendingen in het werk. Sommigen hebben daarom afstand genomen, anderen zijn gebleven en hebben de ontwikkeling gevolgd. Het verdelen van zeggenschap en eigenaarschap over een dermate gevoelig onderwerp is niet eenvoudig. Tot op het laatste moment is er aandacht geweest voor het werken in een duidelijke richting met voldoende overeenstemming en het produceren met de beschikbare tijd en middelen, ook tijdens de lockdown. De ervaringen van de deelnemers geven een idee van de nieuwe inzichten die de samenwerking heeft opgeleverd.

De initiële verwachtingen waren behoorlijk verschillend. Sommigen verwachtten bij te dragen door vanuit een filosofisch niveau met het Antropoceen bezig te gaan (Lisa Doeland), anderen positioneerden zich juist vanuit een verantwoordelijkheid, in de analyse van succesfactoren en risico’s, als bewaker van technische haalbaarheid (Wouter van Gerwen). Deelnemers uit de creatieve disciplines hadden soms al vol passie een bepaalde positie (Iris Grob) of verwachtten verbinding te leggen tussen bestuurlijke en imaginaire werkelijkheid (Kathrin Ginsberg) en inspiratie te vinden voor verbeeldingskracht bij klimaat- en energiekwesties in de bedrijfspraktijk (Herman Kossmann). Een culturele aanvlieg-route voor concrete oplossingen werd verwacht (Ro Koster), bijvoorbeeld met een ontwerpstudie met de overblijfselen van de kolencentrale (Alexander Herrebout) en een heroriëntatie van de transitiepraktijk door een ander waarde-schema (Christiaan Weiler).

waardoor ze met een nieuw perspectief hun professionele en persoonlijke houding zien. Het project heeft doen inzien dat hedendaagse ontwikkelingen zich veelal in de linker helft van het kwadrantenschema afspelen, terwijl deze vooral mentale crisis aandacht vraagt voor de rechter kant (HK). Dat systeemverandering nodig is, en dat dat van een mens en ontwerper stellingname en verantwoordelijkheid vergt (AH). Ook is ondervonden dat vorm (geven) conceptuele helderheid en specifieke toepasbaarheid kan verbinden (LD). Het gaat verder – dialoog brengt de brede acceptatie die nodig is voor een zinvolle implementatie van nieuwe oplossingen (WvG). Het inzien van de beleavingswereld van opposenten om in gezamenlijkheid oplossingen ontwikkelen (RK) bracht mogelijkheden voor overlappende posities (IG) en vertrouwen om de veranderingen tegemoet te gaan (KG). De twijfel over de grenzen van de systeembenadering is weggenomen door de kracht van de geschreven familiekroniek (CW). Maar er is haast – het waarborgen van de intrinsieke en spirituele waarde van de natuurlijke wereld vraagt om een hele grote mentaliteits- en handelingsomslag (RK).

voortuitblik
PD/MU heeft tot nu toe meer tijd besteed aan uitwerking dan aan communicatie. Dat was nodig om een genuanceerd begrip van de kwadranten te hebben, karikaturen te voorkomen en het maatschappelijk debat open te houden. Dankzij de lichte en doorwrochte resultaten kan dat nu. De atlas

productie en coördinatie
Kathrin Ginsberg / CBK Zeeland
Christiaan Weiler / CBK Zeeland

kernteam
Alexander Herrebout / OTO landscape architecture
Herman Kossmann / Kossmanndejong exhibition architects
Ro Koster / Ro&Ad Architecten
Dirk Sijmons / landschapsarchitect

kolensafari
Vincent Bosch / Provinciale Staten Zeeland
Anna de Bruyckere / schrijver, performer, filosoof
Femke Bijlsma / Kossmanndejong exhibition architects
Hans Codée / COVRA (oud-directeur)
Lisa Doeland / Radboud Universiteit Nijmegen
Wouter van Gerwen / Biflinger Tebodin engineering & technologies
Kathrin Ginsberg / CBK Zeeland
Iris Grob / documentairemaker
Alexander Herrebout / OTO landscape architecture
Daniël Hogendoorn / Universiteit van Amsterdam
Ad Kil / Ro&Ad Architecten
Herman Kossmann / Kossmanndejong exhibition architects
Ro Koster / Ro&Ad Architecten
Milan Meyberg / duurzaamheidsstrateg
Martin Oosterveld / EPZ
Eddy de Seranno / facilitator (in herinnering)
Diana Seijs / Biflinger Tebodin engineering & technologies
Dirk Sijmons / landschapsarchitect
Mark Thur / geluid
William Verstraeten / kunstenaar
Adrián Vilas / camera, stills
Marian Wolfert / EPZ
Carlo Wolters / EPZ

kwadranten-interviews
René ten Bosch / filosoof
Lisa Doeland / Radboud Universiteit Nijmegen
Ira von Harras / Zeeuwse Milieufederatie
Bram van der Klundert / bioloog
Petran Kockelkoren / cultureel antropoloog
Caroline van Leenders / RVO ondernemen en duurzaamheid
Jelmer Mommers / journalist, publicist
Martin Oosterveld / EPZ
Thomas Rau / RAU Architecten
Paul Schnabel / socioloog
Carlo Wolters / EPZ

ground control
Lisa Doeland / Radboud Universiteit Nijmegen
Wouter van Gerwen / Biflinger Tebodin engineering & technologies
Kathrin Ginsberg / CBK Zeeland
Alexander Herrebout / OTO landscape architecture
Herman Kossmann / Kossmanndejong exhibition architects
Ro Koster / Ro&Ad Architecten
Dirk Sijmons / landschapsarchitect
Christiaan Weiler / CBK Zeeland

documentaire
Iris Grob / documentairemaker
Mark Thur / geluid
Adrián Vilas / camera, stills

pop down / melt up
Het onderzoek, deze publicatie en de documentaire zijn mogelijk gemaakt door de bijdrage van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Prins Bernhard Cultuurfonds Zeeland, EPZ en de Provincie Zeeland. Velen hebben hun kennis en ervaring met ons gedeeld waarvoor onze grote dank.

redactie
Kathrin Ginsberg
Herman Kossmann
Christiaan Weiler

auteurs
Han Polman / voorwoord
Kathrin Ginsberg / inleiding
Dirk Sijmons / mobilis in mobile, borssle 2134, inleidingen scenario's
Alexander Herrebout / inleiding zeeland nu
André van der Hout / familiekronieken (met dank aan Fifi Visser)
Iris Grob / documentaire
Christiaan Weiler / appendix
Anna de Bruyckere / wat je moet onthouden

kaarten en illustraties
Ro Koster

fotografie
Iris Grob

ontwerp
Martijn de Wilde

lithografie
Marc Gijzen

druk
NPN Drukkers

bindwerk
Boekbinderij Patist

papier
Munken Polar Rough 120 / 300

oplage
500

uitgave
CBK Zeeland
Balans 17
4331 BL Middelburg
telefoon 0118 611 443
info@cbkzeeland.nl

isbn
978 90 6354 205 4

download
cbkzeeland.nl/architectuur/pop-down-melt-up

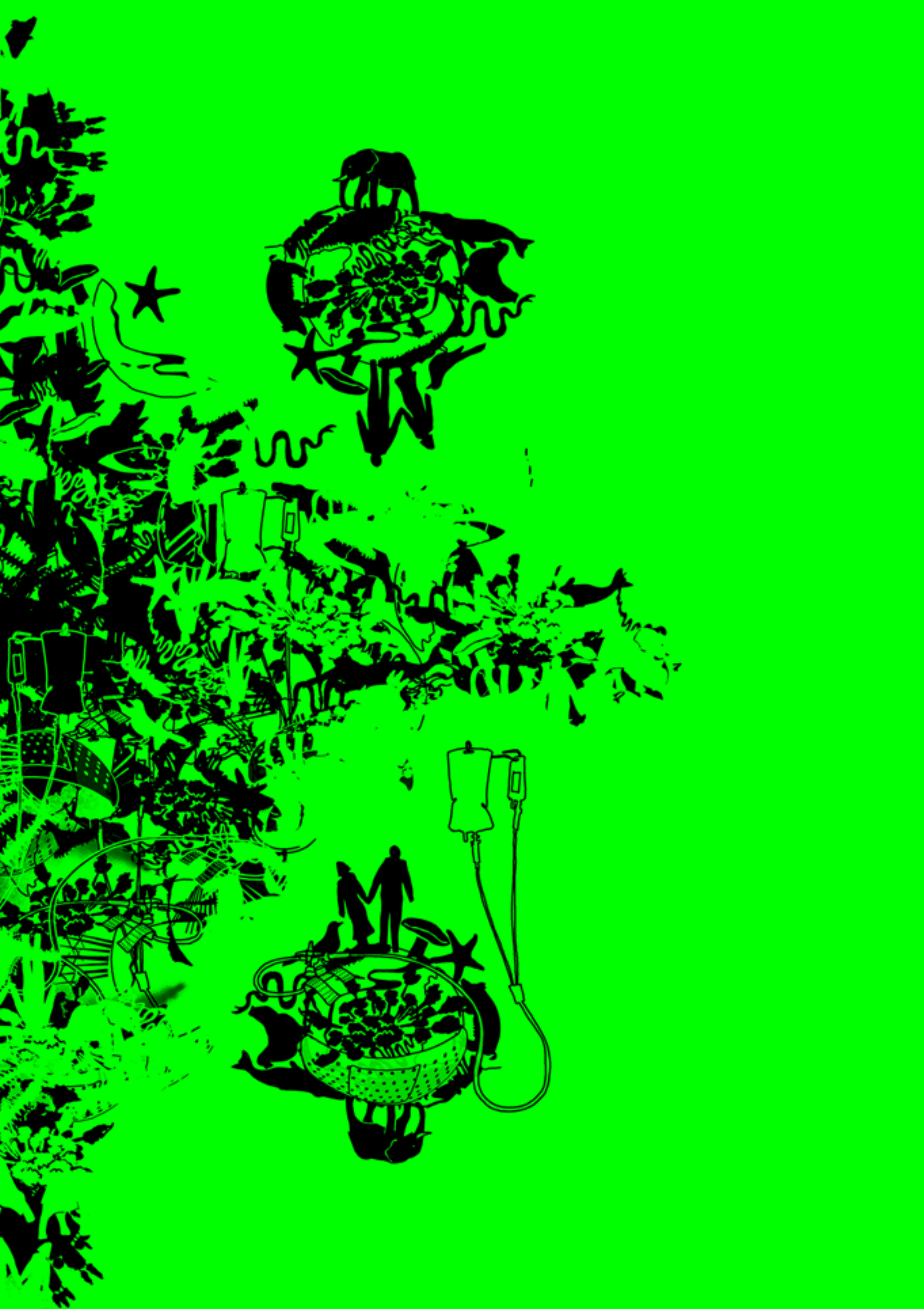
stimuleringsfonds
creatieve industrie

RO,AD ARCHITECTEN

KOSSMANNDEJONG

wat je moet onthouden

Ontmantel me –
Ontmantel me
al moet je niet vergeten
ik ben meer dan een hoopje
onderdelen dat je even uit kunt kleden

Los me op –
al weet je, hopelijk toch
dat ik tot meer dan enkel fronsen aanzet
niet zomaar een probleem ben dat om een strakke aanpak vraagt

Steek me desnoods in het nieuw. Maak me bestendig
voor nog meer jaren, staven, straling

maar voordat je iets doet, iets, voor je zelfs nog maar
aan het dromen slaat: leef me!

Leef me
minstens een paar dagen lang
opdat je me begrijpen kunt, een beetje, en daarna—ach
daarna ga je je gang ook maar

Denk me dan!
Theoretiseer me dan! Verbeeld me dan!

ontmoet me –
ontmoet mijn stevigheid, mijn silhouet, de leegte
die tegen de hemel achter zou blijven als ik zonder omkijken ging—
een beslissing die aan anderen is, niet aan mij

Ontregel mijn ingesloten reeks volgordelijkheden
een reeks die nooit echt de mijne was. En

ontneem me
in vredesnaam de nagalm van mijn afval
afval dat evenmin ooit echt van mij is geweest

Want ik ben—ja, wat ben ik? Uiteindelijk niets
dan elementen van een landschap waaruit
waarin ook jij bestaat. Niets

dan wat lucht die zich rond ons, boven ons
tot glimlach verbreedt—als jij dat van me maakt

Maak dat dan van me
Maak iets van me

Maak me

